Отд. III, М. № 2.

Година II. Книга 5 и 6.

3690

МИНАЛО

НАРОДНА БИБЛИОТЕКА „СВ. СВ. КИРИЛ И МЕТОДИЙ" - ПЛЕВЕН

Българо-Македонско

НАУЧНО СПИСАНИЕ.

Редакторъ

Г. Д. Баласчевъ

Цена 3 лв.

СОФИЯ
Печатница П. Глушковъ
1911 г.

Digitized by Google

AP58
B8M48
v.2
pt.5-6
c.2

STANFORD UNIVERSITY
LIBRARIES
Stacks
SEP 18 1980

Digitized by Google

Ръкописът е предаден в Държавната печатница на 1 Септември 1930 г.

[illegible] ГИМНАЗИЯ „[illegible]

Съдържание:

стр.

I. *Г. Баласчевъ.* Словѣнски надписи отъ югозападна България . . . . . 3— 46

II. *Иеромонахъ Иосифъ.* Археологически излетъ изъ тиквешко . . . . . 47— 59

III. *Г. Баласчевъ.* Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по сключването мира съ царь Михаила Асѣна (1256 г.) . . . . . 60— 72

IV. *** Новитѣ възгледи върху заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ . . . 73— 99

V. *Г. Баласчевъ.* Старобългарско съкровище . . 100—139

VI. *Конст. Мойсилъ.* Деспотството на Добротича. 140—154

VII. *Коста Николовъ.* По горното течение на р. Мѣста. 155—177

VIII. *Г. Баласчевъ.* Сѫщински ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха (1258—1277 г.)? . . 178—187

Digitized by Google

Digitized by Google

Г. Баласчевъ.

Словѣнски надписи отъ югозападна България.

Прѣзъ разнитѣ научни излети, които прѣдприе редакцията на „Минало“ изъ югозападната часть на българското царство, между другото удаде ѝ се да събере и провѣри нѣкои южнословѣнски надписи. Едни отъ тѣхъ до сега не сж били точно и научно издадени, други пъкъ никакъ не сж били извѣстни на учения свѣтъ. Къмъ тѣзи надписи на първо мѣсто по дата трѣбва да поставимъ стѣнния надписъ на боянската черквица св. Никола —Пантелеимонъ, съградена, както е извѣстно, отъ нейния ктиторъ, българския севастократоръ Калоянъ (1259 г.), чиято бащиния се намирала, навѣрно, въ *срѣдеческата страна.*

Ето фотографическата снимка на надписа, който се намира на лѣвата страна на зида въ черквицата.

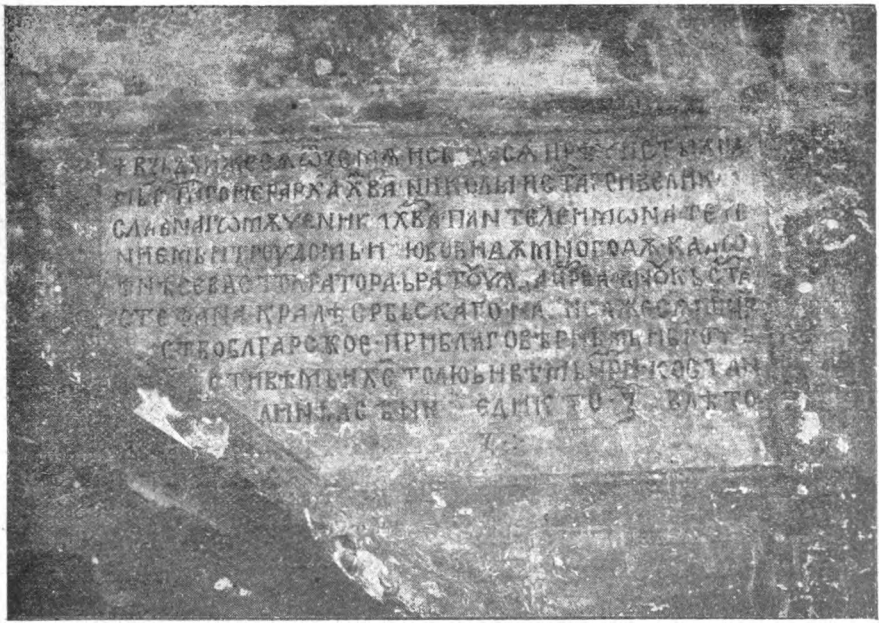

Боянския надписъ отъ XIII в.

Транскрибиранъ надписътъ гласи:

† взьдвижесм wть земм и сьздасм прѣчисты храмь. свѧтаго иконоха христова николы и свѧтаго и великwславнагw

Digitized by Google

мѫченика христова пантелеимѡна. течениемь и трѹдомь. и любовиимѫ многомѫ калѡѣнѣ севастократора. братѹчѧда царева. внѹкь сѫтаго стефана кралѣ сръбьскаго. написа же сѧ при царство бльгарское. при благовѣрнѣмь и благочьстивѣмь. и христолюбивѣмь цари. костадинѣ асѣни:: єдикто ѕ. вь лѣто: ѕ. ѱ. ѕ. 6767 – 5508=1259*).

Върху езика на боянския надпис[1]).

Въ езика на боянския надпис има нѣколко особености, които показватъ, че прѣдъ насъ стои типиченъ срѣднобългарски паметникъ. Трѣба да изтъкнемъ именно нѣкои неправилности въ употрѣбата на падежнитѣ форми. Неизвѣстниятъ писачъ ни обажда, че боянскиятъ храмъ билъ въздигнатъ съ грижитѣ („тичането“), труда и многото любовь на севастократора Калояна, братучедъ царевъ, внукъ на св. Стефана, краль сръбски, и по-нататъкъ продължава: Написа же сѧ при цр̃ство бльгарское, при [въ врѣмето на] благовѣрния, богочестивъ и христолюбивъ царь Костандинъ Асѣнъ, индиктионъ 7, въ 6767 година (отъ сътворението на свѣта=1259 отъ Р. Хр.). Вмѣсто при царство бльгарское правилно по старобългарски би трѣбвало да стои: при царьствии блъгарьсцѣмь или при царьствѣ блъгарьсцѣмь, но подъ влияние може би на израза: бѣ же тогда царьство блъгарское и поради липса на усѣтъ за падежни форми, писачътъ турилъ при царство бльгарское, безъ да знае, разбира се, че отъ гледището на старобългарската граматика е направилъ голѣма грѣшка. Противъ моето обяснение не говори обстоятелството, че по-нататъкъ сѫщиятъ писачъ продължава правилно: при благовѣрнѣмь и бл̃очьстивѣмь и х̃ристолюбивѣмь цр̃и костандинѣ асѣни, защото това е била обикновена готова формула, която всѣки писачъ е трѣбало да знае. Всѣкакъ неправилната употрѣба на падежнитѣ форми въ живия езикъ е била вече доста напрѣднала въ XIII вѣкъ, щомъ и въ болонския псалтиръ намираме извѣстното онова мѣсто на л. 126б(127б), а именно: къ селѣ рекомѣмъ равне при цр̃и асѣни блъгарьскымъ (вж. Iagic., Psalterium Bononiense. Berolini Mvccccvii. tab. V), което показва, че и писачитѣ на тая срѣднобългарска книга, Йосифъ и Тихота, не сѫ правили разлика между творителенъ и мѣстенъ падежъ.

Затъмнението на усѣта за правилна падежна употрѣба проглежда и на други мѣста въ надписа. Казва се напр., че храмътъ билъ въздигнатъ течениемь и трѹдомь и любовиимѫ

*) На фотографическата снимка датата не личи, защото върху стѣната тя е твърдѣ слабо запазена, та при фотографирането не можа да се схване напълно.

[1]) Езиковата бѣлѣжка написа г. Д-ръ Ст. Младеновъ. Б. Р.

Digitized by Google

многомѫ (sic!) калоѣнѣ севастократора, братѹчѧда цр҃ва, кнѧзь (sic!) ст҃аго стефана, краль сербьскаго, дѣто вмѣсто кнѧзь трѣбаше да стои родит. пад. кнѧза, както калоѣнѣ севастократора etc., или пъкъ отдѣлно изречение: иже бѣ кнѧзъ или тъ же бѣ кнѧзъ или нѣщо подобно.

И творителниятъ падежъ любовиѫ многомѫ съ неправилната си форма (по старобългарски трѣбаше да гласи любъ(о)вьмь м[ъ]ногомь, или любъ(о)виѭ м[ъ]ногѫмь) тъкмо говори за разпадване на старото склонение. На писача се е мѣркала формата на творит. пад. ед. ч. ж. р. отъ мѣстоимението и, ꙗ, іе — іемь и той я прибавилъ цѣла къмъ основитѣ любови и много, като и вм. ѣ написалъ ѧ, обстоятелство, което ще да показва, че ѧ и ѫ не сѫ се изговаряли вече носово. Или пъкъ ѫ стои вм. староб. окончание на твор. п. ед. ч. ж. р. по сложното склонение — ѭ? Че многомѫ [и споредъ него любовиѫ] е остатъкъ отъ нестегнатитѣ форми на сложното склонение, едва ли нѣкой ще твърди. По-скоро ще трѣба да приемемъ, какво писачътъ не е употрѣбялъ въ всѣкидневния си говоръ всички падежни форми и, когато е писалъ, мѫчилъ се е да съчини нѣкакви падежни форми, за да бѫде езикътъ му напълно „литературенъ“.

Писането блгарское, сербьскаго би могло да се тълкува като отражение на фонетична особеность — изговоръ на сонантно $\underset{\circ}{\text{l}}$ и $\underset{\circ}{\text{r}}$, ако да нѣмаше въ началото на надписа вѣздкиже вмѣсто вьздкиже.

Исторически обяснения.

Нашиятъ надписъ се отнася къмъ твърдѣ рѣдкитѣ исторически паметници, поради което отдавна е обрѫщалъ вниманието на историцитѣ. В. Григоровичъ прѣзъ 1845 г., когато посѣтилъ боянската черквица, го споменува въ своето „*Путешествіе*“. Нъ за първъ пѫть го обнародва съ погрѣшки Ст. Верковичъ въ *Гласникъ, кн. VII, 1855 г.* Подиръ него се прѣпечати отъ Г. И. Срезневскаго въ „Свѣдѣнія и замѣтки“ № 4 стр. 10—11, кѫдѣто се прѣдлагатъ нѣкой поправки, нъ нашиятъ фотографически снимъкъ прави излишни поправкитѣ му и не възприемливи. Слѣдъ туй проф. П. Срећковић писа цѣла тенденциозна студия върху него въ „*Глас*“ на „*Српска Краљевска Академија*“ *кн. II*, стр. 64. К. Иречекъ пъкъ прѣдава само съдържанието му въ своитѣ „*Пѫтувания по България*“ стр. 67—8. А прѣзъ 1902 г. го прѣиздаде и Льуб. Стојановић въ „*Стари српски записи и надписи*“ подъ 1259 г.: „по једном препису у Држав. Архиву у Београду“. Всичкитѣ издания на този датиранъ паметникъ не сѫ точни, та не можеха да послужатъ нито на филолози, нито на палеографи.

Digitized by Google

Срећковић даже пропусналъ цѣли думи и прѣиначилъ букви. Тъй че нашето издание ще прѣмахне този недостатъкъ.

Историческото значение на боянския надписъ се заключава въ туй, че въ него се казва, какво севастократорътъ Калоянъ билъ братучедъ на българския царь Константина Асѣна и внукъ на св. Стефана **кралѣ сръбскаго**. А понеже въ XII и XIII вѣкъ севастократорската титла се даваше само на най-близкитѣ роднини отъ царското сѣмейство и тъй като въ хрисовула, даденъ отъ сжщия царь Константина Тиха—Асѣна(?) на вирпинския мънастиръ св. Георги при гр. Скопие четемъ: **сватаго симеѡна неманѣ дѣда царьства ми**, т. е., че мироточецътъ Симеонъ Неманя билъ дѣдо на българския царь Константина Тиха, то историцитѣ, като имаха още прѣдъ видъ и извѣстието на визант. писатель Пахимера, че на царь Константина Тихъ *(ἐκ σέρβων ἐξ' ἡμισείας τὸ γένος ἔχοντα)* родътъ му билъ наполовина отъ сърби, додоха до заключение, че „родството било несъмнѣнно по женска линия*)". (К. Иречекъ, История на българитѣ, българ. издан. стр. 351). Така че още на 1855 г. Верковичъ — Янко Шафарикъ пише: „По овомъ подпису морала е непозната у родословію Неманића ћерка краля србскогъ Стефана Неманѣ быти удата за каквогъ бугарскогъ владателя или члена владаюће породице, по коіой е истый ктиторъ ове цркве Боянске Калоянъ могао быти нѣговъ внукъ" ... (Гласникъ друштва србске словесности св. VII стр. 190). Освѣнъ туй г. К. Иречекъ, като говори за заемането на прѣстола отъ Константина Тиха, пише: „Слѣдъ смъртьта на Калимана II боляритѣ свикали събрание, за да избератъ новъ царь. Изборътъ падналъ на сърбина Константинъ синъ на Тиха и внукъ на Стефана Неманя, храбъръ и уменъ човѣкъ, родовитѣ владѣния на когото се намирали близо до София, при политѣ на Витоша", (стр. 351). Нъ проф. П. Срећковић за сжщото нѣщо пише: Jасно је ... да је Калиманъ II убио цара Михаила (1257 г.), узео снаху за супругу и по „видимоме" постао владалац Блгарије; да је за овим одмах погинуо, а блгарски престол остао без „мушких законитих наследника"; да је зет цара Михаила Мица, зграбио царску власт, и тако опако почео поступати, да се побунио народ и больари, да се на чело те буне ставио „син Тихов" *брат Урошев*, и како вели Пахимер, полу србин, ... и кренуо се противу Мице, Трнову; али како није био у стану победити Мицу, позове у помоћ брата „краля Уроша, који под изговором избављења своји кћери, крене војску од Прилипа у Блгарију, освоји блгарску престолницу Трново, 1259 г. искупи земальски сабор. Тај искупљени сабор избере за свога

*) Тихъ трѣба да е съкратено отъ Тихота. Това име се срѣща въ Македония прѣзъ началото на XIII вѣкъ. Единъ отъ писачитѣ на болонския псалтиръ се нарича Тихота. Нъ у Д. Хоматияна се срѣща и Тихомиръ пакъ въ Македония.

Digitized by Google

владаоца брата Урошевог, кога назове: „*царь Константин Асень*“ . . . Ступајући на блгарски престо, брат краља Уроша (Владислав), придружи Блгарији оне српске земље око Витоше над којима је владао. Овом приликом потпадне под блгарску круну и „*држава*“ *Калоњна*, братучеда царева, и унука краља Првовенчаног. Зато се и вели у натпису бојанске цркве, да је она зидана пре, а измалована *за време „цара блгарског Константина“*. (Историја српскога народа књиг. II, стр. 149—150, 1888 г.). За да направи сърбския историкъ горѣнаведеното заключение твърдѣ много е повлияло приемането отъ ученитѣ, както попрѣди и отъ г. Иречека, че Урошъ I „се помирилъ и съ царь Михаила (1254 г.) и му станалъ дѣдо“, (стр. 346) и че „за да спаси дъщеря си Стефанъ Урошъ I (когато Михаилъ Асѣнъ на 1257 г. билъ убитъ отъ браточеда си Калимана II) се упжтилъ (съ войски) за Търново“ (стр. 348).

Тъй схванали работитѣ историцитѣ на основание неправилното разбирание и тълкувание думитѣ на византийския съврѣменен писатель Акрополита, именно: *Οἱ μὲν τῶν Βουλγάρων ἄρχων . . . εἰς σπονδὰς ἐτράπετο καὶ τὸν πενθερὸν αὐτοῦ τὸν Ῥῶσον Οὖρον, τοῦ ῥηγὸς Οὐγγρίας ἐπὶ θυγατρὶ τελοῦντα γαμβρὸν μεσιτεῦσε τὰ εἰς εἰρήνην βεβούλευται.* (Acrop. p. 134 ed. Bonn. (Българскиятъ владѣтель стжпи въ прѣговори и тесть му русина ур-а, който билъ зетъ на маджарския краль по дъщеря . . . посрѣдничи за сключване мира). И още слѣдното: *Ἀλλ' ὁ Ῥῶσος Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τριόβῳ τὴν θυγατέρα τούτου τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἵλησε.* (Acrop. p. 162)*). „Нъ русинътъ ур-осъ съ войски, като настжпи на Търново, взе дъщеря си, съпругата на Михаила“.

Нъ тукъ нека дадемъ обясненията на проф. Иречека по този въпросъ, толкозъ повече, че по-старитѣ възгледи продължаватъ и до днесь да заематъ мѣсто въ историческитѣ съчинения. Напримѣръ въ „Исторія Болгаріи 1910 г. отъ проф. А. Л. Погодинъ, четемъ: „Терновскіе граждане возмутились противъ Михаила, и его двоюродныи братъ Калиманъ убилъ царя и завладѣлъ престоломъ. *Сербскій король Стефанъ Урошъ, на дочери котораго былъ женатъ Михаилъ Асѣнъ, поспѣшилъ въ Болгарію, чтобы спасти дочь, но уже до прибытія его узурпаторъ умерлъ*“ (стр. 94). (За съжаление тази книга на г. А. Л. Погодинъ нѣма научно значение за насъ). Отъ наведенитѣ по-горѣ редове, както вижда читательтъ, България е прѣдставена прѣзъ срѣдата на XIII вѣкъ, като държава въ която сърбския краль Урошъ I се разполага като съ своя область! Той става тесть на царь Михаила тъкмо тогава, когато

*) Съвременик пак и очевидац Акрополита вели, да је „српски краль Урош опсео град Трново“. Иречек вели да је Урош „ради спасења своје кћери, покренуо војску у Трново“. (П. Срећковић, Истор. II кн., стр. 148—149).

Digitized by Google

послѣдниятъ съ побѣдоноснитѣ си войски проникналъ до горното течение на рѣка Лимъ. Урошъ I сключва миръ съ Византия за смѣтка на българитѣ, като се клелъ и за себе и за Българския царь*); и за това получилъ скжпоцѣнни подаръци отъ никейски императоръ**) (на стойность приблизително до 100000 лева, съ които тогава могла да се въоржжи многочислена армия, пише Сретковичъ!); подиръ сжщия Урошъ идва съ войскитѣ си до Търново, за да повърне дъщерята си, която билъ грабналъ Калиманъ II, убиеца на царь Михаила (ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετήν. Acrop. p. 162). Нъ вѣрно ли е исторически всичко горѣнаведено? За да се отговори на този въпросъ, трѣба попрѣди да се рѣши питанието: кой е билъ онзи (Ῥῶσος Οὖρος) русинъ ур-осъ, който се отождествява отъ повечето учени съ Стефана Уроша I?

„Пълно разяснение на този въпросъ се получава, пише напослѣдъкъ проф. К. Иречекъ, отъ сборника на писмата, .. които принадлежатъ на императора Теодора Ласкаръ II. (1254—1258 г.) (Theodori Ducae Lascaris epistulae CCXVII . . . Nunc primum edidit Nicolaus Festa. Firenze 1898, XII се 414 p. in 4⁰. (Pubblicazioni del R. Instituto di studi superiori pratici e di perfezionamento in Firenze. Serione di filosofia e lettere). Между тѣзи писма има едно царско послание, изпратено до гърцитѣ въ никейската империя върху мирнитѣ прѣговори съ българитѣ (стр. 279 - 282), въ което посрѣдникътъ на мира се нарича съвсѣмъ ясно князъ на руситѣ ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων, както въ заглавието, тъй и въ текста. Самото послание, както всички писма отъ императора, е съставено на изкуственъ и блѣскъвъ язикъ . . . Князътъ на руситѣ е нарекълъ при полагането на клетвата младия императоръ баща и господарь: ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμομωκὼς τὴν βασιλείαν μου κατωνόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ πάντων κύριον ἀληθέστατα. Съ него били дошли сжщо и български боляри (τῶν προὐχόντων λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ).

Твърдѣ цѣнно било за императора повръщанието на крѣностьта Чепино (Τζέπαινα), която въ писмото е означена като τὸ λαμπρότατον ἄστυ най-хубавата крѣпость, като ἄστυ ἔρυμνόν τε καὶ περιβόητον καὶ περικύκλῳ ὀχυρωτάτοις τόποις περικλειόμενον (крѣпость и обширна и прочута и наоколо прикривана съ най укрѣпени мѣста, лежаща близко до българската граница, твърдѣ крѣпка и почти непривзимаема. За положението се бѣлѣжи: πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης

*) Ὅτι περ ὁ Ῥῶσος Οὖρος οὐ μόνον ὑπὲρ ἑαυτοῦ, ἀλλὰ καὶ ὑπὲρ τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ τῶν Βουλγάρων ἄρχοντος ἐπωμόσατο. p. 137.

**) Ὁ μὲν Οὖρος τοὺς τῆς ἀποχωρήσεως ἐξειπὼν λόγους ἐξῄει βασιλικῶν χαρισμάτων τυχών (τὰ δ' ἦσαν εἰς εἴκοσι χιλιάδας ἀπαριθμούμενα ἀπάντων συνεισαγομένων εἰδῶν, ἵππων τε καὶ ὑφασμάτων καὶ λοιπῶν).

Digitized by Google

ὑπέρκειται περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος περιφανές. (лежи оттатъкъ нагорѣ на Родопитѣ, около прочутата планина Книшава). Името на планината Книшава до сега бѣше извѣстно отъ легендата за св. Ивана Рилски въ разказа върху посѣщението на българския царь Петъръ при светията: на дроугоую высходѣть горою высокоу, юже Киншавоу обыкоше окрьстныи тоу зкати, Евтимий, Гласник 22, 278, ... Императорътъ подробно указва на значението на мѣстностьта, между Сердика (София) и Пловдивъ, близо до Велбъждъ (*Βελεβούσδιον*), по пѫтя за Скопие, Враня, Елбасанъ ... и къмъ сърбската граница: *διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὁρίζει τὸ Βελεβούσδιον, καὶ πρὸς τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανὲς καὶ τὸ τῆς Βρανίας ἐξάκουστον, περικλείει τὸ Ἄλβανον καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὅρων καταντᾷ τὰ ὁρίσματα* (стр. 281)*. Виж. Archiv für slawisch. Philolog B. XXI S. 623—624.

„Слѣдователно *ὁ Ῥῶσος Οὖρος* значи „русинътъ ур“ (маджарски) ur (ур) = господинъ, князъ, познато още на византийски писатель Кинамъ, като маджарска княжеска титла). Тъй сж разбирали тѣзи думи на Акрополита: Gebhardi, Engel, Fesler, Палаузовъ въ своята монография върху Ростислава (въ Ж. М. Н. Пр. тм. LXXI), Finlay („the Russian prince Ouros“, History of Grece III, 1877, p. 327), Макушевъ, Pauler, които думи повече ги отнасяли до Растислава. Franz Pejačević (Historia Serviae p. 189, 200), Palacký (O ruském knižeti Rostislavovi, Radhost II, 272) и Голубинскій въ църковната си история изясниха *Οὖρος* за сърбския краль Стефанъ Урошъ I, сжщо тъй и Иларион Руварац (Матица 1868, III, № 16) Азъ се присъединихъ, пише г. К. Иречекъ въ историята си на българитѣ, къмъ този вторъ възгледъ, нъ съ течение на врѣмето го изоставихъ: името Урошъ не се пише по гръцки *Οὖρος*, и латински Uros, нъ винаги съ още единъ суфиксъ, *Οὖρεσις* или Urossius; какъ би се прикачилъ на сърбския краль Стефанъ Уроша I епитетътъ *Ῥῶσος* русинътъ или *ῥῶσσος* червенъ“ ?

Слѣдъ наведеното до тукъ трѣба да се даде заключение, че подъ *руския князь*, който се споменува у Акрополита и въ посланието на Теодора Ласкаръ се разбира князъ Ростиславъ Михаиловичъ, синъ на князъ св. Михаилъ Всеволодовичъ Черниговски, който на 1246 г. билъ екзекутиранъ отъ татаритѣ ... Този Ростиславъ въ младинигѣ си билъ князъ на гр. Новгородъ, взелъ участие въ сраженията при Халичъ и като бѣжанецъ живѣелъ въ Маджарско, дѣто станалъ зетъ на краля Бела IV, съпругъ на дъщерята му Анна. Той напослѣдъкъ притежавалъ като „*dux*“ областьта, която обемала мѣстноститѣ *Усора* и *Солъ* въ сѣверна Босна, *Мачва* и даже *Браничево*, и като управитель на браничевската страна, която прѣзъ врѣмето на Асѣна II принадлежала на българитѣ, ве-

Digitized by Google

личаелъ се съ титлата „dux Bulgarorum“. Едната му дъщеря била българска царица, жена на Михаила Асѣна, а по малката Кунигунда прѣзъ 1261 се омжжила за чешкия краль Пържемисълъ II Отокаръ. Ростиславъ е билъ *руския князь*, който посрѣдничилъ за сключването на мира между България и Византия, а не сърбския краль Стефанъ Урошъ I, който отъ Акрополита изрично се нарича *τῶν Σέρβων ἄρχων*, и не е упражнилъ никакво влияние на българскитѣ работи. Освѣнъ туй отъ писмото на Теодора Ласкаръ става ни съвсѣмъ ясно, че *сардикийската хора* (софийско) останала подъ властьта на българитѣ; тя не е била по онова врѣме завладана отъ византийцитѣ: *διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν* . . . Тя, и по извѣстието само на Акрополита за границитѣ между България и Византия, може да се причисли къмъ българската територия. *(Καὶ ὅρος αὐτῷ τε καὶ τοῖς Βουλγάροις Ἔβρος ἦν ποταμός. ἐκ δὲ τοῦ πρὸς βορρᾶν μέρους Στούμπιόν τε καὶ Χοτοβὸς ὀχυρὰ ἄττα φρούρια καὶ χῶρος ὁ Βελεβου(σ)δίου ὑπὸ τὸν βασιλέα ἦν, Σκόπιά τε καὶ Βελεσὸς καὶ μέχρι Πριλάπου* . . . р. 84. И граница между него (императора) и българитѣ бѣше р. Марица, а отъ сѣверната страна Стобъ и Хотово, твърди крѣпости, и велбуждската область бѣше подъ императора и Скопие и Велесъ дори до Прилѣпъ). Софийско никакъ не е впадало въ сърбското кралство, както нѣкои твърдятъ, и поради туй отнасятъ нашия боянски надписъ къмъ сърбскитѣ паметници.

Що се отнася до изражението въ нашия надписъ: **кнѣзь сѣаго Стефана кралѣ сербскаго**, то трѣба да кажемъ, че по онуй врѣме е било почти обичай, щото родовия произходъ да бжде означенъ и то съ сѣмейство, което било популярно и се ползувало съ владѣтелска авторитетность. Сърбскитѣ крале отъ сжщото врѣме редовно си служатъ съ сжщата фраза. Напримѣръ, за зетя на царь Асѣна II, сърбския краль Владиславъ. **обрѣчень сѣкѣ дщерь Асѣня Загорскаго**, се казва: **кънѣзь свѣтаго Симеѡна Немани**, както и за неговия наслѣдникъ краля Радослава. Стефана пъкъ Дечански се наричалъ: „**кънѣзь страшнаго кралѣ Ѵроша**“. Mikl. Mon. Serb. p. 110. Къмъ сжщото се стремѣлъ и нашия Константинъ Тихъ, който се оженилъ за Ирина внучката на царь Асѣна II. Акрополитъ пише: *ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἡ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἄν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν*. . . стр. 162.

Между тѵй въ нашия надписъ се говори и за севастократора **Калоѣна**, като братовчедъ на царя К. Тиха. За неговото роднинство други свѣдѣния нѣмаме. Можемъ само да прѣдполагаме, че тѣ сж били отъ двама братя дѣца, родени отъ сърбкиня, тъй като и царь Константинъ и севастократора Калоянъ се считатъ за внукове на св. краль Стефана Неманя. Срѣковић пъкъ счита, че „**Калоѣнъ** је син Стрезин од кћери првовѣнчанога краља, а братучед царев (т. ј. цара Борила). (стр. 130 бѣл.). Нъ неговия възгледъ оборва Д-ръ Н. Радојчић

Digitized by Google

въ статията: „О неким господарима града Просека на Вардару", като казва: П. Срећковић је и сам издао у 63 кн. Гласника: „Чинь братотворенију" па је и пак из речи српских изворе да се Стефан побратио са Стрезом извео, да му је Стрез био зет". (Летопис Матице Српске кн. 259, стр. 40).

Но по поводъ на боянския надписъ, дѣто се споменува името на царь Константина Тиха нека кажемъ нѣщо и за първитѣ години отъ царуването му, което и до сега не е ясно прѣдставено въ нашата история, толкозъ повече че то, поради династическитѣ разпри, характеризира настжпилото вжтрѣшно растройство на България прѣзъ втората половина отъ XIII вѣкъ. Ето какво разказватъ върху тѣзи вжтрѣшни безредици въ България съврѣменнитѣ византийски писатели Георги Акрополитъ, Георги Пахимеръ и малко по късния писатель Никифоръ Григора. Разказитѣ на двамата послѣдни автори сж интересни и за туй, че отъ тѣхъ ни става ясенъ произхода на фалшивата Асѣнова фамилия, живуша въ Византия, за която напослѣдъкъ писа цѣла статия почт. академикъ г. Т. И. Успенски, комуто за жалость останали неизвѣстни тѣзи разкази, та поради това и въпросътъ за произхода на послѣднитѣ Асѣновичи въ Византия (Болгарскіе Асѣневичи на византийской службѣ въ XIII—XIV в.) останалъ неправилно разрѣшенъ. (Оказывается, что семья Мицы уже давно жила въ предѣлахъ имперіи и владѣла пожалованіями въ Малой Азіи по рѣкѣ Скамандру... стр. 3. (Извѣстія Рускаго Археол. Институт. въ Констант. тм. XIII).

Ето самитѣ разкази.

Ο᾽ μὲν οὖν τῶν Βουλγάρων ἄρχων, ὁ γυναικάδελφος αὐτοῦ Μιχαήλ, ὃς πολλὴν τὴν ἔχθραν κατά τε αὐτοῦ τοῦ γαμβροῦ καὶ βασιλέως καὶ τῶν Ῥωμαίων ἐξέτρεφε, πρὸς τοῦ πρωτεξαδέλφου αὐτοῦ Καλλιμάνου καιρίαν πληγεὶς εἰδήσει καί τινων οἰκητόρων Τρινόβου, ἔξω που τοῦ τοιούτου διάγων ἄστεως εὐθὺς ἐτεθνήκει. ὁ δὲ φονεύσας αὐτὸν Καλλιμάνος τὴν ἐκείνου λαβὼν γαμετὴν ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι. ἀλλ᾽ ὁ Ῥῶσος Οὖρος μετὰ στρατευμάτων ἐπελθὼν τῷ Τρινόβῳ τὴν θυγατέρα τούτου τὴν τοῦ Μιχαὴλ σύζυγον εἵληφε· τὸν γὰρ Καλλιμάνον προύλαβόν τινες πεφονευκέναι ἐκ τόπου εἰς τόπον φεύγοντα. ἐπεὶ δὲ ἔρημος ἐπανελείφθη κληρονόμου γνησίου ἡ τῶν Βουλγάρων ἀρχή, ξυνιόντες οἱ προύχοντες εἰς βουλὴν τὸν τοῦ Τοίχου υἱὸν Κωνσταντῖνον εἰς τὸ ἄρχειν αὐτῶν ἀναδέξασθαι ἐβουλεύσαντο. ἵνα δὲ καὶ εὐπρόσωπος αὐτῷ ἡ ἀρχὴ γένοιτο, καὶ ὡς ἂν γε δόξειεν ἀπὸ κληρονομίας κρατεῖν πρὸς τὸν Βασιλέα Θεόδωρον πρεσβείαν πεπόνφασιν,

„Прочее, българскиятъ владѣтель, Михаилъ, братъ по съпруга (на никейския императоръ), който хранѣше голѣма вражда, както срѣщу самия си зетъ и императоръ, тъй и противъ ромеитѣ, намирайки се нѣкждѣ вънъ отъ Търново, като билъ смъртно раненъ отъ братовчеда си Калимана съ знанието и на нѣкои отъ търновскитѣ жители, тутакси умрѣлъ. А Калиманъ, убийцата, като взелъ неговата жена, замислилъ да си присвои българската царска власть. Нъ русинътъ Ур-осъ (който билъ тестъ на царь Михаила), като настжпилъ съ войски на Търново, взелъ назадъ дъщеряга си, съпругата на Михаила; защото нѣкои успѣли по-рано да убиятъ Калилимана, бѣгайки отъ мѣсто на мѣсто. А понеже българската (царска) власть изостана пуста отъ законенъ наслѣдникъ, като се събрали боляритѣ на съвѣтъ, взели рѣшение да поеме да ги владѣе Константинъ, синътъ на Тиха. А за да му бжде властьта благовидна и да изглежда, като че ли владѣе по наслѣд-

Digitized by Google

ἵνα τὴν αὐτοῦ θυγατέρα τὴν πρώτην, ἥτις καὶ Εἰρήνη κατωνομάζετο, εἰς συζυγίαν τῷ τοῦ Τοίχου Κωνσταντίνῳ ἐκ πέμψειεν καὶ συζευχθῇ νομίμως αὐτῷ, ἐγγόνη οὖσα τοῦ προκατάρξαντος Βουλγάρων τοῦ Ἀσὰν Ἰωάννου καὶ προσήκουσα τῇ τοιαύτῃ ἀρχῇ.

Gcorg. Acropolites. p. 162.

Μεσέμβρειαν γὰρ καὶ ἐκ δικαίου πάλαι ποτ' εἶχε, λαβὼν παρὰ τοῦ Μυτζῆ. Ὁ' δὲ Μυτζῆς οὗτος, ἵν' ἐπαναλαβὼν εὐμαθέστερον διηγήσωμαι, γαμβρὸς μὲν ἦν ἐπὶ θυγατρὶ τῷ Ἀσάν, σύγγαμβρος δὲ Θεοδώρου τοῦ Λάσκαρι. Ἀσὰν δ' οὗτος ἦν ὃν λόγος καὶ Ἰωάννῃ συνελθεῖν τῷ Δούκᾳ καὶ βασιλεῖ, καί γε σὺν ἐκείνῳ τὰ κατὰ δύσιν ἐπιδραμεῖν, φιλοκαλίας πάσης ἔχοντα δείγματα. ὡς γοῦν ἐκεῖνος ἐτελεύτα καὶ οὗτος τὴν ἀρχὴν ἐδέχετο τῶν Βουλγάρων Βούλγαρος ὤν, συνέβαινεν οἱ μὲν προσκρούειν καὶ βασιλεῖ, ὡς καὶ πολλάκις δὶ ἔχθρας καὶ πολέμων τοῖς τῶν Ῥωμαίων ἰέναι στρατεύμασι, συνέβαινε δὲ προσκρούειν καὶ πολλοῖς ἅμα καὶ μεγιστᾶσι τῶν Βουλγάρων καὶ ταραχαῖς οὐ προσηκούσαις ἐμπίπτειν. ταῦτ' ἄρα καὶ τούτῳ διαφθονούμενοι πρὸς τὸν Κωνσταντῖνον ἐκ Σέρβων ἐξ ἡμισείας ἔχοντα ἀποκλίνουσιν. ὅσον οὖν ἐνέλιπεν οἱ πρὸς τὴν ἀρχὴν ἐκ σφετέρου γένους, μηδὲν τῷ Ἀσὰν προσήκων, τὴν ἐκείνου ἐκγόνην λαβὼν εἰς γυναῖκα τοῦ Ἰωάννου πέμψαντος, ἐπ' ἴσων εἶχε τὸ πρὸς τὴν τοῦ Ἀσὰν βασιλείαν δίκαιον τῷ Μυτζῆ. κἀκεῖνος μὲν τὴν Τέρνοβον εἶχε, καὶ τὰ τῆς βασιλείας κλέη ἐπεφέρετο μεγαλοπρεπῶς· ὁ δὲ Μυτζῆς τὰ κύκλῳ περικρατῶν ποτὲ μὲν ἠρκεῖτο τούτοις καὶ καθησύχαζε, ποτὲ δ' αὖθις καὶ ἀντεφιλονείκει πρὸς Κωνσταντῖνον, ὃν καί ποτε διώκων ἀπέκλεισεν εἰς Σθενίμαχον ἡμέτερον ὄν. καὶ εἰ μὴ ταῖς τῶν Ῥωμαίων δυνάμεσιν ἐχρήσατο πρὸς βοήθειαν, τάχ' ἂν καὶ ἁλοὺς ἀπώλετο. ἀλλ' ἡ τύχη ῥέπει τὰς πλάστιγγας, καὶ δυναμωθεὶς αὖθις ὁ Κωνσταντῖνος τὸν Μυτζῆν διώκει θαρραλεώτερον· ὁ δὲ ἅμα τέκνοις καταλαβὼν τὴν Μεσέμβρειαν, ἐκεῖθεν ἱκετεύει τὸν βασιλέα δέχεσθαι τοῦτον καὶ λύτρα λαμβάνειν τὴν πόλιν. στέλλει γοῦν ὁ βασιλεὺς ἐξ αὐτῆς τὸν Γλαβᾶν κουροπαλάτην καὶ μέγαν παπίαν ἐσύστερον, καὶ ὃς ἄλλοις συνάμα μετὰ καὶ αὐτάρκους στρατοῦ, καταλαβὼν τὴν Μεσέμβρειαν, ἐκείνην μὲν περιποιεῖ τοῖς Ῥωμαίοις, τὸν δέ γε Μυτζῆν διὰ τοῦ Αἵμου πεζῇ ἄγει πρὸς βασιλέα.

Georg. Pachymeres. L. V.

ство, изпращатъ до императора Теодора пратеници, съ просба да изпрати първата си дъщеря, която се наричаше Ирина, за съпруга на Константина, за да се ожени законно съ него; тя била внучка на прѣждевладѣещия българитѣ Ивана Асѣна, на която и подхождала (по родство) такъва власть.

Впрочемъ той владѣялъ и по право отдавнаМесемврия, която взелъ отъМица. А този Мицо (за да бжда по-ясенъ въ разказа си, повръщамъ се върху него) билъ на Асѣна зетъ по дъщеря и баджанакъ на Теодора Ласкáръ. Асѣнъ пъкъ бѣ тоя, за който се казва, че се билъ съюзилъ съ Иоана Дука императора, и ведно съ него (Иоана) опустошилъ западнитѣ земи, като проявявалъ доказателства за любовь къмъ всичко благородно и хубаво. И тъй щомъ оня (Асѣнъ) умрѣлъ и тоя (Мица) взелъ властьта надъ българитѣ, бидейки българинъ, случвало му се да се скара съ импер., както и често отъ вражда и войни да води и да върви противъ ромейскитѣ войски, а случвало му се да се скарва едноврѣменно съ мнозина български боляри и да изпада въ недостойни разпри (съ тѣхъ). Затова именно, като го намразили, прѣминали на страната на Константина, който билъ полусърбинъ. Впрочемъ, като го отдалечавалъ отъ прѣстола неговиятъ произходъ, понеже никакъ не се падалъ роднина на Асѣня, той взелъ неговата внучка за жена, която му изпратилъ Иоанъ, иималъ наравно право съ Мица върху прѣстола на Асѣня. И оня (Константинъ I) владѣялъ Търново и му били отдавани по пищенъ начинъ царски почести, а Мица, като владѣялъ околноститѣ, понѣкога се задоволявалъ съ това и мирувалъ, а понѣкога отново се противопоставялъ на Константина, когото веднъжъ, прѣслѣдвайки, го затворилъ въ Станимака, който е наша. И ако той не бѣше използвалъ помощьта на ромейскитѣ сили, скоро, плѣненъ, би загиналъ. Но сждбата навела вѣзнитѣ и засиленията наново Коистантинъ почва да прѣслѣдва още по-смѣло Мица. А той ведно съ дѣцата си, като заелъ Месемврия, моли отъ тамъ импер. да го приеме и да вземе града като откупъ за тая услуга. И тъй импер. веднага изпраща *куропалата* Глава и по-сетнѣ *великия папия*. Той едноврѣменно съ други и съ достатъчно войска заема Месемврия и присъединява я къмъ ромеитѣ, а Мица отвежда прѣзъ Ема (Стара Планина) пѣша при императора.

Digitized by Google

Οʽ γὰρ τῶν Βουλγάρων ἄρχων Ἀσὰν, ὁ τοῦ βασιλέως Θεοδώρου γυναικάδελφος, τὸ ζῆν ἐξεμέτρισεν· αὐτῷ δὲ παῖς οὐκ ἦν ὁ διαδεξάμενος, ὡς εἰκὸς, τὴν ἀρχήν· ὡς ἀνάγκην εἶναι λοιπὸν κατὰ δεύτερον, τὸ λεγόμενον, πλοῦν, ἐς τὸν ἐπ᾽ ἀδελφῇ γαμβρὸν τὸν Μυτζῆν αὐτὴν διαβαίνειν. τοιγαροῦν καὶ ξυνερρύηκεν. ἦν δὲ ὁ ἀνὴρ νωθρός τις καὶ ἄνανδρος καὶ δι᾽ αὐτό γέ τοι τοῦτο πρὸς τὸ καταφρονούμενον ὑποῤῥέων κατὰ μικρόν, ἐς τὸ παντελῶς ἀκυροῦσθαι ἐκκεκύλισται τὰ δόξαντα οἱ παρὰ τοῦ πλήθους. ἦν δέ τις ἐν Βουλγάροις ἐπίσημος τηνικαῦτα, Κωνσταντῖνος ὄνομα, Τοῖχος ἐπώνυμον, φρονήσεως ἐμβριθείᾳ καὶ ῥώμῃ σώματος πολλῷ τῶν ἄλλων προέχων· ὃς πλημμελοῦσαν ἰδὼν τὴν ἀρχὴν τῶν Βουλγάρων ἐπανίσταται κατ᾽ αὐτῆς· καὶ προσεταιρισάμενος τό τε δημοτικὸν, καὶ ὅσον ἐν ἐπισήμοις τοῦ ἔθνους καὶ ἔκκριτον, καὶ παρ᾽ ἑκόντων ἁπάντων αὐτῶν τὴν τοῦ κράτους δεξάμενος ἀναγόρευσιν ἐπολιόρκει τὴν Τέρνοβον, ἐν ᾗ τὰ βασίλεια ἦν τῶν Βουλγάρων· ὡς ἀναγκασθῆναι καὶ ἄκοντα τὸν Μυτζῆν φεύγειν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις ἐς ὀχυρόν τι καὶ παράλιον φρούριον Μεσεμβρίαν καλούμενον· ἐκεῖθεν ἐς βασιλέα μεταχωρεῖ κατὰ τὴν ἐν Ἀσίᾳ διατρίβοντα Νίκαιαν, Ῥωμαίοις ὑπήκοον ποιησάμενος καὶ τὸ τῆς Μεσεμβρίας ἐπὶ τούτοις φρούριον· καὶ χωρία τινὰ περὶ Τροίαν καὶ Σκάμανδρον εἰληφὼς παρὰ βασιλέως εἰς ἐπέτειον πρόσοδον ἐκεῖσε τοῦ λοιποῦ διενέπαυεν ἑαυτὸν ἅμα γυναικί τε καὶ τέκνοις.

Nic. Gregoras III. 2.

Впрочемъ, българскиятъ владѣтелъ Асѣнъ, шурей на императора Теодора, привършилъ живота си, а нѣмалъ синъ, кой о да поеме, както се слѣдва, властьта му. Затова оставаше по необходимость тъй наречената втора помошь, а именно да прѣмине властьта върху Мица, зеть по сестра. Тъй именно и стана. А той билъ лѣнивъ и мекушавъ и затова именно си навлѣкълъ прѣзрѣние и постепенно губѣлъ значение, та множеството дошло до мисъльта да му отнеме напълно властьта. А имало въ това врѣме единъ извънредно знатенъ между българитѣ, Константинъ по име, Тихъ по прозвище, който много надминавалъ останалитѣ по солидностьта на интелекта си и по физическа сила. Той, като видѣлъ, че царската власть у българитѣ губѣла значение, възстаналъ противъ нея, и като привлѣкълъ на своя страна простолюдието, знатнитѣ измежду народа и отбранитѣ хора, приелъ по волята на всички тия да се провъзгласи за царь и почналъ да обсажда Търново, въ което се намиралъ българскиятъ царски дворецъ. Затова Мица билъ заставенъ въпрѣки своето желание да побѣгне ведно съ жена си и дѣцата си въ едно укрѣпено и крайморско гарнизонно мѣсто, наречено Месемврия. Отъ тамъ отива при импер., който се намиралъ въ азиатска Никея, като се подчинява на ромеитѣ и имъ дава свръхъ това Месемврия. Като получилъ отъ импер. за годишенъ приходъ нѣкои мѣста около Троя и Скамандра, прѣкаралъ тамъ останалия си животъ ведно съ жена си и дѣцата си.

До като двамата отъ горѣнаведенитѣ византийски писатели изрично приематъ, че Мицо билъ за нѣколко врѣме царь на българитѣ, почт. проф. К. Иречекъ въ послѣдната си работа „*История на сърбитъ*“, другояче ни излага тоя въпросъ. Ще изложимъ тукъ неговото схващание.

„Българитѣ*), казва той, завзеха слѣдъ смъртьта на императора Ватацъ (1254 г. октомври) безъ мѫка отново планинитѣ на Родопа и източна Македония до Вардаръ. Нъ младия Ласкаръ II изгони ги повторно отъ всички тѣзи области. Миръ се посрѣдничи (1256 г.) лично отъ тестътъ на българския царь, херцогътъ Ростиславъ. Границитѣ останаха въ сѫщото поло-

*) Когато статията ни се намираше въ коректура, получи се най-новото съчинение отъ проф. г. К. Иречека „Geschichte der Serben“, кѫдѣто е изложено неговото схващане по тѣзи въпроси, които живо интересуватъ и насъ.

Digitized by Google

жение, както бѣха прѣди тази война. Несполуката причини революция въ България. Царь Михаилъ биде убитъ и неговия братовчедъ Калиманъ II зае прѣстола. Ростиславъ пристигна съ войска въ Търново, между туй сѫщо биде и Калиманъ II убитъ. Тогава самъ Ростиславъ се прокламира за царь на Българитѣ, нъ не можа да се задържи[1]). Събранието отъ боляритѣ избра напослѣдъкъ на българския прѣстолъ едного, който бѣ подържанъ отъ никейцитѣ, роднина на дома отъ Неманя. Той бѣ Константинъ съ прѣзиме Тихъ, който се ожени за една отъ дъщеритѣ на императора Ласкаръ II, която по майчина линия бѣше внучка на Асѣна II, и отъ тогава нататъкъ той се писваше Константинъ Асѣнъ (приблизително 1257—1277 г.). Гръцки и български паметници потвърждаватъ, че той билъ отъ полусърбски произходъ и считалъ Неманя за свой дѣдо; произхождението било по женска линия, при все туй не може да се състави родова таблица[2]). (Тоху у по старитѣ издания на Анзберта, а у по пълнитѣ стои „Tolin", синъ на Мирослава Захлъмски, и нѣма нищо общо съ Тиха. (П. Сретковичъ погрѣшно отождествяваше *Tohu* съ Тиха). Прилагателното Тихъ е съкратена форма отъ Тихомиръ или Тихославъ. Отъ писмата на архиепископа Димитрия Хоматиана това име е познато между боляритѣ на Скопската область. Боляринъ Иванъ Тихомиръ *(Ἰωάννης ὁ Τιχομιρὸς)* и единъ императорски чиновникъ *(Βασιλικὸς)* Константинъ около 1200 г. сѫ присвоили владѣнията на двама малолѣтни братя, които, слѣдъ като сѫ били пораснали, водили за туй процесъ срѣщу Тихомировитѣ синове прѣдъ Деспота Теодора 1217 г.

Възможно е, щото една дъщеря на Неманя да се е омъжила за този Тихомиръ отъ Скопие, сѫщо тъй както и една дъщеря отъ сина му Стефана била омъжена съ Албанеца Димитрия. При туй царь Константинъ владѣелъ прѣзъ едно врѣме скопската мѣстность и потвърдилъ при едно лично посѣщение на сѫщитѣ (владѣнията си) на мънастира св. Георги въ гората Вирпино всичкитѣ имѣния". Г. Иречекъ неправилно търси подкрѣпа въ този хрисовулъ, който споредъ насъ не е автентиченъ.

Върху изложеното отъ г. проф. К. Иречека считаме за нуждно да направимъ слѣднитѣ бѣлѣжки. Съмнително намираме заеманието на българския прѣстолъ отъ Калимана II, убиеца на Михаила Асѣна. Георги Акрополитъ казва, че Калиманъ *„възнамѣрявалъ да присвои българската власть"* *ἔδοξε τὴν τῶν Βουλγάρων ἀρχὴν σφετερίσασθαι;* а въ другъ кодексъ стои: *τὴν Βουλγάρων ἀρχὴν ἐσφετερίζετο.* Употрѣбенъ е глагола въ форма на минало несвършено врѣме. Въ такъвъ случай Калиманъ II може да се счита като претендентъ на прѣстола,

[1]) Nos Razlaus dux Galicie ac imperator Bulgarorum et Anna ducissa eiusdem et Mychael filius eorumdem" подаряватъ (около 1262 г.) на нѣкои „Teutonici" единъ имотъ въ „provincia Bereg". Codex dipl. domus senioris comitum Zichy de Zich et Vasonkeö. 1. (Pest 1871) nro. 8 p. 5.

[2]) *Dem. Chomatianos* nro. 69 ed. Pitra col. 263.

Digitized by Google

нъ билъ тутакси убитъ, прѣди Ростиславъ да заеме Търново. Що се отнася до този руски князъ Ростиславъ, то и неговото господарување върху цѣлокупната тогавашна България трѣба да се смѣта тъй сѫщо за съмнително. Той, ако и да се титулиралъ *dux Bulgarorum*, или *rex* и още *imperator Bulgarorum*, не е билъ никога признатъ официално за български господаръ, нито е владѣелъ българската столица. Него не причисляватъ съврѣменнитѣ византийски писатели Акрополита и Пахимеръ, къмъ българскитѣ владѣтели. Твърдѣ е възможно, щото Ростиславъ да е претендиралъ за българската върховна власть, тъй като той още отъ по-прѣди е владѣелъ една часть отъ българскитѣ земи въ браничевската область и то още прѣзъ царуването на зета си Михаила Асѣна. Нѣщо повече, той даже и съ войски е настѫпилъ срѣщу Търново и прѣзъ 1261 год. успѣлъ да разбие при Плѣвенъ войскитѣ на легитимния български царь Константина Тиха, отъ когото може би е откѫсналъ и други западни земи и ги е присъединилъ къмъ владѣнията си, защото по-късно видинската область намираме я откѫсната отъ централната власть на българската държава. Обаче съвсѣмъ другояче стои въпроса съ другия едноврѣменъ претендентъ на българската върховна власть Мицо, зетъ на царь Михаила Асѣна, когото г. К. Иречекъ въ *историята на българитѣ* неправилно смѣсва съ самия Михаилъ Асѣна. „Тоя *Μυτζῆς*, казва той, по български Мицо билъ сѫщия Михаилъ Асѣнъ. По-новитѣ историци видѣли въ него новъ царь между Калимана II и Константина“ (стр. 352 бѣл. 3 българ. издан.). Ний не можемъ да игнорираме извѣстието на Георги Пахимера по отношение на Мица, защото и този византийски историкъ е билъ почти съврѣменикъ на Акрополита и описалъ отъ 1255 до 1307 г. политически събития, които ги прѣживѣлъ и билъ вѣрно освѣдоменъ за произхода на К. Тиха, и доста добрѣ знаелъ сѫдбата на Мицовата фамилия и нейната по-късна политическа роль въ България и Византия.

Нѣма защо да не вѣрваме подробния разказъ на Пахимера, че Мицо, като зетъ на Михаила Асѣна, слѣдъ убийството на послѣдния, се прогласилъ за царь на българитѣ, че водилъ около 6 години борба съ Константина Тиха и че послѣдния билъ затворенъ въ Станимака отъ Мица; нъ че по-сетнѣ Константинъ успѣлъ да разбие своя противникъ, та Мицо се принудилъ да бѣга въ Месемврия, която прѣзъ 1265 г. прѣдалъ на Византия и въ замѣна получилъ земи за живѣние около Троя на р. Скамандра. Отъ тази фамилия на Мицо произлизатъ „Византийскитѣ Асѣновци“; тя не е била по мѫжка линия, а по женска, и византийския императоръ я наименувалъ *Ἀσάν*, т. е. Асѣнова по чисто политически съображения. Тъй че Константинъ Тихъ въ първитѣ години отъ царуването си ималъ е голѣми неприятности. Трѣбало прѣди всичко да обѣдини България, която била раздѣлена едноврѣменно между три-

Digitized by Google

мата царе. Единия билъ херцогътъ Ростиславъ, чиито земи се намирали на сѣверозападъ, а другия Мицо — на югоизтокъ. И докато успѣлъ да прогони Мица, който билъ слабъ господарь, не тъй лесно можалъ да се справи съ Ростиславовитѣ замѣстници, които намирали поддържка у маджаритѣ.

Нъ освѣнъ надписа въ Бояна по-интересна е за насъ самата черквица, която може да се счита като единственъ запазенъ български паметникъ отъ срѣдата на XIII в., въ който се съхраняватъ и до сега цѣнни остатки на църковната и свѣтска живописъ отъ онѣзи далечни врѣмена. Описанието на тази черквица въ кратцѣ ще намѣри читателя въ книгата на проф. К. Иречека „Пѫтувания по България", българско издание стр. 67—68; затова ний тукъ го изоставяме. Нъ по отношение зографията ще кажемъ, че боянската черквица има нѣколко пластове мазилка съ фрески върху тѣхъ.

Първоначално тя е била изписана, когато е била съградена 1259 г. Друга зография въ нея се срѣща отъ 1346 г., както за туй говори надписътъ въ черквицата, именно: прѣдстави се раб҃ бж҃и алдимиръ [воєводинь] [вито]миров҃ синь, споредъ четението на Ст. Верковича, прѣзъ 1855. Миналата година пъкъ при разкопкитѣ въ „св. София" въ единъ гробъ се намѣри златенъ пръстенъ съ надписъ „витомиров҃ пръстенъ". Като земемъ прѣдъ видъ стария християнски обичай, щото да се допуска погребването вѫтрѣ въ храма само на видни лица на страната, а главно храмовитѣ благодѣтели, би трѣбало да приемемъ, че пръстена е принадлежалъ на софийския воевода Витомиръ, който, може би, е живѣлъ и прѣзъ началото на XIV вѣкъ, тъй като неговия синъ Алдимиръ е умрѣлъ въ зрѣла възрасть прѣзъ първата половина на XIV в. Въ черквицата е изобразенъ неговия ликъ почти въ естествена голѣмина. А тъй като въ боянскитѣ фрески се виждатъ палеографически и живописни бѣлѣзи отъ по-късно врѣме, то може да се приеме, че тукъ имаме и третъ пласть мазилка съ фрески отъ XV или XVI вѣкъ, когато бивали прѣзографисвани и редица други храмове въ софийско, както за туй свидѣтелствуватъ надписитѣ въ разни черквици, а тъй сѫщо и Отецъ Паисий въ историята си. Той „споменува единъ калугеръ „иконописецъ" отъ мънастиря Зографъ на Атонъ, на име Пимина, който обновявалъ мънастиритѣ въ софийско и на 1610 г. умрѣлъ въ черепишкия мънастиръ". (Пѫтувания по България стр. 23). А че между боянскитѣ фрески има и такива, които се отнасятъ къмъ XIII вѣкъ, не подлежи на съмнѣние. Явно доказателство за туй може да послужи самия надписъ, чиито палеографически особености говорятъ за XIII вѣкъ; подиръ идватъ портретнитѣ ликове на царь Константина Тиха, на царица Ирина и севастократорскитѣ на Калояна и Десислава, които читателя ще намѣри съ цвѣтове въ I и III книга на „Минало". Слѣдъ туй може да се укаже на църковнитѣ се-

Digitized by Google

риозни и тихи фрескови ликове, каквито се намиратъ въ Бояна*). Прѣзъ XIII в. въ Византия, а сѫщо и въ България традиционнитѣ религиозни мотиви сѫ бивали репродуцирани съ пълно разбиране на античния идеялъ. И тогава художникътъ-зографъ въ чертитѣ на лицето се стараелъ да изрази душевното настроение. Той строго пазелъ пропорцията изцѣло, а сѫщо и между отдѣлнитѣ части на тѣлото. Зографътъ си служелъ по онова врѣме съ яснитѣ бои, които съ контраста си правятъ силно впечатление на зрителя.

Тѣзи характеристични бѣлѣзи читателя може да види у насъ въ цѣннитѣ фрескови фрагменти отъ трапезичкитѣ черквици, които въ копия се пазятъ въ народния музей**). А въ

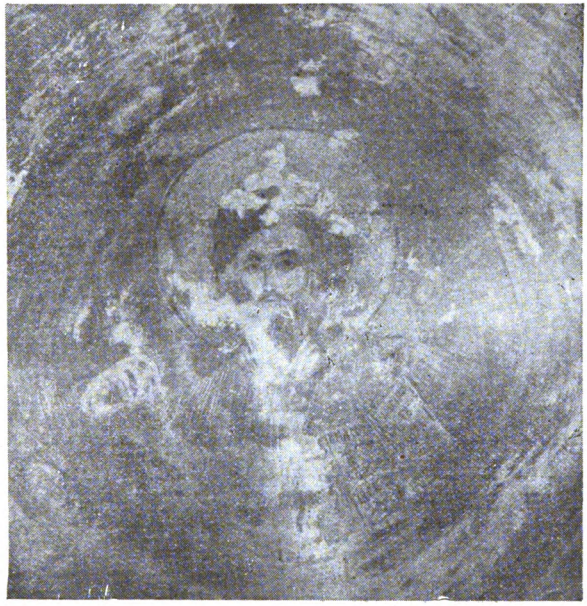

Фреска на купола въ Бояна (Спасъ Вседържителъ) XIII в.

боянската черквица тази характерность най ясно личи въ изображението на Спаса Вседържителя, което се намира на купола. Ето неговата фотографическа снимка. Почти сходно изображение на спасителя съ евангелие въ ржка намираме на купола и въ Грачаница (Сърбия) прѣзъ XIV в. А въ XIII в.

*) Всички боянски копия, които сѫ изложени въ народния музей, неправилно сѫ означени, като произходящи отъ XIII в.

**) И въ миниатюритѣ изъ южнословѣнскитѣ ржкописи личатъ яснитѣ бои една до друга. Напримѣръ въ Манасиевия лѣтописъ въ Ватикана, въ лордъ Кързоновото евангелие въ братанския музей и пр.

Digitized by Google

Спасъ вседържитель (Фреска на купола въ Грачаница (Сърбия) XIV в.)

сящия образъ на „*Спасъ Вседържителя*“ се вижда и на една цѣнна икона въ охридската катедрала. За нея г. Н. П. Кондаковъ казва: „Икона Спаса представляетъ обычный типъ

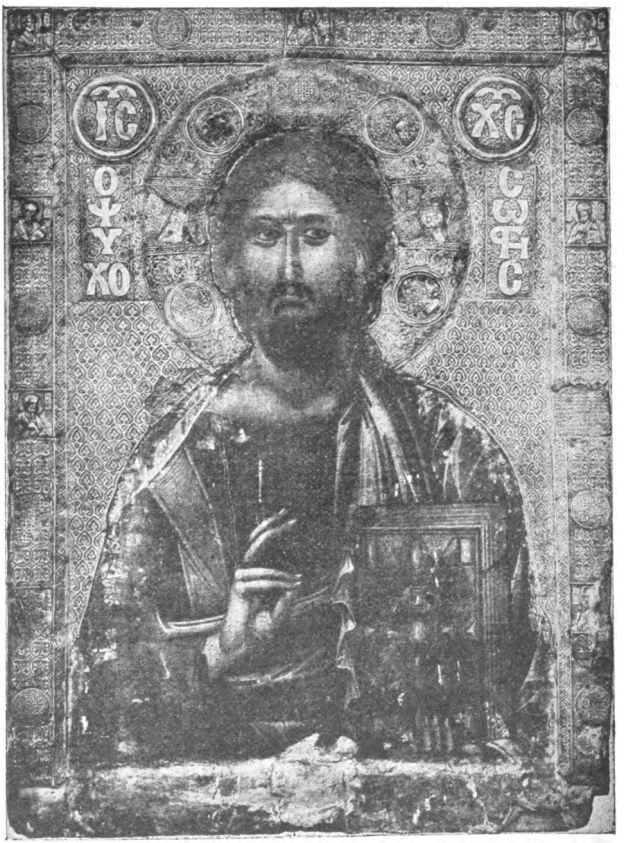

Спасъ вседържитель на охридската икона отъ XIII в.

Digitized by Google

Спаса Вседержителя, съ кодексамъ Евангелія въ лѣвой рукѣ и съ благословляющей десницей, какъ этотъ типъ выработался въ мозаикахъ стѣнной живописи еще въ XII вѣкъ". (Македонія. Археолог. путешествіе стр. 251). Тукъ читателя вижда самия образъ на „Спасъ Вседържителя" споредъ цѣнната охридска икона, която е отъ края на XIII вѣкъ. „Типъ не лишенъ монументальной величавости, каторая передана столько же въ могучей фигурѣ Вседержителя, широкихъ складкахъ традиціонныхъ одеждъ, сколько и въ спокойномъ самоуглубленномъ и аскетически сдержанномъ выраженіи лица". Тъй говори Н. П. Кондаковъ за този образъ, който се намира на икона въ храма на „св. Богородица", съграденъ прѣзъ 1296 г. Освѣнъ това въ фрескови образи отъ XIII и XIV в. космитѣ на главата, по брадата и мустацитѣ прѣдставляватъ еднообразна маса, когато въ по къснитѣ се забѣлѣзватъ извитини на кѫдри, т. е. тѣ биватъ отъ части фризирани. Въ по-старитѣ образи нѣма никакви груби пятна подъ клепачитѣ, които да образуватъ нѣкаква сѣнка.

Изобщо взето боянскитѣ фрески ще останатъ като цѣненъ паметникъ, по който ще се сѫди за степенъта на проникването изкуството на византийската църковна и свѣтска живописъ у насъ, а тъй сѫщо по нея ще се прослѣди и пѫтя, по който е вървѣла тази култура у южнитѣ словѣни.

* * *

Вториятъ надписъ, отъ който тукъ даваме фотографическа снимка, е надгробенъ; отъ него сѫ уцѣлѣли само три отдѣлни кѫсове, които се съхраняватъ въ библиотеката на рилския мънастиръ*). Надписната плоча е била зазидана въ стѣната надъ гроба на сърбския властелинъ, кесара Стефана Хрела Драговоля, а не Охмучевича, който съградилъ и въ рилския мънастиръ храмъ въ честь на св. Богородица „Осѣновица", 1335 г., споредъ Неофитъ Рилски, кѫдѣто и билъ погребенъ прѣзъ 1343 г.

Фотографическата снимка на запазенитѣ кѫсове е попълнела отъ насъ чрѣзъ букви съ точки. Тази работа е извършена възъ основа на единъ пъленъ прѣписъ на надписа, който се съхранява на прѣдния листъ въ книгата на библиотеката въ рилския мънастиръ подъ № Б 2/5. Това копие се прѣдшествува отъ слѣдната бѣлѣжка**).

---

*) Въ статията „Материали по историята на рилския мънастиръ" въ Сборникъ за Нар. Умотв. кн. XVIII стр. 205 се дава не точно извѣстие за този надписъ. Нъ въ Период. Списание г. Е. Спространовъ се опиталъ да издаде поправенъ надписа и да го коментира, нъ за жалъ вмъкнали се неправилни обяснения и неточности въ надписа. За това ний го прѣиздадохме съ фотографическа снимка, като прибавяме и исторически обяснения.

**) Слѣдъ дълги разпитвания за сѫдбата на надгробната плоча, иеромонахъ Аверкий ни даде горѣспоменатата книга, въ която се съдържа прѣписа на цѣлия надписъ, за което тукъ изказваме благодтрностьта си. За сѫщата книга говори и г. Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 799—801.

Digitized by Google

Надгробенъ надпись на кесара Стефана Хреля Драговоля отъ 1343 г., запазенъ въ рилския мънастиръ.

Digitized by Google

„Долуизложенныя надписъ го преписахъ изъ едынъ откъслекъ, който намѣрихъ въ описанието за Рылската Обытель, но не дописано, т. е. описанието отъ блаженопочившаго От. Игумена Константія, кой ся престави въ 1874 лето м. януарія 1 и день, въ игуменствуванието свое въ растояніе на 40 дни". Ето транскрипцията на пълния текстъ отъ надписа, сличенъ съ горѣспоменатия прѣписъ, както и съ днесь запазенитѣ остатки отъ плочата.

† (Гробъ тє сьдрьжитъ нинѣ) ѕмрьшвена кесароу їже вчера нам҃и ѣсно глющѕ: ѡ чю҆ стра(шнѕ ѡ҆ прѣславномѕ видѣнїю. т)и великиѧменитє ѩко же нѣ)кое сн҃це дѫблестьвнь(ш) мѫжъ ѩвикыѕє ѣдѫвротахъ ле(жиши ѹ҆мрлъ въ гробѣ малѣ. ѡ҆ ѡ҆ како бе(згл҃анъ прѣбиваеши. и без ѡбразнь без видѣнны без дѹха в(ѣ)сма: страдѣетъ ѡбоюдѕ ѹмрьшвле(нїѥмь тѣоимь (кесарѕ прѣизреднѣ: хвалнш)а кесарица: тѣшта сѣпрѧжница рїдающи и двострад҃оущи п(л)ачющи горко печѣли(ю вьсадрьжима) тебе слы҃кы некидиши пр҃ѣ сѡбою: сна зрещє братиє вь ѡбразѣ: (ѹсьрдно вьнимѣтє и ле)жещимъ (толикоу велик)оу соущѕ вь обой вь таковъимь ѹтѣснив(шасѧ малѣ гробѣ) и дѡб(рѣ житн сїѣ им)ь вса встрашите: — л҃ѣ: ѕ҃ѡ҃на ѥ҃дик(тїѡ҃ а҃і мц҃а деѣм. престa)висѣ (славны кесарь) сѣфань хрелш драговола: мншескымь ѡбразомь (харїтѡ҃ ктитѡръ сѣаго храма сего).

Тъй че, надписътъ е изцѣло възстановенъ по единъ старъ прѣписъ отъ надгробната плоча, снетъ прѣди още тя да е била строшена, навѣрно къмъ 1834 г., когато храмътъ не билъ съборенъ, за да се отвори мѣсто на сегашния храмъ на св. Ив. Рилски. А че братята на мънастиря знаели сж за пълния текстъ на надписа, личи по свѣдѣнията, дадени отъ отца Давида на Ст. Верковича, както и отъ неточния текстъ, който се пази въ Бѣлградската архива, „по препису из тридесетих година прошлог века у Држав. Архиву у Београду" (Л. Стојановић. Стари српски записи и натписи стр. 32). Въ този прѣписъ надписътъ е непълненъ и преиначенъ въ руска редакция. Напримѣръ тамъ четемъ: *Гробъ сеи держитъ оумершаго кесаря, иже вчера намъ ясно глаголаше . . .*

Исторически разяснения.

Кой е билъ кесаръ Стефанъ Хрелъ Драговоля, чийто останки били погребени въ рилския мънастиръ? Този въпросъ става по-интересенъ за насъ, тъй като е свързанъ съ постепенното проникване на сърбското политическо надмощие прѣзъ XIV в. между градоветѣ изъ сѣвероизточната страна

Digitized by Google

на Македония, които градове въ XIII вѣкъ съставляваха часть отъ българската държава и, споредъ думитѣ на византийския писатель Акрополита, тамошнитѣ жители съзнателно сѫ се чувствували като българи и сѫ се борили срѣщу гръцкото робство. (*ὁ γὰρ τοῦ Μελενικιωτικοῦ προεξάρχων στρατεύματος Δραγωτᾶς τοὔνομα, καὶ φύσει μὲν ὡς Βούλγαρος δύσνοιαν τρέφων κατὰ Ῥωμαίων.* Защото прѣдводительтъ на мелничкитѣ войски по име Драгота, като българинъ хранейки по природа непріязнъ срѣщу византийцитѣ... И още *Βούλγαροι καὶ γὰρ τυγχάνοντες οἱ οἰκήτορες τοῖς ὁμοφύλοις προσέτρεχον, τὸν ζυγὸν τῶν ἀλλογλώσσων ἀποσειόμενοι.* Georg. Acropol. p. 114. И защото бѣха българи жителитѣ, прибѣгваха къмъ еднородцитѣ, като изтърсваха игото на другоязичнитѣ византийци). Проф. К. Иречекъ ни дава, твърдѣ кратки свѣдѣния за тази интересна личность, Хрелйо войвода. „Слѣдъ битката при Велбуждъ (1330 год.), казва той, тукашната покрайнина (рилската) нѣкое врѣме била въ сърбски рѫцѣ, тя била владана отъ владетеля на Струмица и Мелникъ, воевода Хреля... Съ негови разноски били направени най-трайнитѣ сгради въ мънастира... Отъ него е съградена... тъй наречената Релина кула, четворѫгълна петоетажна кула, или *пиргъ*, сграда до 25 м. висока...

Списателитѣ на XV вѣкъ приписватъ на Хреля и съграждането на черквата, която се намирала до 1834 г. на мѣстото на сегашната черква до кулата... Въ нея билъ погребенъ самъ Хреля, който къмъ края живѣлъ въ Рила, като калугеръ Харитонъ, и тукъ се простилъ съ свѣта на 1343 г. Неговиятъ длъгъ надгробенъ надписъ сега лежи вънъ при южната стѣна на черквата, нъ за жалъ не е цѣлъ, а е разбитъ на три несъотвѣтственни кѫса". (Патувания по България стр. 637—638).

А проф. Л. Милетичъ, като повтаря почти сѫщото, взето отъ К. Иречека, прибавя, че „самъ Хрелъ слѣдъ като се покалугерилъ живѣлъ въ манастира единадесеть години". Туй послѣдното е взето отъ книгата на Неофита Рилски „*Описаніе болгарскаго священнаго монастыря рильскаго*". Сѫщото повтаря и Е. Спространовъ въ Период. Списание кн. 62 стр. 801. То не е вѣрно. Хрелъ е билъ само нѣколко дни калугеръ; и читательтъ ще се убѣди отъ изложеното подолѣ, какво Хреля прѣзъ 1334 г. е строилъ кулата въ рилския мънастирь още като *протосевастъ* и че кесарската си титла неможелъ да я получи като калугеръ, а като знаменитъ пълководецъ. За туй свидѣтелствуватъ, както византийския съврѣмененъ писатель патриархъ Григора, тъй и императора Кантакузинъ въ своитѣ мемоари.

Отъ сърбскитѣ учени Ст. Новаковичъ споменува накратко за Хреля въ студиитѣ си: „*Стара српска војска*" 1893 г., въ „*Ратник*" и „*Струмска област*" въ *Глас Академ.* кн. 36 стр. 25—26. По-обширни бѣлѣжии намираме у П. Срећковића въ „*Историја српскаго народа*" кн. II 1888 г. Ний тукъ ще да-

Digitized by Google

демъ по хронологически редъ бѣлѣжки за протосеваста и кесара Стефана Хреля, тъй като у насъ сѫществуватъ твърдѣ смѫтни и погрѣшни свѣдѣния за него и неговитѣ владѣния*), които иматъ особено значение за насъ, тъй като тѣ ни очертаватъ по точно границата между сърбскитѣ и български земи въ югозападната часть на България прѣзъ първата половина на XIV в.**).

Името на Стефана Хреля за първъ пѫть се споменува въ грамотата, издадена отъ краля Стефана Милутина прѣзъ 1302 г. именно: И прида краліевьство ми цркъвь великославнаго арьхїстратига Михаила иже вь Щипоу градоу іегоже протосевасть Хреліа оть основаніа любовию доуше си създаль и оукрасиль красотами цркъвными . . . Monum. Serb. p. 62. и още на страница 64 четемъ : И оутвръждена мною Стефаномь кральемь и правовѣрнимь властелиномь краліевства ми протосевастомь Хреломь. Оть туй извѣстие узнавамс, че Стефанъ Хреля построилъ и украсилъ храма св. Архангелъ Михаилъ въ Щипъ за свой и кралевъ споменъ, и го прѣдалъ да го владѣе хилендарския мънастирь. Храмътъ въ Щипъ е запазенъ и до днесь*). Трѣбва да се приеме, че тогава Хреля, като сърбски властелинъ, владѣелъ брѣгалничкитѣ погранични земи въ Македония. Той, като войвода, трѣба да е взелъ живо участие при отниманието на тѣзи земи отъ гърцитѣ. Сърбитѣ и попрѣди сѫ се опитвали да завзематъ византийски и български земи на югъ отъ Шаръ-Планина, нъ опититѣ имъ завършвали безуспѣшно. Сериозния имъ и сполучливъ опитъ се отнася къмъ началото на Милутиновото кралюване 1282 г. Младия краль, пише архиеп. Данило, се приготвилъ съ войскитѣ и нахлулъ въ Македония: „И вьздвигь се сь силами своими и иде въ дрьжавоу области царьства грьчьскааго вь прѣдѣлы окрьстныіе, сиіе бо, ихь же глаголю: прьвьіе приіеть оба Полога сь градовы ихь и сь областию, и градь славный Скопіе, по сихь же Овьче Поліе и Злетовоу и Пиіаньцѣ. Таковыіе вьсе земліе приіеть вь прьвоіе пришьствиіе іего и приложи ихь кь дрьжавѣ отьчьствиіа своіего". Това сганало прѣзъ първия Милутиновъ походъ. Тогава сърбитѣ сѫ приложили спрямо новозавоеванитѣ земи въ Македония една твърдѣ умѣстна държавна мѣрка. Боля-

*) Йор. Ивановъ, *Съверна Македония* стр. 128, 200 и пр.

**) Сѫщо и у *Исторіа српскаго народа* 1910 г. отъ проф. Ст. Станоjевића на картата „*Држава Душанова*" не е съвсѣмъ точно означена югоизточната граница на Сърбия. Върху туй ще имаме случай да се спремъ и по-надолѣ.

*) Йор. Ивановъ, Съверна Македония, стр. 201.

Digitized by Google

ритѣ и гражданитѣ, които благосклонно посрѣщнали краля Милутина, били оставени спокойно въ земитѣ си. (Чьстьно сьрѣтаюштиимь сего благочьстиваго гражданомь вьсемь и боліаромь и сь страхомь и трепетомь припадаюште кь ногама іего, и покланіаюште се іемоу, іако по истинѣ зреште цара пришьдьша сь великою силю вь побѣдоу ихь). Нъ не тъй постжпили сърбитѣ съ съчувствующитѣ на гърцитѣ чиновници и властели. Прогьна вьсе метеже творештиіе и крамолы. Данило прибавя още, че били: они же зьломысльнии и лоукавии властели дрьжавы грьчьскыіе прогнани господиномь симь оть области тиіе.

Политическото положение на Балкана тогава благоприятствувало на сърбитѣ. Съюзени били срѣщу Византия франкитѣ, (Карлъ Анжу), сърбитѣ и епиротитѣ. Императоръть Михаилъ Палеологъ тутакси се приготвилъ да си повърне изгубенитѣ земи въ Македония. Той събралъ наемни войски отъ татары, и тоурькы и фроугы и съ своитѣ отъ іезыка грьчьскааго достигналъ до мѣста рекомааго Илаигита (Алаги при Родосто) съ намѣрение, іако не тькьмо отьчьствиіе сего благочьстиваго хоте озьлобити, нь и имени іего не именовати се кь томоу вь дрьжавѣ іего. Нъ импаратора тамъ умрѣлъ. Неговия наслѣдникъ, неспособния Андроникъ II, още прѣзъ сжщата зима изпратилъ срѣщу сърбитѣ многобройната наемна армия, за да може да ѝ осигури поне плячка. „И пришьдьшиимь имь вь прѣдѣлы земліе срьбьскыіе до мѣста рекомааго Липліана и Призрѣна, и повоіевавьшиимь имь страны ты и противоу толикааго ихь множьства и силы не сътворише толикы пакости отьчьствию... нь пакы вьзвратише се въ дрьжавоу свою". Нъ похода излѣзълъ неполучливъ, ако да сж ограбили мѣстата до Липлянъ и Призрѣнъ. Едно татарско отдѣление, което се прѣдвождало отъ Чръноглава и се опжтило за плячка дори до високо придошлия Дримъ, било унищожено отъ сърбитѣ. Отъ тогава гр. Скопие останалъ въ ржцѣтѣ на сърбитѣ, и подирѣ станалъ тѣхна столица. Слѣдъ това наскоро Милутинъ повторно се опълчилъ срѣщу византийскитѣ земи въ Македония за отмъщение, като получилъ помощь и отъ брата си краля Стефана Драгутина. И приіемь вь помошть себѣ вьзлюбліенааго си брата Стефана сь вьсею силою іего, и гако опльчивьсе... иде вь дрьжавоу царьства грьчьскааго, хоте мьсть вьздати... и то заради опустошенията, причинени отъ гърцитѣ, които тогава не разполагали

Digitized by Google

съ значителна войска. И сь благочьстивыи врѣме много прѣ-проводи сь силами своими вь дрьжавѣ царьствиіа грьчьскаго. Слѣдъ коледа двамата братя крале Милутинъ и Драгутинъ съ войскитѣ си навлѣзли на ново въ източна Македония и опустошили мѣстноститѣ дори до Сѣресъ и Христополь (Кавала). Вьздвигь се иде сь силами своими до вьноутрь земліе грьчьскыіе досветыіе горы атоньскые и вьсе таковыіе страни царьства того повоіевавь, землю строумьскоую, и сѣрьскоую, Крьстополь же и ины страны окрьстьныіе земль тѣхь". Тогава Милутинъ „отпоусти вьзлюбліенааго си брата вь дрьжавоу іего землю срѣмьскоую и самь, като си отпочиналъ мало, наново намислилъ да се опълчи срѣщу царьствиіа грьчьскааго. И като събралъ (наемни войски) и оть инѣхь царьствии окрьстьныихь, мнозѣ идѣахоу кь семоу (тогава съ охота постжпвало въ сръбската войска голѣмо множество, защото ги привличали огромнитѣ богатства, които ограбвали отъ богатитѣ македонски земи) и вьзвдигь се иде и приіеть землю дьбрьскоую сь вьсѣми градовы и дрьжавами ихь; такожде и дрьжавоу земліе кычавьскыіе сь градовы и областию ихь; поречьскоую землю токожде сь градовы и областию ихь; таковыихь бо земль дрьжавыихь приложи къ дрьжавѣ отьчьствиіа своіего; не бѣ бо противліаюштааго се іемоу ни вьпрѣкы глаголюшта. И до като тоя походъ на Милутина ималъ за цѣль да присъедини къмъ държавата си *дебърско*, *кичевско* и *порѣчко*, веднага подиръ него прѣдприелъ другъ походъ съ чисто грабителска цѣль: „и пакы иде на дрьжавоу землю влахиотьскыіе (Епирско деспотство); и таковыіе повоіевавь великою силою своіею, и таковыихь іезыкь богатьство неисповѣдимо вьсе отьіемь, остави ихь вь опоустѣниіе". Пограничната линия между Византия и Сърбия слѣдъ тия походи, безъ никакъвъ миръ, била опрѣдѣлена отъ Уроша II. Силнитѣ византийски крѣпости: Струмица, Просѣкъ, Прилѣпъ, Охридъ, въ Македия, Елбасанъ и Кроя въ Албания не сж се прѣдали на сърбитѣ, нито пъкъ сж могли ла ги прѣвзематъ, защото обсадното изкуство на крѣпости у сърбитѣ стояло въ по-ниска степень. Често пжти съ обѣщания, съ подкупи, съ измама били завзимани нѣкои крѣпости. По такъвъ начинъ се покорила подъ сърбската власть голѣма часть отъ западна и сѣверна Македония. Когато сърбитѣ завладѣли Пиіаньць, тогава подпаднала подъ тѣхъ и крѣпостьта

Digitized by Google

Велдбоуждъ (Кюстендилъ). „И сега цѣлиятъ край отъ Кадинъ мость до Малешевско носи име Пиянецъ".

Въ онуй врѣме, когато сърбитѣ се ширели изъ Македония, за смѣтка на българското население въ Византия, България се разяждала отъ вжтрѣшни и династически смутове, нъ тя не помалко е била съсипана и отъ татарското нахлуване, което отнимало възможностьта на българскитѣ владѣтели да се погрижатъ за прѣдишнитѣ си владѣния въ Македония, които старитѣ сърбски писатели прѣзъ 1214 г. наричаха: поль царствиіа бльгарскааго (владѣнията на Стрѣза около Просѣкъ). Нъ въ 1285 г. татаритѣ нахлули въ маджарско и България; тѣ прѣминали Балкана и опустошили Тракия и даже Македония. Тогава и Сърбия се опасавала отъ татаритѣ, а тази опастность отвлѣкла вниманието ѝ за понататъшното разпространение на завладявания въ Македония. Това грозно положение на България благоприятствувало доста за укрѣпването на сърбитѣ въ Македония, а царь Георги Тертерия побързалъ да се сприятели съ Уроша II, който билъ неговъ зетъ. Елена пъкъ, майката на двамата сърбски крале, прѣзъ лѣто 1291 г. имала лично свиждание съ Тертера.

Лошото положение на България, вслѣдствие татарската намѣса, врѣменно отклонило вниманието и на Сърбия отъ македонскитѣ земи. Царь Тертерия, за да се задържи на прѣстола, трѣбвало да стане васалъ на татарския ханъ Ногай и да омжжи една дъщеря за неговия синъ Чака (*Тζαχᾶς*), който по такъвъ начинъ станалъ шурей на краля Уроша II. По туй врѣме българския царь билъ вече малъкъ господаръ между силнитѣ, почти независими боляри. На западъ въ браничевската область господарували братята Дърманъ и Куделинъ, които въ клисурата Ждрѣло на Млава (сега наречена горнячка клисура) владѣели една твърда крѣпость и съ български, куманski и татарски чети прѣдприемали грабежни походи срѣщу маджарско и въ земята на краль Стефана Драгутина*). Видинъ се управлявалъ отъ князъ Шишмана, който, като сродникъ на Куманитѣ, билъ и родоначалникъ на послѣднята българска династия. Единъ братъ на Тертера, куманинътъ Елтимиръ, владѣеше срѣдната область на Стара-Планина съ столица Крънъ (при сегашния Казанлъкъ). Тримата братя Смилъ, или Смилецъ, Радославъ и Войсилъ, по име-

*) Обрѣтоста се два нѣка велможа оукорѣнивьша се вь дръжавѣ земліе браничевьскыіе вь мѣстѣ рекомѣмь Ждрѣлѣ, и оть многыихь врѣмень тоу оутврьдивьша се самовластьна соушта и никоіегоже насилиіа боешта се, братя іединыіе матере, іаже глаголю Дрьмана и Коудѣлина; сиіа оубо зѣло силою своіею хвалешта се и не даюшта никомоу власти имѣти около прѣдѣль ихь.

Digitized by Google

ната си славяни, владѣели земитѣ по Срѣдна-Гора. Когато Тертеръ напослѣдъкъ намѣрилъ татарското владичество за непоносимо и избѣгалъ върху византийска територия, Ногай поставилъ на негово мѣсто Смилеца за царь. Прѣзъ тѣзи смутове съединенитѣ сърбски крале прѣдприели походъ срѣщу Дърмана и Куделина*), изгонили ги отъ тѣхнитѣ прѣпълнени съ плячка канаристи гнѣзда и присъединили браничевската область къмъ земитѣ на краля Стефана Драгутина**). За отмъщение противъ това нападение излѣзълъ Шишманъ отъ Видинъ съ войска, съставена отъ българи и татари, внезапно прѣдъ *Ипекъ* за да ограби архиепископската черква, нъ билъ принуденъ да се върне безъ да извърши нѣщо. Върху туй краль Урошъ II се явилъ прѣдъ Видинъ и привзелъ града. Шишманъ се спасилъ като избѣгалъ на корабъ прѣзъ Дунава, нъ скоро свързалъ миръ и приятелство, които скрѣпилъ чрѣзъ

*) Братята Дръманъ и Куделина изпърво отблъснали нападанието на Стефана Драгутина (не вьзможе имь никоіе іеже пакости сьтворити или отьгнати отъ прѣдѣль таковыихь). Тѣ като забѣлѣзали неговата слабость сьвькоупише около себе войскоу многоу іезыка татарьска и коуманы, злаго много давьше имь, и сь сили іединодоушьно оустрьмише се на дрьжавоу сего багочьстивааго краліа Стефана и тогда многы страны повоіевавьше дрьжавы іего, и зѣло належеште великы пакости твораахоу іемоу. Тогава Стефанъ Драгутинъ поискалъ помощь отъ брата си Стефана Оуроша II, който, както споменахме опустошавалъ по онуй врѣме епирския деспотатъ. Срѣщата станала между двамата крале вь дрьжавѣ Жоупы расиньскоіе на рѣкѣ... Моравѣ вь мѣстѣ... Мачьковьци; и тако вьзвѣсти іемоу скрьби своіе многыіе приключьшеіе се іемоу отъ соупостата іего, и начеть сь великою жалостию молити се емоу глаголіе: длъжьно ти іесть, възлюбліеныи брате, поболѣти о скрьби моіеи и помошти ми іако да избавлю се отъ таковааго насилованиіа воюштиихь на ме, іакоже и азь вь мимошьдьшеіе врѣме сьпособьствовахь ти. Стефанъ Урошъ веднага заповѣдалъ на войскитѣ си да се опжтятъ срѣщу Дърмана и Куделина. И тако оба сьвькоупивьша побѣди своіе... идоста на дрьжавоу вьздвигьшиихь вьноутрьниіе рати и крамолы. И... прогнаста отъ достоіаниіа своіего и отидоше посрамліени вь погибѣли... вьсоу же дрьжавоу ихь и имѣниы прыемь господинь краль Оурошь и дасть вьзлюбліеномоу си братоу кралю Стефаноу. Отъ тогава браническата область останала подъ сърбитѣ.

**) Краль Владиславъ изпратилъ магистра Георгия съ седмограждани и кумани, „contra Dormanum et Bulgaros“. Грамота отъ 8 януари 1285 г. Teutsch und Firnhaber, Urkundenbuch znr Geschichte Siebenbürgens, Bd. 1 S. LXV nro 285. Виж. Iireček Geschichte der Serben. S. 335.

Digitized by Google

сродяване. Самъ Шишманъ се оженилъ за дъщерята на жупана Драгоша, а по-късно неговия синъ Михаилъ се оженилъ за Анна, дъщерята на Уроша II. На тѣзи сърбски походи къмъ Браничево и Видинъ татарския ханъ Ногай погледналъ, като на покушение върху неговитѣ права, като върховенъ господарь на България, та изпратилъ коницата си, състояща отъ татари, кумани, кавкасци християни (алани или осети) и данъкоплатци руси да нахлуятъ въ Сърбия, нъ билъ укротенъ отъ едно посолство. Кралъ Урошъ II безъ съмнѣние билъ принуденъ да обѣщае да остави за въ бждще България спокойна. Като заложници изпратилъ сина си Стефана съ нѣколко великоименити властели въ двора на татарския царь*)".

Между туй по онова врѣме се измѣнило политическото положение на Балкана. Татаритѣ продължавали да заплашватъ Византия, а и турцитѣ почнали да я притѣсняватъ отъ къмъ Мала Азия въ нѣкогашнитѣ земи на никейската империя. Византийския протостраторъ Глава Тарханиотъ посъвѣтвалъ императора Андроника II да сключи миръ съ сърбитѣ. Великия му логотетъ Теодоръ Метохитъ посѣтилъ петь пѫти сърбския дворъ като пратеникъ. За скрѣпяване на мирния договоръ трѣбвало византийцитѣ да отстѫпатъ на сърбитѣ изгубенитѣ земи и крѣпости въ Македония и да прѣдложатъ женитбени връски на сърбския дворъ, които били радушно приети отъ краль Милутина, като подкрѣпа срѣщу претенциитѣ на постария му братъ, краль Драгутина. Нъ въ Сърбия една часть отъ „*великоименититѣ властели*" били противъ мира съ

---

*) Семоу бо цароу погановь (Ногею) вьзвѣстили бѣхоу прьвѣіе воіевавьше и на дрьжавоу сего христолюбиваго краліа (Дърманъ и Куделинъ, както и Шишманъ) іакоже выше оуказахомь вь писании семь. И сь нечьстивыи вьздвигь се сь силами татарьскыими иде на сего... Иіако слыша прѣвысокыи краль Оурошь шьствиіе ихь, вь та часть посьла сьлы своіе... сь... глаголы мольбьныими оувѣштати іего, да вьзвратить се оть таковаго шьствиіа... Си же сьли вьсьланыи... обрѣтоше (цара татаромь Ногеіа) сьбравьша се сь силою многою вь дрьжавѣ царьствиіа своіего... И вьзвѣстише іемоу глаголы господина своіего и. .ми... оувѣштавьше и, сътворише вьзвратити се іемоу вьслеть сь силами своими... И пакы таковыи царь (татаромь) вьсла поклисаре своіе къ семоу благочьстивомоу, и сьсыланиіе имѣста между собою велико именитыими своими; и толикоу великоу любовь оутврьдиста... іако и семоу прѣвысокомоу кралю вьдати вьзлюбліенаго сына своіего Стефана на слоужьбоу томоу сь великоименитыими властели земліе срьбьскыіе. И томоу сыноу іего многа врѣмена прѣпроводивьшоу вь дворѣ безаконьнаго цара татаромь Ногеіа...

Digitized by Google

Византия, защото извличали лични облаги отъ задружнитѣ грабежни походи, правени въ Македония заедно съ византийския отметникъ Котаница. Нъ, ако и да имало и други прѣчки за сключване на мира, той се свързалъ къмъ 1299 г., слѣдъ като императорътъ Андроникъ II далъ за жена на стария Милутина 6—8 год. си дъщеря Симонида. Бракътъ билъ благословенъ отъ охридския архиепископъ Макария. Тогава завладанитѣ земи отъ сърбитѣ въ Македония получилъ Урошъ II като зестра и посѣтилъ своя тестъ въ Солунъ.

Този миръ спрѣлъ врѣменно понататъшното распространение на сърбитѣ въ Македония. Нъ интересно е да се знае, какво е било политическото положение на България по туй врѣме, тъй като завзетитѣ земи отъ сърбитѣ въ Македония попрѣди съставлявали часть отъ България. Царь Тертерия I (1280—1292 г.), заплашванъ отъ татарския ханъ Ногая и поради подстрѣкаванията отъ Византия, трѣбало да напусне България и да търси спасение пакъ у Византия. Смилець пъкъ, който по желанието на Ногая заелъ българския прѣстолъ и при когото се утвърдила тежката зависимость на българитѣ отъ татаритѣ, щомъ като силата на послѣднитѣ се съкрушила, влѣзналъ въ блиски сношения съ сърбитѣ, като оженилъ и дъщеря си за сина на Милутина, Стефана Деченски, който по онуй врѣме билъ избѣгалъ отъ заложничеството при татарския дворъ. И поіеть дьштерь цара бльгарскааго рекомааго Смильца, и сию оброучи іемоу быти вь женоу.

Нъ царь Смилець трѣбало скоро да стане жертва. Чака, синътъ на разбития ханъ Ногая отъ чипчакския ханъ Токтая, съ остаткитѣ отъ бащината си орда, прѣминалъ въ България и като зеть на Тертерия I, прѣдявилъ наслѣдственни права на българския прѣстолъ. Съ него билъ и неговия шурей Т. Светославъ, който спомогналъ на Чака да завладѣе Търново, кждѣто билъ уловенъ и сваленъ царь Смилець. Нъ Т. Светославъ, ожененъ за твърдѣ богата жена, кръстена отъ самата незаконна дъщеря на византийския императоръ Ефросиния, която украсявала Ногаевия харемъ, благодарение на богатствата си, и като синъ на бившия царь Тертерия I, давало му се поводъ да промѣни възгледа и дѣйствията си. Той заловилъ узурпатора Чака и го затворилъ въ тъмница. Тогава въ Търново се разиграло грозно зрѣлище. Чака билъ удушенъ отъ служащитѣ евреи, а подирѣ, или съ него ведно, билъ изчезналъ и Смилецъ. (*μετὰ τὸν Τζαχᾶν φροῦδος ὁ Σμίλτζος γένεται*). (У насъ се пише: „За кончината на Смилеца нѣма свѣдѣния“. Период. спис., кн. 9, стр. 37). Патриарха пъкъ Иоакима III изхвърлили отъ една скала, защото отъ по-прѣди го подозирали, че искалъ да прѣдаде българитѣ на татаритѣ. Изплашени отъ жестокоститѣ на Светослава, избѣгали отъ Търново мнозина велможи-боляри, между които и севостократорътъ

Digitized by Google

Радославъ. По такъвъ начинъ слѣдъ толкова жестокости Светославъ станалъ господарь на българитѣ и постепенно укрѣпвалъ. Тъй се провиква съврѣменния историкъ Пахимеръ: *Καὶ οὕτως ἐξ ἀλαστορίας τόσης τῶν ὅλων κύριος γίνεται, καὶ κατ' ὀλίγον προβαίνων κραταιοῦται.* За да осигури себе си. Светославъ промѣнилъ и висшитѣ лица въ палата си. *Ἀλλ' οὕτω μὲν ὁ Σφεντίσλαβος, ὅς καὶ μετὰ χρόνους τοῦ ἰδίου πατρὸς Τερτερῆ πολλοὺς τῶν τοῦ παλατίου ἀντήλλαξεν.* Тогава нѣкой български боляри поискали отъ византийския императоръ Андроника II да имъ изпрати Михаила, синътъ на Константина Тиха отъ Мария, за царь, за да се отърватъ отъ появилата се вече чиста татарска власть въ България! *(διὰ τὸ ἐξάντεις ἤδη φανείσης Τοχαρικῆς ἐξουσίας).* Туй е явно свидѣтелство, че Светославъ чрѣзъ богатството си привлѣкълъ е на своя страна татарскитѣ войски на убития Чака. Михаилъ се явилъ съ гръцка войска въ България, нъ нищо не можалъ да направи, освѣнъ да се скита вънъ отъ Търново *(ἢ τὸ ἔξω Τερνόβου περιπλανᾶσθαι).* Друга пъкъ часть отъ боляритѣ, начело на които стояла овдовѣлата на скоро царица жена на Смилеца, родомъ гъркина, *(ἀρτιπενθὴς χήρα)* прѣдлагала ржката си на сърбския кралъ Милутина *(σπουδάζουσα δ' ὅμως ἐφ' ἑαυτὴν... ἑλκύσαι τὸ νύμφευμα).* Тя разгласявала и се хвалѣла, че чрѣзъ нея може да мине българската власть въ ржцѣтѣ на Милутина *(καὶ κυδαίνουσα τὰ τῆς τῶν Μυσῶν ἀρχῆς ἧς δεσπότις αὐτὴ καὶ ἧς δι αὐτὴν ἐσεῖται πάντως αὐτὸς. Σάθα, Μασαιων. Βιβλιοθ.* t. I p. 190—1.

Това ни съобщава Т. Метохитъ, който водѣлъ прѣговоритѣ за оженването на Милутина съ византийската императорска първо сестра, а подирѣ съ неговата дъщеря Симонида. Тази ех-царица, споредъ Пахимера, намираме я избѣгала слѣдъ убиването на Смилеца, при нейния зетъ Елтимира, българския деспотъ на крънската земя. (Елтимиръ билъ братъ на Тертерия *(ἀδελφῷ γε ὄντι τοῦ Τερτερῆ),* чичо на Светослава *(θείῳ γε πρὸς πατρὸς ὄντι)* и зетъ на Смилеца *(γαμβρὸν γε ὄντα Σμιλτζαίνης).* Българскиятъ севастократоръ Радославъ, братъ на Смилеца, който прибѣгналъ въ Византия и потеглилъ отъ Солунъ съ гръцка войска противъ Елтимира, нападналъ и българската ех-царица *(καὶ αὐτῇ δὴ τῇ τοῦ Σμίλτζου συζύγῳ προσβάλλει).* Може би това нападание отъ византийска страна да е цѣлѣло прѣмахването на българската съперница на Симонида! Смилйовица, даже и да се омжжела за Милутина, не е можала да осигури обѣдинението на Сърбия съ България, тъй като Милутинъ ще трѣбало да прѣодолѣе първо на царь Светослава, който билъ вече закрѣпналъ на българския прѣстолъ.

Между туй малко по-късно Урошъ II се намиралъ вече въ добри отношения съ своя нѣкогашенъ шурей Светослава и даже му направилъ посѣщение въ Търново. „Такожде и сь бльгарскымь царемь вь Трьновѣ ставьшоу се іемоу".

Digitized by Google

Слѣдъ сключването на мира между Византия и Уроша II старосърбския историкъ пише: мирь же и тишина процьвте вь отьчьствии іего и толика слава и богатьство вь дьни ... іего бысть ... іако не соупротивитисе іемоу ни іединомоу оть окольныхь іего царь славѣ и богатьствоу іего. Милутинъ тогава се показалъ; „кь богоу сьмѣрень и кь человѣкомь оугодьнь, и кь ништимь ... бесчисльно милостывь". Кралевскитѣ благодѣяния се простирале „не тькьмо кь богодарованѣи дрьжавѣ отьчьствиіа си, нь и по вьсеи Романии". Той се стараелъ да се покаже *угоденъ* и къмъ подвластното си български население въ Македония, безсъмнѣние да привлѣче неговото съчувствие къмъ сърбската власть. За това нѣщо той гледалъ да използува даже и набожностьта на българското население. И почва да прави подаръци на храмоветѣ имъ, както самъ той, тъй и неговитѣ великоименити властели.

„Домь бо прѣсветыіе богородице вь мѣстѣ рекомѣмь Трескавьци (или Трескавица до прилѣпската ягка крѣпость) и кь неисповѣдимыхь приношении іего испльни, іелико вьса потрѣбьна на служьбоу богоу ... и тоу оукраси домь прѣсветыіе многоразличьныими приношении іелико иконы божьствьныіе златомь окованы и бисеры оукрашены, кадильнице и свѣштьникы златы и ины вьсакыіе потрѣби црьковьныіе, ихь же не вьзможемь ськазати по имени; неисчьтено же множьство злата своіего тоу приложи и стаадь овьча многаіа и чрѣды вельбоудь, лакимиіе же коньскыіе... Такожде и домь светааго моученика христова Георьгиіа вь дрьжавѣ области кычавьскыіе, и тоу великыими чьстьми и дивьныими добротами оукрасивь.. и здѣ такожде вьсакыіе правьды црьковьныіе приложи, сьсоуды свештеныіе златы, и иконы же божьствьныіе, кань. дила же многоцѣньна, кадильнице же и свѣштьникы и прочеіе вьсѣхь злата и сребра бесчисльно. Милутинъ далъ различьныіе дары и живоуштимь вь домоу ... и таковыіе ради добродѣтели іего... тоу и донынiа вьспоминаіемь іесть. И вьдрьжавѣ же отьчьствиіа своіего многыіе манастире ... оть самого основанииа вьздвиже ... И сьзда црьковь ... глаголіемоу Троіероучицоу вь славьнѣмь градѣ Скопии, и црьковь светааго

Digitized by Google

Георьгиіа на рѣцѣ Серавѣ*), и црьковь светааго Константьтина вьноутрь града Скопиіа, и црьковь светааго Георьгиіа Нагоричьскааго... и црьковь светааго моученика Никиты близь града Скопиіа... Не само краль Милутинъ, нъ и неговитѣ великоименити властели правили благодѣяния на българското население въ Македония. Ний погорѣ посочихме на протосеваста Стефанъ Хреля, който на 1302 г. съградилъ черква въ Щипъ и пр. Нь около 1308 г. сърбския кралъ напусналъ приятелството съ Византия, защото на Западъ се съживила за послѣденъ пѫть идеята за подновяването на латинската империя отъ Карла Валоа, братътъ на френския кралъ Филипъ II. Карлъ вече се подписвалъ *„цариградски императоръ"*. Това си право той билъ получилъ по наслѣдство. Милутинъ подобрилъ отношенията си съ Карла и въ прѣговоритѣ съ послѣдния му се отстѫпвали (на книга) като подаръкъ отъ бѫдащия латински императоръ: Овче Поле и областьта между Просѣкъ и Прилѣпъ, както и кичевската мѣстность до охридската граница, заедно съ дебърската до р. Матъ въ Албания. За Скопие, Пологъ и Пиянецъ не ставало дума нито споръ; тѣ се считали вече подвластни земи на сърбитѣ. Сѫщо и гр. Щипъ билъ изключенъ отъ спорнитѣ земи на сърбитѣ. Нъ скоро Милугинъ подновилъ добритѣ си отношения съ гърцитѣ 1311 г. и даже имъ помогналъ съ войска, прѣдвождана отъ Новака Грѣбострѣха 1313 г. Къмъ 1314—1315 Византия се явява като примирителка въ братскитѣ борби на Милутина съ Драгутина. Останалото си врѣме Милутинъ прѣкаралъ мирно по отношение Византия, която се прѣдпазвала отъ прѣдизвикателства. Той прѣживѣлъ и първия раздоръ между Андрониковцитѣ (1321 г.) по-стария и по-младия, като обѣщалъ да помогне на послѣдния. Нъ скоро умрѣлъ Урошъ II, покорителя на сѣверна и западна Македония*). Слѣдъ кратковрѣменни борби за неговия прѣстолъ, успѣлъ да заеме властьта Урошъ III Дечански (1322 г.). Прѣзъ първитѣ години на управлението му не станали никакви завладявания въ Македония. Урошъ III слѣдъ смъртьта на Смилецовата дъщеря Теодора се оженилъ за гъркината Мария Палеологина (1326 г), чийто баща Иоанъ

*) Това извѣстие даде ни поводъ да се усъмнимъ въ автентичностьта на царь Константиновия хрисовулъ, даденъ на мънастира Св. Георги на рѣка Сѣрава. Читателя върху тоя въпрось ще намѣри по-нататъкъ специална студийка.

*) Той билъ погребенъ въ банския мънастирь при Нови-Пазаръ, оттамъ прѣнесли тѣлото му въ близкия градецъ Трепче на южното подножие на пл. Копаоникъ. Като прѣвзели турцитѣ Трепче (1455—1469 г.) софийския митрополитъ Силвани успѣлъ да прѣнесе мощитѣ му въ София, кѫдѣто почиватъ и до днесь въ катедралната черква св. Недѣля и св. Кралъ.

Digitized by Google

Палеологъ билъ царски замѣстникъ въ Солунъ. Послѣдниятъ скоро се отправилъ за Скопие и поискалъ отъ своя зетъ Уроша III помощь, за да образува собствена държава въ Македония и то прѣзъ врѣмето, когато Андрониковцитѣ повторно почнали да водятъ междуособната война. Иоанъ Палеологъ билъ подкрѣпенъ и отъ гръцкитѣ военачалници на пограничнитѣ крѣпости Струмица и Мелникъ, които му се падали роднини. Той успѣлъ да подбуди Уроша III и заедно съ него да ограби македонскитѣ земи по Струма и сѣрско. Андроникъ II като се боелъ отъ по-голѣми злини побързалъ да го привлѣче на своя страна и му изпратилъ знаковетѣ на високото кесарско звание, нъ Палеологъ скоро умрѣлъ въ сърбския дворъ.

По туй врѣме българския прѣстолъ заемалъ вече Михаилъ Шишманъ*), който, слѣдъ като изгонилъ жена си, сестрата на Уроша III**), се билъ оженилъ подиръ нѣколко години за сестрата на Андроника по млади, вдовица на царь Светослава, която намѣрилъ въ Търново*). Цѣлта на това оженване е била да получи отъ Византия земи като зестра. А слѣдъ това поискалъ свиждание съ своя шурей, което станало въ Чърноменъ при Одринъ, споредъ Кантатузина, а въ Димотика, споредъ Грегора: *ἐν αἷς δὴ καὶ συνθῆκαι παῤ ἑκατέρων προῆλθον· τοῦ μὲν (Μιχαήλου) τῷ βασιλεῖ συμμαχεῖν κατὰ τοῦ βασιλέως καὶ πάππου· τοῦ δὲ, (νέου Ἀνδρονίκου) τῷ Μιχαήλῳ κατὰ τοῦ κράλη Σερβίας.* Тукъ сключения договоръ гласѣлъ: Царь Михаилъ да помага на по-младия Андроникъ противъ стария, а царь Андроникъ младия да помага на Михаила противъ сърбския кралъ Стефана Уроша III. И ако по-младия Андроникъ сполучи да заеме властьта, като свали отъ прѣстола дѣда си, да даде на съюзника си много пари, гръцка земя и градове, като награда за труда и като зестра на зетя си Михаила. Стефанъ пъкъ Дечански обявилъ, че остава на страна на стария Андроникъ 1327 г., ко-

*) Владѣнията на баща му се намирали въ Видинъ и надалечь въ околностьта. (Шишьмань, живы вь градѣ Бьдинѣ, прѣдрьже окрьстныіе страны и многыіе земліе бльгарьскыіе. Данило, стр. 117). Той не е билъ васалъ на сърбитѣ. Събранието отъ българскитѣ боляри не би го избрало за царь, ако да е билъ велможа, подчиненъ на сърбския кралъ, комуто билъ зеть по сестра.

**) Старосърбския историкъ по тази случка казва: Бѣ бо вь то врѣме нѣкотораіа скрьбь іемоу сьлоучила се оть цара бльгарскааго Михаила . . . Нъ сърбския архиепископъ Данаилъ изгладилъ скрьбьта на Стефанъ Дечански, като се отправилъ за Търново: иде прьвѣе кь цароу бльгарьскомоу, и помоштию божиіею тоу сьврьши волю іего. Поради вжтрѣшнитѣ раздори въ Сърбия, Стефанъ Урошъ III бързалъ да се примири съ Михаила Шишмана.

*) Ἐν Τερνόβῳ χηρεύουσαν εὑρηκὼς εἰς γάμου κοινωνίαν ἠγάγετο.

Digitized by Google

гато го посѣтилъ историкътъ Грегора като пратеникъ въ Скопие*). Андроникъ по-млади трѣбало да започне за трети пжть неприятелски дѣйствия противъ дѣда си; той билъ окураженъ и отъ съюза съ българитѣ и борбата си водѣлъ успѣшно. Тогава сърбскиятъ кралъ Стефанъ Дечански изпратилъ на помощь на по-стария Андроникъ 12 чети *(τάγματα)*, прѣдвождани отъ протосеваста Стефана Хреля *(τοῦ δὲ ἐκ τῶν Τριβαλῶν συμμαχικοῦ δυοκαίδεκα ὄντων, ὁ Χρέλης ἐστρατήγει, τῶν τε παρὰ Τριβαλοῖς εὐπατριδῶν καὶ ἀνδρίας καὶ ἐμπειρίας στρατηγικῆς τὰ πρῶτα φέρων παρ' αὐτοῖς)***), който по юначество и стратегическа опитность минавалъ като първъ между сърбскитѣ благородници—властели. Хреля стигналъ до Сѣресъ и се присѣединилъ къмъ привърженицитѣ на стария Андроникъ; той съ съвѣтитѣ си (1328 г.) спрѣлъ по-слабитѣ съюзни войски да влѣзатъ въ сражение съ ония на смѣлия младъ Андроникъ, комуто скоро се подчинили Македония и Албания. Привърженицитѣ на стария Андроникъ се държали само въ пограничнитѣ крѣпости съ Сърбия: въ Просѣкъ, Струмица и Мелникъ, защото Пелагония била вече паднала въ ржцѣтѣ на младия Андроникъ. Тогава мнозина гръцки първенци и управители на крѣпоститѣ, привърженици на стария Андроникъ, избѣгали при сърбитѣ и се стараели да склонатъ краля Уроша III да обяви война на младия Андроникъ, чието положение се бѣше доста подобрило. Краля съ войскитѣ си се намиралъ на сърбско-гръцката граница и очаквалъ Стефана Хреля да се върне съ спомагателния отрядъ отъ Сѣресъ и да му докладва за военната подготовка на Андроника млади. Скоро Стефанъ Хреля се върналъ и по думитѣ на Кантакузина посъвѣтвалъ своя кралъ да не влиза въ борба съ младия Андроникъ, зощото войската му е била храбра, приготвена добрѣ за сражения, а при това къмъ нея се присъединила и друга спомагателна отъ българи, поданици на Византия. *(ὑπήκοον Ῥωμαίοις στράτευμα Μυσῶν ἤδη καὶ ἐνεωτέρισε φανερῶς)*. Византийскитѣ бѣжанци при сърбския дворъ настоявали прѣдъ краля да открие война на младия Андроникъ; нъ той рѣшително имъ отказалъ, защото и войската му не била събрана *(ἄλλως τε οὐδὲ τοῦ στρατεύματος ἐμοὶ παντὸς συνηθροισμένου)*, нито пъкъ великоименититѣ властели били съгласни да воюватъ. Тогава Стефанъ Дечански прѣдложилъ на бѣжанцитѣ да имъ издѣйствува амнистия отъ младия Андроника, или да ги изпрати при българския царь, та прѣзъ България да заминатъ за Цариградъ, *(ἀλλ' ἐγὼ πρὸς Μιχαὴλ τὸν βασιλέα Μυσῶν κηδεστὴν ὄντα ἐμὸν ὑμᾶς πέμφω)*, понеже Михаилъ му билъ зетъ, или да ги прѣпрати въ Венеция, та оттамъ да заминатъ

---

*) Ὁρῶν γὰρ ὁ νέος Ἀνδρόνικος τὸν κράλην Σερβίας τῷ γηραιῷ βασιλεῖ προσκείμενον προστίθεται οὗτος τῷ Μιχαηλῷ. Niceph. Greg. IX гл. 1.

**) Kantacuz. I, 52.

Digitized by Google

съ кораби за Цариградъ, или пъкъ най-сѣтнѣ прѣдложилъ имъ да се укрѣпатъ въ своитѣ градове: Просѣкъ, Прилѣпъ и Струмица, които били почти непривзимаеми и да очакватъ до като се свърши междуособната война. Бѣжанцитѣ се установили на послѣдното прѣдложение. Тогава и Михаилъ Асѣнъ, потомецъ на Мицо и царь Ивана Асѣна трети, комуто незаконно било прикачено прозвището *Асѣнъ*, като привърженикъ на стария Андроникъ, прибѣгналъ въ Просѣкъ, изгонилъ жителитѣ и се укрѣпилъ въ него, нъ отъ страхъ на прѣдателство, въвелъ въ крѣпостьта сърбски гарнизонъ, и оттогава Просѣкъ останалъ въ ржцѣтѣ на сърбитѣ. *(Ἀσάνην δὲ τὸν Πρόσεκον ἀφείλοντο οἱ Τριβαλοὶ κλοπῇ)*. Тази крѣпость пазѣла вардарската долина, а излагала солунската равнина. Михаилъ Асѣнъ прѣминалъ на сърбска страна, и къмъ 1341 г. намираме го властелинъ на крѣпостьта. Нъ скоро се свършила междуособната война въ Византия (1328 г.). Стария Андроникъ трѣбало да облѣче калугерско расо. Урошъ III се намиралъ въ недобри отношения съ Андроника III. Прѣзъ 1329 г. сж съобщили на младия императоръ, че сърбитѣ се приготвили да нападнатъ на Охридъ, *(στρατιὰ Τριβαλῶν τῇ Ἀχρίδι ἐπιθέσθαι)*. Тѣ опустошили околностьта и обсадили крѣпостьта. Андроникъ III съ отборъ войска набързо се опжтилъ къмъ Охридъ, та сърбитѣ били заставени да напуснатъ обсадата; той прѣвзелъ съ пристжпъ нѣкои околни крѣпости, които принадлежали на сърбитѣ и се оттеглилъ въ Тракия. *(καὶ ἐκ τῶν παρακειμένων αὐτῇ (τῇ Ἀχρίδι) φρουρίων τινὰ ὄντων ὑπηκόων Τριβαλοῖς, εἷλεν ἐξ ἐφόδου.* Cantac. II. 21).

Между туй царь Михаилъ Шишманъ, поради нѣкакви разногласия съ сърбския кралъ му обявилъ война и като знаелъ, че и императорътъ враждувалъ съ сърбитѣ, изпратилъ му посолство и го подканялъ да нападне и той краля, тъй като отъ двамата по-лесно би могалъ да бжде надвитъ. *(Πέμψας πρεσβείαν πρὸς αὐτὸν)*. А и Григора казва: *διαπρεσβεύεται πρὸς τὸν βασιλέα Μιχάηλος*, т. е. Михаилъ изпратилъ пратеници до императора. Българскиятъ царь и византийскиятъ императоръ се намирали въ добри отношения. Тѣ и попрѣди имали сж двѣ свиждания, едно при Черноменъ до Одринъ, а другото станало между Созополъ и Анхияло въ мѣстностьта Кримни до Бургасъ, и всички спорни въпроси между тѣхъ били изгладени. Андроникъ III помислилъ, че сега е настжпило врѣме да отмъсти за безчинствата на сърбитѣ, които сж вършили противъ Византия, съ завземанието на голѣма часть отъ Македония. *(ἐπεὶ δὲ ἐδόκει καὶ βασιλεῖ καιρὸν εἶναι δίκας παρὰ Τριβάλων λαβεῖν ὧν ἠδίκησαν Ρωμαίους)*. За това обѣщалъ на Михаила, че ще прѣдприеме и той походъ срѣщу сърбитѣ. Прѣзъ Пелагония (битолско) Андроникъ III нахлулъ въ сърбска земя и прѣвзелъ съ пристжпъ укрѣплението Бучино, а крѣпоститѣ Дебрица, Дъбрунъ, Кавалларъ и Сидирокастро

Digitized by Google

(Желѣзникъ) му се прѣдали съ съгласие. *Καὶ Βουτζοῦνιν μέν τε φρούριον... εἷλεν ἐξ ἐφόδου, Δευρίτζαν δὲ καὶ Δουβροῦνιν καὶ Καβαλλάριον καὶ Σιδηρόκαστρον φρούρια καὶ αὐτὰ, παρεστήσατο ὁμολογίᾳ.* (Крѣпостьта Бучино се намирала близо до Прилѣпъ на Църна, Дебрища между кичевско по пжтя за Прилѣпъ*), а Желѣзникъ крѣпость въ цѣрско (Демирхисаръ по турски), Кавалларъ остава неизвѣстно. Може би е Кавадарци. Старо-сърбския продължитель на Данаила пише, че на Стефана Дечански слѣдъ побѣдата му се прѣдали гръцкитѣ градове: Велесъ, Просѣкъ, Щипъ, Чрѣшче и Добрунъ**).

Изглежда, че византийския императоръ е навлѣзълъ доста въ сърбска територия. И за да се съедини съ царь Михаила, който съ войскитѣ си стигналъ до Велдбжждъ (Кюстендилъ), оставало му незначително растояние. Нъ нѣкои нови историци не считатъ за вѣрно туй старо-сърбско извѣстие. Старосърбскиятъ жизнеописатель хвърля вината на царь Михаила за българо-сърбската война: Велицѣи мльвѣ и ненависти вьставьши на сего (крала Стефана Оуроша) оть цара бльгарьскааго Михаила. Послѣдния, хоте отьчьствиіе іего озлобити, и хвале се іако поставити прѣстоль свои вь дрьжавѣ отьчьствиіа іего и таково іединомьслно сьвѣтованиіе имы и любовь маловрѣменьноу сь царіемь грьчьескыимь. Когато сърбския кралъ узналъ, че Михаилъ ще воюва срѣщу него и му изпратилъ пратеници съ цѣль да се прѣдодврати войната, българския царь казалъ на пратеницитѣ да съобщатъ на краля думитѣ: „хоштоу оубо брати се сь тобою" (искамъ да се бия съ тебъ). Нѣкои нови историци приематъ, че М. Шишманъ се билъ съ сърбитѣ, за да придобие надмощие въ Македоиия. (Сада је требало да се дефинитивно реши питанье о томе, ко ће бити господарь у Македонји, на Вардару и на Струми. Ст. Станојевић, Историја Српскаго Народа, стр. 135). Тази мисъль не намира потвърждение въ фактитѣ, защото въ договора между българитѣ и византийския императоръ на посдѣдния било прѣдоставено да си повърне земитѣ въ Македония, а не да ги завземе българския царь. И затова виждаме Андроника III въ Македения да привзима крѣпоститѣ една подруга и то се движелъ по сѣверно направление. Ми-

*) Г-нъ К. Иречекъ я поставя въ охридско; тя трѣба да е сжщата, кждѣто билъ назначенъ по-прѣди Климентъ за епископъ словѣнски.

**) И господиноу... кралю земліамь многыимь дрьжавы грьчьскыіе прѣдавьшиимь се, и градьі ихь же прііеть, ихь же имена си соуть: градь славьныи Велесь, градь Просѣкь, градь Штипь, градь Чрѣшьче, градь Доброунъ. (Ђ. Даничић, Животи кральева... стр. 197).

Digitized by Google

хаилъ Шишманъ съ войскитѣ си миналъ прѣзъ София и стигналъ до кюстендилското поле, на чието сѣверно устие прѣвзелъ сърбската крѣпость *Земльнь*)*. Сражението станало близо до земленската крѣпость при Кюстендилъ**). Двамата сърбски крале разположили лагера си на сѣверъ отъ града на рѣка *Каменьча* (сега Соволщица). Всѣка неприятелска войска броела около 15000 души. Сърбитѣ, притѣснени отъ българи и гърци, за да се отървятъ поне отъ единъ неприятель, прибѣгнали до измама. За два или три дена сключили примирие (и сьсыланиіе имоушта междоу собою покьсьнѣста два или три дьни; ожидааше бо господинь краль сьвькоупліениіа войскы своіе, нѣкоторыимь властеліемь оукасьнѣвьшиимь). Кантакузинъ пише, че деньтъ въ който сърбитѣ нападнали на българския лагерь билъ нагласенъ да не се биятъ. *(ἐκεχειρίαν ἄγειν συνέθεντο ἐκείνην τὴν ἡμέραν ὡς μαχούμενοι ἐς τὴν ὑστεραίαν)*. Затова часть отъ българската войска се била пръснала на фуражировка. Слѣдъ внезапното нападание отъ страна на сърбитѣ поражението на българитѣ било неминуемо (въ сѫбота 28 юни 1330 г.). Отъ бойното поле Стефанъ Дечански се опѫтилъ къмъ българската земя. Той се спрѣлъ на почивка въ Мраката (радомирско), (И иды сь вои своими и прииде на мѣсто глаголіемо Мракоу). Когато Урошъ III се намиралъ тукъ, съобщили му, че Андроникъ III се научилъ за разбиването на българитѣ и напусналъ завзетитѣ сърбски земи и крѣпости.

Отъ Мраката сърбския кралъ настѫпилъ къмъ мѣстото Извори, което се иамирало вече въ българска територия. (И оть тоудоу (Мракоу) прѣдвигьшоу се іемоу сь вои своими прииде вь прѣдѣль земліе блъгарьскыіе вь мѣсто рекомо Извори, и оть тоудоу вьсхотѣ поустити скипьтры своіе сь силами на приіетиіе земліе тоіе). Нъ на утрѣнния день пратеници отъ Бѣла-Ура, братътъ на убития царь Михаила, и отъ великомощнитѣ български велможи се явили прѣдъ краля въ Изворъ при Радомиръ и поискали да се сключи миръ. (Вь ть часъ приидоше поклисари оть брата цароу томоу Михаилоу, рекомааго Вѣла-оурь и оть вьсѣхь велемоштьныихь). Тогава из-

---

*) Ако вьздвигь се царь (бльгарьскый) сь силами своими оть града своіего славьнааго Бьдиніа, оть рѣкы глаголіемыіе Доунава и идеть вь дрьжавоу краліевьства ти вь мѣстѣ рекомо Земльнь. Даничић 181.

**) Сь ними оубо брань сьтворь вь дрьжавѣ краліевьства ми вь мѣстѣ рѣкомѣмь Земльнь.

Digitized by Google

гонената първа жена на царь Михаила, Ана, сестра на Уроша III, заела българската власть заедно съ малолѣтния си синъ Ивана Стефана Шишмана, безъ да сѫ били присъединени къмъ сърбскитѣ владѣния нѣкакви южно-български земи*).

Отъ *Извори* сърбския кралъ съ върналъ въ отечеството си и слѣдъ малка почивка наново се отправилъ къмъ втория си врагъ Андроника III*), който, като се научилъ за пораженията и смъртьта на българския царь, напустналъ Македония и се отзовалъ въ Тракия, дѣто се възползувалъ отъ това българско нещастие, като завзелъ пограничнитѣ градове: Месемврия, Анхиало, Айтосъ, Русокастро, Ктения и Ямболъ. Тѣзи градове, види се, той считалъ отстѫпени като зестра на сестра си, която изгонили изъ България. Урошъ III нахлулъ въ Македония; тамъ му се прѣдали отново горѣспоменатитѣ крѣпости, които били завзети отъ византийцитѣ. И... мнозы оть славьныхь земліе грьчьскыіе идѣахоу кь господиноу кралю прѣдаюште се іемоу сь дрьжавами своими, и грады ты... Урошъ тѣзи градове ги прѣдалъ на нѣкои отъ свойтѣ вѣрни властели (прѣдасть ихь нѣкоторыимь вѣрныихь своихь сь силами воискы свіеіе прѣдрьжати ихь вь послоушаніе и работоу); той скоро се върналъ и отъ югъ въ Сърбия, кѫдѣто вѫтрѣшнитѣ раздори между властелитѣ и краля се бѣха усилили. Стефанъ Урошъ на 1331 г. биде детрониранъ и удушенъ. Неговиятъ синъ Стефанъ Душанъ, като поелъ властьта,

---

*) У насъ сѫ разпространени нѣкои невѣрни извѣстия по отношение границата между сърби и българи. Така напримѣръ, четемъ: „Часть отъ Овче-поле, бѣше взелъ още Милутинъ, нъ срѣдището на Овче поле, градътъ Щипъ, падна подъ сърбитѣ едва при Дечански, слѣдъ войната въ 1330 г. Сѫщо и Велбуждско цѣло биде закржглено за сръбскитѣ владѣния при Дечански". Йор. Ивановъ, Български старини изъ Македония, стр. 158. Отъ писмото на Теодора Ласкаръ, въ което се казва „загражда Сардика", се установява, какво границата на югъ между гърци и българи още прѣзъ 1256 г. се намирала въ радомирско малко по на сѣверъ отъ Мраката. Границата си останала сѫщата и при Милутина до Извори, която заварилъ Дечански и я наслѣдилъ Душанъ и пр. Този въпросъ е интересенъ, че разрѣшава оня за автентичностьта на хрисовула, издаденъ отъ царь Ив. Александра на орѣховския мънастиръ св. Никола въ Мраката.

*) И тако господинь краль вьздвигь се сь вои своими оть прѣдѣль земліе блъгарьскыіе, и иде оть вьстока кь западоу. И... пришьдь... кралъ вь домь свои и мало іетеро врѣме прѣпокоивь се оть крѣпькааго троуда, пакы повелѣ сьбрати се вьсѣмь воіемь своимь... хоте ити... на оного вьтораго врага своіего, цара грьчьскааго.

Digitized by Google

сѫщо тъй изпърво трѣбало да се разправя съ нѣкои отъ недоволнитѣ си велики войводи. Отношенията му спрямо Византия останали сѫ напрегнати, а границитѣ неопрѣдѣлени. Сърбската граница започвала на югъ отъ Лешъ за Пилотъ, Дебъръ и Пологъ, подирѣ обхващала градоветѣ Кичево, Велесъ, Просѣкъ, Щипъ и свършвала на югъ отъ Велдбѫждъ (Кюстендилъ). На Византия оставали пограничнитѣ крѣпости: Валона, Бератъ, Кроя, Елбасанъ, Охридъ, Прилѣпъ, Струмица, Мелникъ и Сѣръ*). Значи и подиръ войната не сѫ станали значителни погранични промѣни. Нъ ето, че щастието се усмихнало отново на Душана. Даровитиятъ и хитъръ византийски военачалникъ Сиргиянъ, който билъ оставенъ попрѣди отъ Андроника III да пази границитѣ въ Македония противъ сърбитѣ, прибѣгналъ къмъ послѣднитѣ, защото се боелъ да не бѫде убитъ, поради съзаклятничество противъ императора. Сиргиянъ, щомъ се явилъ прѣдъ краля, му обѣщалъ, че много земи, подвластни на Византия, ще подчини на сърбитѣ, ако му помогнатъ да заеме византийския прѣстолъ. *(Καὶ ἐπηγγέλλετο (ὁ Συργιάνης) πολλὰ τοῖς Ῥωμαίοις ὑπήκοα αὐτῷ (τῷ κράλῃ) ὑποποιήσειν.* Cant II. 25. p 450**). Душанъ го приелъ радостно *(κράλης δὲ ὑπεδέξατο αὐτὸν ἀσμένως... ἅμα δὴ ἐλπίσας δἰ αὐτοῦ τὰ Ῥωμαίων πράγματα ὡς μάλιστα κακώσειν)*, тъй като се надѣвалъ, че чрѣзъ Сиргияна ще причини по-голѣми злини на Византия. Той тутакси му далъ нужднатa войска, за да завземе подвластнитѣ на Византия градове. *(καὶ στρατιὰν ὅσης ἐδέετο παρεῖχεν ἐπὶ τῷ τὰς ὑπηκόους τοῖς Ῥωμαίοις πόλεις καταδουλοῦσθαι).* Тогава Душанъ съ Сиргияна завзелъ, споредъ нѣкой, Струмица, Радовище и Охридъ и други укрѣпени градове. (И сь прѣвысокыи ... краль сьвькоупивь вьсоу силу войскы своіеіе и иде тамо вьноутрь грьчьскааго царьства, и грады многы царьствиіа того приіеть, и земліе многыіе дрьжавы тоіе плѣни... сего цара (кирь Аньдроника) зьло мысливьша іемоу, хоте прогнати изь царьствиіа іего земліе грьчьскыіе, и отьшьствиіе сьтворь оть нѣкотораго мѣста дрьжавы земліе грьчьскыіе и пришьдь сь силами своими, и ста подь градомь славьныимь Солуномь). Даже Сиргиянъ успѣлъ да завземе и Костуръ*) (1334 г.) Послѣдниятъ прѣзъ лѣтото съ сърбскитѣ войски се намиралъ

*) Вж. C. Jireček, Geschichte der Serben S. 373.

**) Григора пише: *καὶ ὑπισχνουμένῳ ποιήσειν ὑπήκοον Τριβάλλοις τὴν ἐν Μακεδονίᾳ χώραν Ῥωμαίων, εἰ καὶ αὐτὸς αὐτῷ συνάροιτο ἄρξαι Ῥωμαίων* т. е. Сиргиянъ обѣщалъ да подчини на сърбитѣ византийскитѣ земи въ Македония, ако краля се съгласи да му помогне да завладѣе византийския прѣстолъ.

*) *Καὶ ἄλλα τε μάλιστα πολίσματα προσεποιήσατο, καὶ Καστορίαν.* Cantac. II. 25, p. 451.

Digitized by Google

прѣдъ Солунъ. Въ града партията, която съчувствувала на сърбитѣ, готвѣла се да прѣдаде града на Сиргияна. Андроникъ III напустналъ Цариградъ и се явилъ въ Солунъ, за да го зашити, нъ попрѣди той нагласилъ Сфранца Палеолога, членъ отъ държавния съвѣтъ, царски византийски замѣстникъ на укрѣпенитѣ градове Дебрець, Соскъ, Стари-долъ и Хлеринъ (*ἀ τῶν φρουρίων Σωσκοῦ τε καὶ Δεύρης καὶ Σταριδόλλων καὶ Χλερινοῦ ἐπέ τρεπετὴν ἀρχήν**) Cant. II, 25.), да убие опасния Сиргиянъ. Сфранца се прѣсторилъ, че бѣга отъ императора, който му конфискувалъ имотитѣ и опозорилъ привидно жената му. Той билъ любезно приетъ отъ Сиргияна и прѣдставенъ на краля. И когато Сиргиянъ се намиралъ на лагеръ около рѣката Галикъ до Солунъ и се билъ отдалечилъ отъ своитѣ приближени, Сфранцесъ съ свойтѣ слуги, които били посвѣтени въ тайната, съсѣкли Сиргияна. Слѣдъ неговата смърть кралъ Душанъ намѣрилъ продължаването на войната за безполезно, защото голѣма часть отъ привърженицитѣ на Сиргияна се присъединили вече къмъ императора, и сърбитѣ се принудили да сключатъ миръ. Срѣщата станала „подь славьныимь градомь Солоуномь мѣсеца авьгоуста вь кѕ. дьнь вь петькь дьнемь (1334 г). И любьзно цѣлованніе сьтворьша междоу собою". т. е. Андроникъ III и Ст. Душанъ.

Споредъ старо-сърбски източници Андроникъ отстжпилъ на Душана всичко, каквото билъ завладѣлъ въ Македония Милутинъ, Дечански и самъ той: іеже вьземь дрьжавы земліе моіеіе и градьı прародитель благочьстивааго ти краліевьства и родитель краліевьства ти, и вьсе врѣме іже приіеть прѣвысокоіе ти... краліевьство... да и азь даю вьса та... Нъ му ка-

---

*) Тѣзи крѣпости съставлявали една часть отъ по-късната епархия *Ὁ Μογλενῶν καὶ Μολεσχοῦ*. По славянски мѣстностьта се казвала *„смолско"*. Тъй че отъ смолско съ метатеза се образувало гръцкото *Молесх-осъ*. Остатки отъ крѣпостьта Дебрецъ и до днесь сж запазени при селото Дебрецъ до Емборе. А *Стари-долъ* трѣба да се търси въ саригйолско, както и Соскъ. Тази мѣстность до сега не е проучвана отъ вѣщо лице.

Село Дебрецъ лежи въ политѣ на сѣвернитѣ голи и скалисти разклонения на Снѣжникъ. Между селата Дебрецъ и Емборе около 5—6 минути далечъ се намира „калето", останки отъ укрѣпления върху единъ доста високъ хълмъ. На югъ отъ Дебрецъ, върху повисокитѣ склонове, се намиратъ развалинитѣ и на друго укрѣпление, което по всѣка вѣроятность ще да е стояло въ нѣкаква връзка съ първото, защото тѣ сж на двѣтѣ отсрѣщни страни на единъ проходъ, който води къмъ горнитѣ склонове на Снѣжникъ.

Digitized by Google

залъ повърни ми, каквото искашъ. И іелико же вьсхотеши даси ми оть роукы твоіе. Прѣдполага се, че на сърбитѣ останали тогава само Струмица и Прилѣпъ, а другитѣ земи били повърнати на гърцитѣ. „Господиноу кралоу нѣкотороу же честь земліе и градовь даровавьшоу іемоу, и тако съмиривьша се сътвориста растаіаниіе".

Кантакузинъ пише, че всичкитѣ градове, които завладѣлъ Сиргиянъ, слѣдъ убийството му, като получили отъ императора амнистия, доброволно сѫ се повърнали подъ императорската власть*). Фактъ е, че първъ сърбскиятъ кралъ поискалъ миръ и съюзъ отъ Андроника, та е възможно, щото сърбитѣ да сѫ повърнали поголѣмата часть на Византия. *(Ὁ κράλης) πρεσβείαν δὲ εἰς βασιλέα πέμψας, σπονδὰς ἔθετο πρὸς αὐτὸν εἰρηνικὰς καὶ συμμαχίαν.* Нъ старо-сърбския авторъ продължава: Прочее же градьі и земліе грьчьскыіе іелико вьземь и приложи кь земли отьчьствиіа своіего... ихь же имена сиіа соуть: прьвоіе градь славьныи Охридь, (като потвърдилъ привилегиитѣ на архиепископа) и градь славьныи Прилѣпь, вь томь бо благочьстивыи краль вьздвиже себѣ дворь царьскыи вь прѣбываниіо и градь славьныи Костоурь, градь Строумицоу, градь Хлеринь, градь Желѣзьньць, градь Водѣнь, градь Чьмрѣнь (Чемренъ) и сиіа вьса приіеть вь три лѣта краліевьства своіего. (Даничичъ, Животи крал, стр. 226). Понеже покъсно сърбитѣ сѫ обсаждали Воденъ и други крѣпости, то на горното извѣстие не трѣба да се дава пълна вѣра**).

Нъ и императора ималъ нужда отъ мира, защото възнамѣрявалъ да присъедини земитѣ на сѣверна Гърция. Прѣдложението и бързината за миръ отъ сърбска страна може би трѣба да се обясни съ нашествието на маджарския кралъ Карлъ Робертъ въ сърбскитѣ владѣния. Тогава Андроникъ III вече като съюзникъ изпратилъ помощь на Душана. Нъ, ако и да имало приятелство, все пакъ Византия побързала да си укрѣпи границата отъ къмъ сърбитѣ.

Съ изгубването на Просѣкъ солунската равнина оставала открита за неприятеля отъ къмъ сѣверозападъ, затова Андро-

*) *Πόλεις δὲ ὅσαι πρότερον ἐγένοντο ὑπὸ Συργιάννην... συγγνώμην παρασχομένου βασιλέως καὶ ἀμνηστίαν τῆς ἀποστασίας προσεχώρησαν ἑκοῦσαι πάλιν.* Cant. II. 25. p. 457. Нъ отъ градоветѣ не зависѣло, а отъ желанието на сръбския краль, който билъ господарь на положението.

**) Ст. Душанъ прѣзъ 1335 г потвърдилъ съ грамоти владѣнията на трескавецкия мънастиръ, който билъ съграденъ прѣди да завладѣятъ сърбитѣ тѣзи мѣстности.

Digitized by Google

никъ III издигналъ крѣпостьта Гинекокастронъ съ яка кула, която поради твърдостьта си е могла да се запази и отъ жени, та отъ това получила името си Женско*). Въ сѫщото врѣме била издигната и крѣпостьта Желѣзникъ Сидирокастронъ (Демир-хисаръ) при Сѣресъ**), както и Амфиполъ и пр. . . .

Нашиятъ пъкъ протосевастъ Стефанъ Хреля Драговоля е построилъ пирга въ рилския мънастиръ, върху който личи слѣдния надписъ:

† при дрьжавѣ г҃на
повѣ҃ысокаго степана
дꙋшана кр҃ала сьзыда сьи
пиргъ г҃нь протосев҃а хр҃е съ трьдомь
ст҃мꙋ wцꙋ иwꙋ рылкомꙋ
и мт҃ери бжіи нарыцаемѣи
wсѣновица вл҃ † ꙗ҃ѕ҃ ѡ҃ м҃ г҃ и҃ ѕ҃*)

Отъ надписа ясно се установява, че сърбитѣ владѣли и рилската пустиня като погранична мѣстность, която завзели отъ гърцитѣ още прѣзъ 1282—3 г. при покоряването на Пиянецъ. Набожниятъ старецъ кесарь Хреля, който служилъ и на тримата сърбски крале, построилъ отъ основа и храмътъ на св. Богородица „*Осѣновица*“ въ рилския мънастиръ. Владиславъ граматикъ (1469 г.) пише: Тогда же и сего богоносьнааго отьца светѣйшиіа обитѣль соущиіа иже вь рыльсцѣи поустыни... юже добрѣ зѣло и благолѣпьнѣ же послѣжде прѣвьзльныи онь кіесарь Хреліа, образомъ же иночьскыимь нареченыи Харитонь монахь, вь славословиіе божиіе и вь чьсть прѣподобномоу отъ основаниіа вьздиже и сьзда (Гласник 22 кн., стр. 288). Тогава (1336 г.) за кратко врѣме били разклатени и добритѣ отношения между българския царь Иоана Александра

*) *Περὶ μὲν γὰρ Θεσσαλονίκην οὔπω πρότερον ὂν τὸ Γυναικόκαστρον... ἐτείχισε, καὶ πύργον ἐπιστήσας μεγέθει τε μέγιστον καὶ καρτερώτατον ἀντισχεῖν πρὸς πολεμίων μηχανάς...* Cant. II. 39. p. 543.

**) *Καὶ περὶ Φερὰς ἕτερον Σιδηρόκαστρον.*

*) Датата на надписа, ако и да е ѕ҃ ѡ҃ м҃ г҃ (6843—1335 г.), нъ г. Е. Спространовъ, проф. Милетичъ и Йорданъ Ивановъ приематъ 6840—1332. Туй произлѣзло отъ неправилното транскрибиране и разбиране на буквитѣ ѕ ѡ м г н ѕ. Послѣднитѣ три букви отъ надписа горнитѣ автори четатъ „*господне*“, когато трѣба г да се отнесе къмъ годината, а н и ѕ съставляватъ мѣсецъ ноември и денъть.

Digitized by Google

и ноговиятъ зетъ Стефанъ Душана. Послѣдния искалъ да напусне съпругата си Елена, сестра на Александра, поради безплодие, (били сж изминали 5 години безъ да е родила наслѣдникъ за сърбския прѣстолъ). Нъ скоро кралица Елена добила (1337 г.) Уроша, та се прѣмахнала тази причина за разводъ. Отношенията съ Византия продължавали да сж добри; послѣдната наново се засилвала доста на „западъ", защото й се удало да присъедини голѣма часть отъ тесалийскитѣ земи (1336 г.). Императоръть, като се връщалъ оттамъ, посѣтилъ Стефанъ Душана въ Радовищъ*). Навѣрно Андроникъ III се стараелъ да осигури отъ къмъ сърбска страна похода срѣщу Епиръ, който тъкмѣлъ да прѣдприеме или пъкъималъ прѣдъ видъ операциитѣ си въ сѣверна Албания. Нъ по туй врѣме сърбитѣ врѣменно изгубили една часть отъ сѣвероизточна Македония. Душанъ, слѣдъ оздравяването си отъ тежка болѣсть, посрѣдствомъ пратеници, търсилъ съдѣйствие отъ Венеция срѣщу вжтрѣшни и външни врагове, както и гражданско право за себе си.

Протосевастъ Стефанъ Хреля тогава се отцѣпилъ отъ сърбската държава заедно съ владѣнията си и, за да си осигури военна подържка срѣщу краля, призналъ върховната власть на Византия. Побужденията, за да направи подобна постжпка, оставятъ неизвѣстни. Понятието за държавно единство у единъ народъ тогава се намирало въ зародишъ, и едно силно огорчение е било достатъчно да подбуди васала да се хвърли въ неприятелския лагеръ. Подобни случаи и у българитѣ били чести. Хреля подирилъ посрѣдничеството на Кантакузина, съ когото се познавалъ отъ срѣщитѣ при сключването на мира около Солунъ и при Радовищъ*). (Cant. III, 32). Безъ града Мелникъ, който му се прѣдалъ по-късно, Хреля владѣелъ три градове *(καὶ πόλεις τρεῖς παραδεδωκώς*, т. е. прѣдалъ три града на Византия при отметването си отъ сърбитѣ). Тѣ трѣба да сж били Струмица, Щипъ и Стобъ, ако не и Кюстендилъ, тогава Велбуждъ. Григора пъкъ казва, че Хреля за столица си опрѣдѣлилъ гр. Струмица, *(οἰκείαν κατέστησεν ἀρχὴν ἑαυτῷ Στρουμμίτζαν ὑπερνέφελον φρούριον)* крѣпость прѣзоблацитѣ и че владѣнията му се простирали по р. Струма безъ Сѣресъ до Амфиполъ (гр. на устието на Струма). Той разполагалъ съ огромно богатство, ограбено отъ съсѣдитѣ, подържалъ доста своя и наемна войска. (На помощь на Кантакузена се явилъ съ хиляда души конница, безъ своята гарнизонна войска). Билъ отличенъ стратегъ,

*) Срѣщата била нагласена да стане въ Боймица *(συνέθεντο μετὰ τῶν πρέσβεων ἐν Βαϊμὶ τὴν ἕνωσιν γενέσθαι χωρίῳ Μακεδονικῷ*, нъ императора за да го изненада и му освидѣтелствува искрѣнното си приятелство го посѣтилъ въ *Ῥαδοβόσδιον* неочаквано.

*) *(Δι' αὐτοῦ γὰρ (τοῦ Καντακουζηνοῦ ὁ Χρέλης) καὶ Ἀνδρονίκῳ προσῆλθε τῷ βασιλεῖ).*

Digitized by Google

както се вижда отъ доклада му до Стефана Дечански, който се ползувалъ отъ съвѣтитѣ му. Византийцитѣ високо цѣнили неговитѣ способности, като военачалникъ; а като хитро-лукавъ срѣдновѣковенъ дипломатъ той умѣелъ да схване и използува обстоятелствата. Византия, за да го поласкае и да го държи на своя страна, го възвеличила съ кесарската титла.

Нъ не се изминало много врѣме и Андроникъ III умрѣлъ (1341 г.). Сега вече сърбскиятъ кралъ се освобождавалъ отъ клетвенитѣ си задължения спрямо Византия. Наслѣдникътъ Иоанъ Палеологъ билъ 11 г. момче. За регентъ билъ избранъ и великия доместикъ (военачалникъ) Иоанъ Кантакузенъ, койтоималъ мощни неприятели. Отъ всѣкждѣ съсѣдитѣ се нахвърлили върху империята. Българскиятъ царь Иоанъ Александъръ съ войскитѣ си се намиралъ въ пограничния градъ Сливенъ и изисквалъ отъ новото правителство да му прѣдадатъ претендента Ст. Шишмана. Кралъ Ст. Душанъ, огорченъ отъ отметването на Хреля, се разположилъ съ войската си близо до Солунъ, като опустошавалъ околностьта и пр. Пратеникътъ на регенството склонилъ краля да поднови стария миренъ договоръ, слѣдъ което и се оттеглилъ отъ Македония. Нъ тъкмо сж изминали четири мѣсеци, и Кантакузинъ, поради интригитѣ на противницитѣ си, билъ лишенъ отъ всичко и, за да се запази, се прокламиралъ въ Димотика за императоръ. Съ този актъ започнала 14 г. междуособна война въ Византия, която умно използувалъ кралъ Стефанъ. Тогава нашиятъ Хреля, като сгаръ приятель на Кантакузина, се присъединилъ къмъ привърженицитѣ му и заемалъ видно мѣсто между тѣхъ. Нъ на Кантакузина сждбата не помогнала. Опититѣ му да завземе гр. Одринъ, или Солунъ, или Беръ, останали ялови. А войскитѣ на Стефана Душана вече обсаждали Воденъ, нъ били изтласкани отъ коницата на Кантакузиновия противникъ Апокавка, който до такъва степень притѣснилъ узурпатора императоръ, щото Кантакузинъ, слѣдъ като го напуснали и съмишленицитѣ при р. Галикъ (солунско), билъ принуденъ да бѣга при сърбския кралъ, надѣвайки се да получи помощь отъ него, съ която да изгони Палеологовската династия отъ Византия и да я замѣни съ Кантакузиновската.

Съ 2000 души привърженици и войска Кантакузинъ се опжтилъ за Просѣкъ, оттамъ за Велесъ и Скопие. Въ красивия дворецъ Пауни до Прищина станало свижданието съ Стефана Душана 1342 г. Слѣдъ продължителни спорни прѣговори тукъ билъ сключенъ съюзенъ договоръ. Сърбскиятъ кралъ се обѣщалъ да му даде военна помощь, нъ въ замѣна на туй и двамата съ клетва се съгласили, щото всѣки да получи ония земи и градове въ Македония, които пожелаятъ да се прѣдадатъ на единия или другия било по доброволно съгласие, било заставени чрѣзъ обсада, безъ да прѣчи единъ на другъ. Това условие се приело отъ съюзницитѣ, защото въ

Digitized by Google

македонскитѣ градове имало почти на всѣкждѣ двѣ партии, отъ които едната е съчувствувала на гърцитѣ, а другата на сърбитѣ, та всѣки единъ се надѣвалъ, че ще бжде успѣха на негова страна. Тогава не малка прѣпирня се породила и за Хреля *(γενομένου δὲ καὶ περὶ Χρέλη τοῦ Τριβαλοῦ λόγου οὐκ ὀλίγου)*. Стефанъ изисквалъ отъ Кантакузина да се откаже отъ него и земитѣ му, понеже билъ еднородецъ *(διὰ τὸ ὁμόφυλον)*. Узурпаторътъ императоръ показалъ на краля писмената клетва на Хреля, съ която послѣдниятъ се задължавалъ да служи вѣрно на Кантакузина *(δι᾽ ὧν συνέθετο ὁ Χρέλης δουλεύειν Καντακουζηνῷ τῷ βασιλεῖ)*, поради което му билъ оставенъ. Съюзниятъ договоръ трѣбало да се потвърди съ взаимна клетва прѣдъ сърбския архиепископъ, който нарочно пристигналъ въ Пауни за тази цѣль. Нъ прѣди туй пристигнали писма до краля отъ Хреля, въ които послѣдниятъ изявявалъ, че се покорява наново на Душана и че ще му прѣдаде и града Мелникъ, който наскоро го взелъ отъ гърцитѣ, ако му опрости за отметването. Подиръ бѣгството на Кантакузина при сърбитѣ Хреля се намиралъ въ голѣма опастность. Той като допускалъ, че Кантакузинъ ще бжде заставенъ да прави голѣми отстжпки на Душана и че послѣдниятъ ще иска повръщането на Хреля, когото ще накаже за отметването му, то поради туй нашиятъ хитъръ Хреля намислилъ да отнеме отъ гърцитѣ ягката мелничка крѣпость, която послѣ да я прѣдложи на краля и да иска милость. Затова изпърво Хреля запретилъ внасанието на жито въ Мелникъ, а подирѣ се явилъ и съ войската си прѣдъ стѣнитѣ. Стѣсненъ гарнизона, прѣдалъ града на Хреля, който, тъкмо прѣди да стане заклеванието на Кантакузина и Душана, че ще пазятъ съюзния договоръ, прѣдложилъ подчинението си на краля заедно съ Мелникъ и околноститѣ му. Краля го приелъ и положилъ клетва, че го амнистира. По такъвъ начинъ сърбитѣ завзели и една часть отъ източна Македония. Сключеното споразумение между Ив. Кантакузина и Душана откривало на сърбитѣ възможность да продължатъ завоеванията си въ Македония. И до като Кантакузинъ безуспѣшно обсаждалъ Сѣресъ, на Душана се прѣдалъ гр. Воденъ съ подкупъ (1342 г.) Прѣзъ идната (1343 г.) година отново Кантакузинъ поискалъ войска отъ Душана, за да иде въ Димотика да спомогне на съмишленицитѣ, които били притѣснени отъ цариградскитѣ императорски войски. Нъ, когато Душанъ се тъкмѣлъ да се опжти къмъ Сѣръ, получилъ извѣстие чрѣзъ Хреля, който живѣлъ въ Мелникъ, че великия дукъ Апокавкъ отъ името на императрица Анна изкалъ да се срѣщне съ него, при Амфиполъ или Хризополъ съ цѣлъ да склони Душана да му прѣдаде Кантакузина, като обѣщавалъ да отстжпи на

*) *Κἀκείνου Χρέλῃ διαλεγομένου περὶ Μελένικον διατρίβοντι, καὶ δι᾽ ἐκείνου τὰς Κράλη λαμβάνοντος ἀπολογίας.*

Digitized by Google

краля всички земи на западъ отъ Кавала. Нъ, когато се протакали прѣговоритѣ по условията, за прѣдаването или затварянето на Кантакузина, Хреля умрѣлъ. *(μεταξὺ γὰρ τοῦ χρόνου τριβομένου ἐτελεύτησεν ὁ Χρέλης, ὃς αὐτοῖς τῶν ἀπορρήτων ἐκοινώνει).* Свижданнето на Душана съ Апокавка, когото краля изкалъ да хване живъ, не станало, и то поради смъртьта на Хреля, пише Кантакузинъ. Великия дукъ съ корабитѣ си отъ Амфиполъ отплувалъ за Цариградъ, безъ да смѣе да обади нѣкому тайнитѣ прѣговори. А понеже нашиятъ Хреля билъ умъртвенъ въ рилския мънастиръ като калугеръ и понеже кралъ Душанъ не успѣлъ да залови Апокавка, то може да се прѣдполага, че Хреля е донасялъ за хода на тайнитѣ прѣговори или на Кантакузина, или пъкъ на Апокавка, които ги използували въ врѣда на Душана. Хреля поради интригитѣ си билъ заставенъ и отъ стечението на работитѣ да се покалугери, а скоро подиръ туй билъ внезапно умъртвенъ отъ Душановитѣ хора (1343 г.) въ рилския мънастиръ. Заради това и въ нашия надписъ се казва:

Гробь те сьдьржить нинiа оумрьштвлена кесароу, иже вчерае намь ѣсно глаголаштоу*). Слѣдъ смъртьта на Хреля, грижата за владѣнията му заелъ Душанъ; той изпратилъ часть отъ най-добритѣ войници, които помагали на Кантакузина, въ крѣпоститѣ за да образуватъ гарнизони. *Καὶ ὁ κράλης περὶ τῶν πόλεων ἠσχόλητο τὴν ἐπιμέλειαν, ἃς Χρέλη κατέχοντος ἐλάμβανεν αὐτὸς μετὰ τὴν τελευτήν.* Самъ пакъ краля съ Кантакузина се отправилъ за Сѣръ.

(Слѣдва).

---

*) Въ народния епосъ кесаръ Хреля е извѣстенъ съ прозвище *„Хреля крилатица“*; а по-късно заради отметването си се характеризирва съ думитѣ *„Хреля е пазарско копиле“*.

Digitized by Google

Иерод. Иосифъ.

Археологически излѣтъ изъ тиквешко*).

Бѣхъ съ намѣрение да посѣтя дефилето Демиръ-Капу, за да разгледамъ остатъцитѣ на цъвтещия нѣкога градъ Просѣкъ, който бѣ избралъ за столица на княжеството си, въ 1194 г., нашия болярин Добромиръ Стрѣзъ. Случай ми се удаде да посѣтя тоя умрѣлъ вече градъ.

Прѣзъ срѣдата на м. юни 1910 г. слѣзохъ отъ влака Солунъ-Скопие на станцията „Криволакъ“ и веднага се отправихъ на татарска бричка за *Неготино*, село—паланка. Надѣсно отъ пѫтя, надъ самата почти гара, видѣхъ основитѣ на стара крѣпость, нъ не се спрѣхъ.

Сега съмъ при входа въ тиквешко, което още прѣдставлява terra incognita за учения свѣтъ... Въ Неготино, дѣто не намѣрихъ нищо археологическо, освѣнъ една голѣма мраморна и безъ глава статуя на Нерона, прѣкарахъ 26 часове. Отъ тукъ ударихъ къмъ казалийския градъ Кавадарци. Ако и да ми говориха, че се намирали тукъ старини, азъ се отправихъ къмъ ю. з. и стигнахъ въ с. Рѣсава. Тукъ намѣрихъ много плочи отъ грубъ камъкъ, нъ надписитѣ сѫ почти изтъркани и безъ значение. Напр.:

ΟΛΥΜΠΙΑΣ
ΤΩ ΥΙΩΟ
ΛΥΜΠΩΜΝ
ΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

*) Тиквешката область се намира почти въ срѣдата на Македония; тя и до днесь не е бивала изпоходвана отъ каквито и да сѫ учени, наши или чуждестрани. Затова г. авторътъ на статията съ пълно право нарича тиквешко „*непозната земя*“. Такиви сѫ и *дебърско*, *малешевско*, *могленско*, *смолско* и пр. области, които сѫ наслѣдили нѣколку култури на класически и варварски народи. Вѣщиятъ пѫтешественикъ безсъмнѣние ще ни изненада съ цѣнни свѣдѣния за тѣхното минало, както въ дадения случай сѫ тѣзи кратки бѣлѣжки отъ нашия кореспондентъ-сътрудникъ, при все че тѣ не сѫ снабдени съ нужднитѣ естампажи или пъкъ фотографически снимки. (Б. Р.).

Digitized by Google

Текстътъ:

»Ὀλυμπίας τᾷ υἱᾷ ὀλύμπῳ μνήμης χάριν«

Българския прѣводъ: *„Олимпия на сина си Олимпа за паметь.*

Плочата се намира подъ прага на училищната лѣствица. Или тъзи плоча въ лозята, на д. брѣгъ на рѣчицата „Рѣсавска“, съ четири изпъкнали фигури на горната часть:

ΓΑΙΑΤΙΤΟΥ ΒΥΡΔΩΝ ΙΤΛ.ΤΗΣΥΜ
ΩΝΕ ΙΤΛ.ΤΗΣΥΜ
ΒΙΩΚΛΣΛΥΤΩΖΩΝ
ΤΙΤΩ ΒΑΚΧΑΝ ΞΙΚΗ
ΣΩΥΩΑΝΔΡΙ ΚΜΧΥΤΙ
ΞΩΣ

Надписа снехъ точно, нъ не се разбира ясно.

Другитѣ множество плочи прѣдъ селската черква и на чешмитѣ сж много развалени. Слѣдния е най-четливия:

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ
ΕΠΟΙΗΣΕΝ....
. . . . . ΥΙΟ
ΔΙΟΣΚΟΥΡΙΔ . .
ΜΝΗΜΗΣΧ....

Текста:

Ἀγαθὴ τύχη ἐποίησεν..... υἱοῦ Διοσκουρίδου μνήμης χάριν.

Селянитѣ ме увѣщаваха да посѣтя „чудната църква“ въ турското село Дрѣново; азъ измѣнихъ маршрута. Наехъ си конь и хора, на другата зарань се опжтихъ на юго-западъ отъ селото Рѣсава, изпърво прѣзъ ниви, долища, долчинки и ливади, сетнѣ между планински хълмове; а като минахме отъ д. на л. брѣгъ на р. Църна, пжтя ни започна да се издига по планина. Всичко е настръхнало нàоколъ. Стигнахме до село Драгне. До тукъ 3 часовъ пжть, а оттукъ до Дрѣново още 4 часове. Прѣдъ очитѣ ни е *„чудната църква“* и то навънъ отъ селото. Тя е не само „чудна“, а е и дивна. Шесть огромни мраморни колони подържатъ свода отвжтрѣ. Конструкцията е византийска. Нъ като на пукъ на входната врата, подъ хубава фреска на мазилката, на разваления надписъ, едва прочетохъ слѣдното:

азъ димитрь . . . . . живѣ, николѣ,
маркѣ . . . . . по смрьти сѣроднаго
цара стефана.

Digitized by Google

Най-важното нѣщо, прочее, което намѣрихъ тукъ, сж слѣднитѣ нѣколко думи:

. . . . . .

... ΜΑΥΡΙΤΑΝΙΗΣ ΜΕΓΑΛΙ
... ΣΑΞΟΝΕΙΗΣ ΑΥΤΗ
ΚΑΙ ΓΕΝΟΥΣ ΚΕΛΤΕΩΝ....

Това се намира върху два голѣми кжса мраморна плоча подъ стълповетѣ надѣсно и лѣво прѣдъ южната врата въ кораба. Азъ само се ядосвахъ, че не бѣхъ библейскиятъ Сампсонъ, за да прѣкатурна мраморнитѣ колони, подъ които се крие, може би, голѣма историческа свѣтлина . . . Надписътъ, споредъ мене, е доста цѣненъ, ако бѣ цѣлиятъ запазенъ*).

Връщаме се по сжщия пжть, отпочиваме по-длъжко въ Драгне и при заникъ слънце свръщаме задъ хълма на ю. з. отъ селото; слизаме въ долъ подъ една настръхнала карпа отъ 370 м. височина. Въ срѣдата на карпата зѣе дупка.

— Туй е пещерна черква, — казватъ.

Едва намѣрихме козарска пжтека откъмъ сѣверъ и съвсѣмъ

---

*) Възъ основа на нѣкои писмени опжтвания, които ни съобщи уважаемиятъ проф. К. Иречекъ, ето какво може да се каже върху този интересенъ надписенъ откжслъкъ. *Μαυριτανίης*, тукъ може би, става дума за африканска *Mauritania* (Мавритания). Думитѣ *γένους κελτέων*, т. е. отъ *родъ келтийски*, могатъ да бждтъ отъ разни врѣмена. Келтитѣ, които въ III вѣкъ прѣди Хр. навлѣзоха въ Македония и Елада, се казватъ у елинскитѣ писатели често *Γαλάται* (G. Zippel, Die römische Herrschaft in Illyricum bis auf Augustus, Leipzig Teubner 1877). Нъ името на *келтитѣ* се употрѣбява въ срѣднитѣ вѣкове у византийскитѣ писатели и то за всевъзможни западни народи, напримѣръ у Анна Комнена за норманитѣ и за кръстоносцитѣ, които сж говорили най-вече френски. Никифоръ Григора пише, че при велдбжжската битка 1330. г. сърбскиятъ краль ималъ и хиляда души конница наемници келти (*ἔχων περὶ αὐτὸν χιλίους ἱππέας κέλτους*. (Niceph. Gregora IX, 12). Интересно е *Σαξονειης*. *Σάξονες* споменува пръвъ пжть Птоломей при устието на р. Елба. Константинъ Порфирогенитъ нарича Отона I *μέγας ῥὴξ Φραγγίας καὶ Σαξίας*. Киннамъ (III сар. 19) казва, че въ маджарскитѣ войски е имало и чети отъ *Σαξόνων*, съ които се е срѣщналъ императоръ Мануилъ. Сжщиятъ Киннамъ споменва (VI сар. 11), какъ е стигналъ въ гръцкото царство (1172 г.) Хенрихъ левското сърце: *Σαξόνων ὁ δούξ, ἔθνους πολυανθρωποτάτου καὶ εὐδαίμονος*. Отъ изложеното до тукъ би могло да се мисли, че надписътъ може да бжде и отъ 11—12 вѣкъ, а сжщо и отъ 13—14. Нъ, за да се опрѣдѣли поточно, трѣба да се знае видътъ на всѣка отдѣлна буква на оригинала, което става или чрѣзъ естампажъ, или по-добрѣ чрѣзъ фотографическа снимка. (Б. на Р.).

Digitized by Google

боси и по долни дрѣхи, слѣдъ полу-часово катерене, стигнахме прѣдъ черквицата на една височина отъ 170 м.

Тя е полуразвалена; очитѣ на светцитѣ сѫ изчоплени; надписитѣ около ореолитѣ на светцитѣ сѫ словѣнски, нъ изтрити, а живописьта е византийска. На вратата едва прочетохъ:

. . . пани . . . . миръ . . . .
. . . . . цръствующіе:
. . . приложеніемъ воєводѣ . . .

Отъ тукъ прѣминахме на с. и. къмъ планинския привѣтливъ хълмъ и стигнахме приквечерь въ с. Шешково. Вечерьта още селянитѣ ми донесоха цѣли торби монети, но всичкитѣ бѣха римски и византийски отъ императоритѣ: *Максимиана*, *Ликиния*, *Анастасия*, *Юстиниана* и пр.

Зараньта разгледахъ черквичката, която се намира на западъ отъ селото всредъ гѫстъ шумакъ отъ плодовити дръвчета. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. и живописьта прѣправена нàскоро. По изображенията на светцитѣ, запазени само въ олтаря, се чете:

сѵ҃ї а҃ѳа҃нсїе. сѵ҃ї васіліе. сѵ҃ї їѡ҃ златоѹ҃ста. сѵ҃ї гр҃горїе. сѵ҃ї стефе҃нъ и пр. и пр.

Сега, по думитѣ на спѫтницитѣ, ни прѣдстои страшенъ пѫть. Та азъ го и самъ виждамъ: отвредъ, додѣто окото сига, сѐ планински изострѣни върхове, хълмове, процѣпи, долища, завои, гѫнки, впадини, усои и пр. Слѣдъ 3-часовъ пѫть стигнахме въ с *Праведникъ*. То е кацнало надъ долъ, окрѫженъ отъ върхове и чуки, лѣсове и гори; черквичката му се намира на с. з отъ селото. Тя е стара, вѣроятно отъ XIV в. Надъ прозорчето до дѣсния клиросъ стои тоя неправиленъ надписъ:

† йсѫ . . . (тукъ не се чете — продупчено) єнйѣми ѿц҃а. иποспѣшеніе (безъ (м) ?) с'инà. и совирщеніе [!] сѵ҃таго дѫха сьи храм (съграденъ — ли зографисанъ?): сѵ҃й спас: ва лет. $\overline{\text{з}}\ \overline{\text{р}}\ \overline{\text{л}}\ \overline{\text{г}}_{\text{z}}$ (1625) попа михаил, павле, пѣ҃о. їован. крьсте поп кѫсман. марко.., (не се чете), цѳ҃ко.

Сръбскитѣ учени прѣдполагатъ, какво черквитѣ и мънастиритѣ по насъ сѫ биле зографисвани отъ гръцки зографи, които не сѫ знаели словѣнски езикъ, за това и такава неправилность въ надписитѣ.

Слѣдъ 4 ч. ние бѣхме въ пазвитѣ на *полошки* мънастиръ. Нъ додѣ стигнемъ до тукъ, пѫтътъ бѣ тъй страшенъ,

Digitized by Google

че стигнахме въ мънастиря съвсѣмъ изморени. Пѫтьтъ, който ни доведе до тукъ, вървѣше сé на югъ: прѣзъ завои, пущиняци, горски скривалища и . . . възелъ отъ хълмове. *Мънастирьтъ* лежи на л. брѣгъ на Църна, значителния брѣгъ на Вардаръ... окржженъ е съ настръхнали планини. Най-важното нѣщо въ него е храмътъ му св. Гйорги, вѣроятно, отъ първата половина на XIII в., когато Тиквешъ спадалъ въ княжеството на Стрѣзъ. Къмъ това ме навежда конструкцията му. Най-старото нѣщо въ него е голѣмиятъ кръстъ надъ иконостаса, който има слѣдния надписъ:

и саписа се сни крьстъ влѣ[о] зп ч в. (1584)

и бист тДа ж. слѹжници (послушници ?)

ва стою и [м]астио игѹмє кѵ пâес'ие.

и мнаχ χти и стєфа иермна и ки-

рн иермна. и магрь ⷣеофа. и лєѡтиѧ.

Надъ вратата на кораба, вжтрѣ въ паперта, има такъвъ надпись, който говори, кога се е зографисвалъ повторно храмътъ.

† изволєниє ѿца и поспешлав[а]ниє сн҃а

и савршлав[а]ниє сѣго дχа. и сьни [!] бжест

вини [!] χрамь. [кели]комоученика хва

гєѡгїе саписа се троѹдо. и са'потьщáниє. и

настоѧщиє ермнахь вѣр сава игоѹмень

χрáма с'ѣго. иермонахь петрóниє сьписа се

χрамь сн҃і ва лѣто зп ρ і з (1609).

Въ паперта отлѣво до вратата на кораба има върху аналой икона св. Гйорги съ тоя надпись отъ изпъкнали червени букви:

ва лѣте[о?] ѕ҃. ρ҃. л҃. и҃. (1630).

Иконостаса е отъ XVI в. Тамъ срѣщнахъ на дѣсно голѣма икона съ тоя надпись:

сапса се са потрѹд[ѣ]ниє игѹмень

ермонахь захариє

ва л(ѣ)то ѕ҃п. ρ҃. и҃. з҃. (1649).

Digitized by Google

Въ зографисване на храма сж бъркали разни ржцѣ отъ всички врѣмена слѣдъ турското нахлуване. Гръцки и словѣнски надписи се напрѣдваряхъ, споредъ туй, въ чии ржцѣ е билъ прѣзъ врѣмето. *Полошки* мънастиръ св. Гйорги има тъмна история поне за сега. Въ 1716 г той съвсѣмъ запустѣлъ[1]); въ 1746. г. билъ подновенъ[2]); въ XV и XVI в. се списвали книги тукъ[3]); — сега, освѣнъ двѣ-три черковни ржкописни книги, нѣма нищо книжовно.

Нъ по околнитѣ села сé ще има скжтани негови книги.

При напущане на мън. искахъ още веднъжъ да разгледамъ по-внимателно паперта, понеже и той е изцѣло зографисанъ. Ненадѣйно нѣкакъ се загледахъ въ лѣвия жгълъ къмъ з. на паперта и прочетохъ съ маслени изпъкнали и бѣли букви:

. . . глѣскиі.

Дръпнахъ аналоя и прѣдъ менъ се изпрѣчи образътъ на св. Иларионъ мъгленски въ цълия си ръсть. Туй е най-старото изображение въ храма, запазено отъ светотатствени ржцѣ на гърцитѣ и сърбитѣ. Св. Иларионъ е изобразенъ въ архиерейско облѣкло, съ книга въ ржка, главата му безъ митра, и азъ си го прѣдставлявамъ въ борбата му съ еретицитѣ. Около ореола стои надписътъ:

стӣ и̑ларіѡ̑ мѣнглѣскиі

Напуснахме мънастира и заехме юго-източно направление, сé подъ манастирската гора по л. брѣгъ на Църна. Слѣдъ $^1/_2$ ч. прѣхвърлихме на дѣсния брѣгъ, направо къмъ истокъ за голѣмото село Бѣгница. Тукъ видѣхме надгробни плочи и камъни съ развалени надписи. По-важни сж слѣднитѣ надписи:

ΕΤΟΥCΔΟΤΑΩ
ΟΥΒΙΕΝΛΗΜΙΑ
ΕΠΟΙΣΕΝΕΑΥ
ΤΗΣ ΚΑΙΤΩΝ
ΤΕΚΝΩΝ ΜΝΗ
ΜΗΣ ΧΑΡΥΙΝ
ΦΙΛΟΔΕΣΠΟ
ΤΟΥ

[1]) Љуба Стојановић, Стари срп. записи и надп., бр. 2302.
[2]) Ibid. 2923.
[3]) Ibid. 4420.

Digitized by Google

Текстътъ:

»*Ἔτους ΔΟΤ.... ἐποίησεν ἑαυτῆς καὶ τῶν τέκνων μνήμης χάριν φιλοδεσπότου.* На български: *Въ 384 г.... построи за себе и за дѣцата си за вѣченъ споменъ.*

Слѣдниятъ пъкъ надписъ се намира на горната часть на плоча, върху която се виждатъ два прѣгърнати образа — мжжски и женски; а селянитѣ казватъ, че въ гроба намѣрили пари съ сжщитѣ образи.

ЭНЛПЭƆONAIA
MIЖNΛ⌋IMПY
ПOYMI—ΔNOCNIIY
ПOYCΛIANCNIAY
KPICПINAEΔIA
YNEKIHCIAC.

Надписътъ е снетъ точно.

Въ с. Дабница на с. отъ Бѣгница, дѣто ми казаха имало много „стари работи", нищо не намѣрихъ, освѣнъ една плоча, на която сж прѣставени релйефно римски учители и ученици. Отъ надписа е останало едно име *ΠΟΣΕΔΩΝΙΟΣ* и двѣ-три други думи, които нищо не поясняватъ.

Мѣстниятъ попъ потвърди, че имало много плочи по нивитѣ, нъ растоянието, което ми даде да прѣсметна, ме уплаши и азъ се отказахъ да тарашувамъ. То бѣ тъй жешко!

Пещерната черквичка св. Лазаръ. Тя се намира на 300 м. височина въ една зѣюща планинска яма на ю. з. отъ Бѣгница и надъ рѣчицата Каменица, малъкъ притокъ на р. Църна.

Отъ черквичката се е запазила само южната страна отъ кораба и часть отъ свода. Нъ живописътьта е прѣкрасна, съвършенство на византийското изкуство. Светцитѣ сж означени съ гръцки надписи. Въ с. Бѣгница нагласихъ новъ маршрутъ и тръгнахъ на пжть. Минахме селото Горниково на и. отъ Бѣгница, спаднахме въ с Страгово, слѣдъ като зави пжтътъ сега на ю. и. Въ послѣдното село има двѣ черкви — стара и нова. Първата се намира на ю. и. отъ селото. Тя е стара и има еднакъвъ кройсъ ония въ Шешково и Праведникъ. Завихме къмъ с. з., а послѣ право на з. и вечерьта по мръкнало се намѣрихме въ бошавския мънастиръ, построенъ при политѣ на високъ хълмъ. Всичко тукъ е запазено, нъ е отъ нови врѣмена; тоя мънастиръ се споменва само два пжти въ XVIII в. (1740 и 1742 г.)[1]); нъ отъ образитѣ на светцитѣ въ храма, останали необновени само надъ царския прѣстолъ въ олтаря, се вижда, че е отъ християнско врѣме прѣди нахлуванието на турцитѣ. На прага на западната врата на ко-

[1]) Љуб. Стојан., Стар. срп. надписи и записи, бр. 2807 и 2836.

Digitized by Google

раба въ храма стои плоча съ надписъ, отъ който сѫ останали нѣколко гръцки думи безъ значение.

Срѣщу планинския хълмъ, на който е кацналъ бошавскиятъ мънастиръ се протака другъ по-високъ — прѣдъ още по-висока планина; а по него се виждатъ разхвърлени красиви селца. Двата хълма образуватъ тѣснина — корито, дѣто се промъква шумливата р. Бошавица. Азъ посѣтихъ тия села. Тѣ сѫ: Конопища, Чемерско[2]), Горно-Башово и др. Първото не се вижда отъ верандата на мънастира, защото се намира на ю. западъ отъ него на 3 часа растояние. Въ Конопища, който лежи на д. брѣгъ на Башовица и е далечъ 3 ч. отъ мънастира, на ю. и. и на л. брѣгъ на сѫщата рѣка, въ мѣсностьта „Боздулнико", съзрѣхъ развалини отъ езическо капище. Основата му има кржгла форма съ изходъ, обърнатъ къмъ западъ. Въ срѣдата на светилището намѣрихъ жертвения камъкъ, 1 м. и 30 см. високъ и 1 м. широкъ и е хубаво издѣланъ. Той има четвъртита форма. На горната страна 4-жгълна вдълбнатина, въ видъ на коритце, а на другата — отъ страни — отвърстие, за изтичане на жертвената кръвь. Около него разкопахме сума глинени сѫдове служащи за излияния. На лѣвата страна на жертвеника личи тоя надписъ:

ΦΛΑΙΟΣ
ΠΑΡΑΜΟΝΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΦΛΑΩΝΕΙΚΑΝ
ΔΡΩΠΑΛΑΙΣΤΡΑ
ΤΙΩΤΗΕΚΤΩΝ
ΙΔΙΩΝΜΝΗΜΗΣΧΑ
ΡΙΝΤΩΙΔΙΩΠΑ
ΤΡΩΝΗ

Текста: »*Φλάϊος Παραμόνος ἐποίησεν Φλάῳ Νεικάνδρῳ πάλαι στρατιώτῃ ἐκ τῶν ἰδίων μνήμης χάριν τᾷ ἰδίῳ πατρῶνι.*

Българскиятъ прѣводъ гласи:

Флаиосъ Парамоновъ построи на свой сръдства на стария войникъ Флао Никандро неговъ покровитель за вѣченъ споменъ.

Горно-Бошово. Тукъ въ кулата на хаджи Кяни бей, между една стая и дървения балконъ, има трижгълна стаичка съ каменень подъ, на който е послана каменна плоча съ тоя надписъ:

---

[2]) Не е ли старото *Чьмрѣнь*?

Digitized by Google

ΗΡΑΚΛΕΙΔΗ(Σ)
ΠΟΣΕΙΔΩΝΩΝΙΟ
ΙΑΙΑΤΗΤΥΗΑΙ
ΚΙΚΑΙΔΙΟΝΥΣΙ
ΩΤΩΥΙΩΚΑΙ
ΕΑΥΤΩΖΩΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕΝΜ
ΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝ

Текстътъ: »*Ηρακλείδης Ποσειδῶνος... καὶ τῇ γυναικὶ καὶ Διονυσίῳ τᾷ υἱᾷ καὶ ἑαυτᾷ ζωὸς ἐποίησεν μνήμης χάριν*«. — **Българскиятъ прѣводъ:** *Ираклидъ Поседоновиятъ синъ на жена си и на сина си Дионисия и на себъ още прѣзъ живота издигна за вѣченъ споменъ.* — У единъ свещеникъ на сжщото село намѣрихъ молитвеникъ, печатанъ въ Венеция. На крайния бѣлия листъ е отбѣлѣзано слѣдното:

† сїа книга глѣми м(о)литъвьн(и) кѫпи по симѡ за ѕ грошѣки къ лѣто ѕ н ρ ѕ = ѕ ρ н ѕ? (1647).

На сжщото мѣсто по-долу:

вѣдимо да ѥстъ тогда падна пепѣлъ отъ нѣбеса на зѣмли по вьсьи зѣмли мѫ дѣкѣврїа ѕ оу срѣда къ лѣто ѕ ρ м (1631). 7140 — 5508. И двѣтѣ бѣлѣжчици сж отъ една и сжща ржка.

Сега, понеже не намѣрихме нищо въ другитѣ села — рѣшихме да се отправимъ на сѣверъ къмъ с. Барово, населено въ по-голѣмата си часть отъ турци. Тукъ се намиратъ множество глави отъ мраморни статуи, и подложки съ гръцки надписи и въ изобилие монети. Отвънъ, на западната часть на черквата, има зазидана плоча съ слѣдния надпись:

ΜΑΚΕΔΩΝΚΑΙΠΟΣΕ
ΔΩΝΗΟΣΚΑΙΦΗΛΙΠΠΟ
ΣΕΠΟΙΣΑΝΤΩΠΑΤΡΙΚΗ
ΑΗΝΚΑΙΜΑΝΤΑΗΜΡ
ΤΡΙΚΑΙΕΑΥΤΟΙΣΩΣΙ
ΜΝΗΜΗΣΧΑΡΙΝΕΤΟΥΣ
ΑΤ..

Текстътъ трѣба да се чете тъй:

»*Μακεδὼν καὶ Ποσειδώνος καὶ Φίλιππος ἐποίησαν τῷ πατρὶ... καὶ Μάντᾳ τῇ μητρὶ καὶ ἑαυτοῖς ζᾷσι μνήμης χάριν ἔτους ατ.*

Digitized by Google

Българскиятъ прѣводъ:

Македонъ и Поседонъ и Филипъ издигнаха (патетникъ) на баща си и на Манта майка си и на тѣхъ още прѣзъ живота година 53.

На изтокъ прѣдъ църквата на лѣва страна:

ΑΜΝΑΚΩ
ΔΑΔΕΟΣΠΑ
ΡΑΜΟΝΩΤΩ
ΘΡΕΠΤΩΕ
ΠΟΙΣΕΝΖΩ
ΣΑΜΝΗΜΗΣ
ΧΑΡΙΝ.

Текстътъ:

Ἀμνάχῳ Δαδέος Παραμόνῳ τῷ θρεπτῷ ἐποίησεν ζῶσα μνήμης χάριν. — Българскиятъ прѣводъ:

Дадей на Амнако... Парамона (построи, издѣлка) на своя храненикъ за вѣчна паметь.

Сега иде селото Веши, сé на сѣверъ, а на и. и с. и. отъ него се намиратъ селата Д·лни и Горни Дисанъ.

Въ Веши има двѣ български черкви: едната нова върху единъ баиръ надъ селото на з., другата — стара, полуразвалена на ю. вънъ отъ селото. Въ послѣднята на царския прѣстолъ турили плоча съ тоя надписъ:

ΔΙΟΝΥΣΙΟΣΔ
ΜΗΤΡΙΟΥΕΠΟ
ΗΣΕΝΑΡΤΕΜΙ
ΔΩΡΑΤΗΘΥΓΑ
ΤΡΙΚΑΙΜΑΝΤΑ
ΤΗΣΥΝΒΙΩΚΑΙ
ΕΑΥΤΩΖΩΣΜΝΗ
ΜΗΣΧΑΡΙ(Ν)

Текстътъ:

»*Διονίσιος Δημητρίου ἐποίησεν Ἀρτεμιδώρα τῇ θυγατρὶ καὶ Μάντα τῇ συμβίῳ καὶ ἑαυτῷ ζῶς μνήμης χάριν.*

На български:

Дионисий Димитриевъ направи на дъщеря си Артемидора и на жена си Манта и себѣ още иръзъ живота за вѣчна паметь. Подъ царския прѣстолъ личи този надписъ на плоча:

. . . . . .
. . . *ΜΑΚΕΔΟΝΙΚΑ*
ΑΡΘΙΛΩΤΕΡΑΚΑ
ΤΩΑΔΕΛΦΩΔΙ
ΟΝΥΣΙΩΖΟΣΑΕ
ΞΕΑΥΤΗΣΜΝΗ
ΜΗΣΧΑΡΙΝΗΡΟΕ(ΗΡΩΙ?).

Digitized by Google

Текстътъ:

»*Μακεδονικά..... τῷ ἀδελφῷ Διονισίῳ ζῶσα ἐξ αὐτῆς μνήμης χάριν ἥρις ἥρωϊ*

На южната външна врата има дебелъ гранитенъ камъкъ съ тоя латински надписъ:

AHTMITSIRIETSVIS
TPONOPLACABIT

На $^1/_2$ ч. къмъ ю. з. намѣрихъ основитѣ и развалини отъ голѣмъ езически крамъ съ повалени колони и мраморни плочи. Надписъ никакъвъ. Селянитѣ ми казаха, че имало много старини по нивитѣ; но азъ се отказахъ да се лутамъ. Горниятъ Дисанъ на и. отъ Веши. Само една плоча въ паперта на черквата св. Никола. Тя е голѣма — $5^1/_2$ педи надлъжь, $4^1/_2$ на ширь, 7 пръсти дебела, и добрѣ полирана. Надписътъ гласи:

(ΔΙΟΣ)(ΚΟΥΡ(Ι)ΔΗΣΔΙΟΣΚΟΥΡΙ
(ΔΟΥ)ΤΟΥΚΕΤΡΘΙΛΑΣΤΡΟΠ
(ΚΑ)ΙΕΑΥΤΩΚΑΙΓΑΙΑΤΗΣΥΝ
ΒΙΩΖΩΣ.

Текстътъ:

»*Διόσκουρίδης Διοσκουρίδου..... καὶ ἑαυτῷ καὶ Γαΐα τῇ συμβίῳ ζῶς.* Прѣводътъ:

Диоскуръ Диоскуриду..... за себе и за жена си още пръзъ живота.

На с. з. отъ Долния Дисанъ се намира Горния Дисанъ, голѣмо, нъ почти изцѣло турско село. По турски кжщи, казватъ, че има много плочи съ надписи; намѣрихъ върху единъ баиръ на и. отъ селото една прѣкрасно изработена мраморна плоча на дължина $1^1/_2$ м., на ширина — аршинъ и 10 см. съ тоя надписъ:

ΔΙΟΝΥΣΙΩΔ
ΟΣΚΟΥΡΙΔΟ(Υ)
ΚΑΙΚΛΕΟΝΙΚ(Ω)
ΘΕΟΓΕΝΟΥΣΘΕ
ΟΓΕΝΗΣΟΥΙΟΣ
ΖΩΝ.Μ.Χ.

Текстътъ:

Διονισίῳ Διοσκουρίδου καὶ Κλεονίκῳ Θεογένους Θεογενήσου υἱὸς ζῶν Μ Χ.

Прѣводътъ:

Дионисия синъ на Диоскурида и Теогеновъ Клеоникъ (построиха) на Теогена още пръзъ живота за в. споменъ.

Digitized by Google

На 28 сѫщия м. пристигнахъ на гарата Демиръ-Капу и веднага пѣшки ударихъ на и. по желѣзния пѫть, минахъ дефилето, завихъ въ гората на ю. и се намѣрихъ въ с. Клисура. Отъ югъ къмъ с. се протака гигантска камена стѣна и съвсѣмъ отвѣсно. На другия день — Петровдень — още въ зори зехъ по стария пѫть да се промъкваме за къмъ върха на планината, дѣто стърчели кулитѣ и черквитѣ на силната крѣпость Просѣкъ. Слѣдъ часъ се изкачихме и какво очарование! Отъ и. и отъ с. стърчатъ планински стѣни, а растоянието се простира отъ и. къмъ з. 4 ч. и отъ югъ къмъ с. 5. Основитѣ на градскитѣ стѣни, широки 3 метра още стоятъ, а основитѣ на кѫщи, черкви и други постройки, изглеждатъ като геометрически чертежи. Една грижлива разкопка би ни открила сума незнайни нѣща...

Прибавка.

На 14. юли пакъ се намѣрихъ нататъкъ.

Тоя пѫть посѣтихъ основитѣ на *Тиквешъ* (чието име днесь носи цѣлата область), с. *Ватоша, моклишки мънастиръ* и *Кавадарци*. 1 ч. растояние на с. з. отъ Рѣсава върху единъ планински хълмъ, като че полиранъ, се е намиралъ „Долний градъ“ (споредъ дървения поменикъ на полошки мънастиръ), надъ р. Църна, която се вижда отъ сѣверъ, губи се подъ хълма. че излиза откъмъ югъ. Просторътъ надалече е недогледенъ. Желѣзнитѣ врата на „града“ сѫ оставили слѣдата си; широкитѣ му стѣни показватъ основитѣ си. Слизайки отъ града прѣдъ васъ се изпрѣчва стара византийска черквичка, полуразвалена съ чудна живопись. Никой нищо не знае за тази черквичка, дори името ѝ не се знае. Надписътъ на вратата е съвършено разваленъ. Чете се само:

Η ΝΗ... ΗΡΟΟ ΠΑΥ... (ΛΟΣ)... ΤΟΥ ΗΤΕΙΑ

Вториятъ редъ захваща съ: *ΧΧ.*

Третиятъ завръшва съ: *Σ.Μ.Δ.Χ.*

С. Ватоша се намира на нѣколко стотинъ разкрача на ю. и. отъ Кавадарци. Бѣлѣжито е, че въ него е била основана първата българска печатница. Зазидана въ стѣната на дворската врата на черквата видѣхъ само една плоча съ тоя надписъ:

ΛΟΙΚΙΟΣ
ΕΠΟΙΣΕΝ
ΟΥΛΙΟΤΟΙ
ΥΙΩΚΕ(ΚΑΙ?)ΣΕ
ΚΟΥΔΑΤ
ΗΣΥΝΒΙΟ
ΜΝΗΜΗ
ΣΧΑΡ...

Digitized by Google

Понеже и приведеният надпис е надгробна плоча на обикн. личности, както другитѣ, то нито текста привеждамъ, нито прѣвода. Въ Кавадарци имаше старинска кула и вжтрѣ надписи. Първия пжть пропуснахъ да я разгледамъ, сега бѣ изгорѣла.

Моклишкиятъ мънастиръ. Той се намира на ю. и. отъ с. Ватоша и на часъ разстояние — въ единъ голѣмъ процѣпъ, пълненъ съ буенъ лѣсъ отъ кестенови и орѣхови дървеса. Черквичката е старинска, живописьта обновена. Отвжтрѣ на вратата личи тоя осакатенъ надпис:

† изволенїемь ѿца и поспшенїемь сн. и съвършенїемь сг$_{о}$ дха

създа се ип^{с}пис с^{с} сьи бжтви хра мсм архїерви чтрч х. ни

к^{о}лїи. изб^{о}ленїемь ип^{с}тр^{8}жєнїемь кѵ ник^{о}ла ѿ тмьника сь сн кі

св^{и}м кѵ ишвчета кѵ боика кѵ данета. за к^{со}ю имь вѣчн^{8} пам^{т}е..

(по нататъкъ не се чете)...

Туй, което бѣ пожалила прѣдвзетата злоба на гърцитѣ, унищожи нашето дълбоко невѣжество. Въ току що приведения надпис е оставено всичко, а е покрито съ варь датата и годината!... Моклишкия мънастиръ е сжществувалъ и тогава, когато полошки билъ запустѣнъ[1]), т. е. въ 1716 г.

---

[1]) Туй село се намира на с. и. отъ Неготино. То е отдавна изцѣло потурчено.

[1]) Љуб. Стојановић, Стари српски надписи и записи, бр. 2302.

Digitized by Google

Г. Балашчевъ.

Писмо отъ императора Теодора II Ласкаръ по силючването мира съ царь Михаила Асѣна (1256 г.).

Въ Византия е сѫществувалъ старъ обичай, казва лѣтописецътъ Г. Акрополита, щото императорътъ да издава за всѣки новозавладанъ градъ или область грамоти (хрисовули), въ които се излагали даденитѣ имъ привилегии. (*ἑκάστῳ τῶν ἁλισκομένων ἄστεών τε καὶ χώρων καὶ γραφὴν ἐγχαράτων βασιλικὴν).* Сѫщо тъй древенъ е билъ обичаятъ и да се извѣстява писмено на императорскитѣ замѣстници вѫтрѣ въ столицата, както и на управителитѣ изъ далечнитѣ провинции, за военнитѣ успѣхи, постигнати отъ владѣтеля. Съ туй се постигало, пише лѣтописецътъ, щото и далечнитѣ области да съучаствували ужъ въ общата радость поради постигнатитѣ успѣхи. *(ἔθος γὰρ τοῦτο παλαιὸν τοῖς βασιλεῦσι Ρωμαίων, δῆλα τοῖς μακρόθεν διά γραμμάτων ποιεῖν τὰ σφῶν αὐτῶν κατορθώματα καὶ ὑδονὴν ἐπεγείρειν, ἧς δὴ καὶ οὗτοι διὰ τῶν ἔργων μεταλαγχάνουσιν).* Нъ сѫщинската цѣль е била да се подържа авторитетътъ на централната власть. Такива обичаи по наслѣдство сѫ прѣминали и въ османската империя, а безъ съмнѣние трѣба да сѫ ги възприели и нашитѣ прѣдѣди отъ Византия, както и сърбитѣ, у които се срѣщатъ указания за сѫществуването на такива обичаи. Къмъ този вторъ видъ императорски документи се отнася и прѣдмѣтното писмо на никейския императоръ Теодора II Ласкаръ, изпратено отъ лагера му до първенцитѣ властимеещи въ Никея. То биде издадено за пръвъ пѫть прѣзъ 1898 г. отъ италянския еллинистъ Nicolaus Festa*) заедно съ други много писма, авторството на които се приписва на споменатия императоръ. Това интересно писмо е озаглавено, както слѣдва.

*) Виждъ „Минало“, кн. 5—6, стр. 8.

Digitized by Google

Τοῦ αὐτοῦ ἐπαναγνωστικὸν ἀποσταλὲν πρὸς τοὺς ἐν τῇ Ἕῳ, ὅτε ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ἦλθεν εἰς τὸν τοιοῦτον βασιλέα ἱκετεύων λῦσαι τὴν κατὰ τῶν Βουλγάρων μάχην, ἀντιδοῦναι δὲ αὐτῷ τὸ κάστρον τὴν Τζέπαιναν.

Отъ сѫщия окржжно послание, изпратено до властитѣ на Изтокъ, когато князътъ на руситѣ доде при сѫщия царь, молейки го да прѣкрати войната, и да му повърне крѣпостьта Цѣпена.

Τὰ κατὰ θείαν νεῦσίν τε καὶ μέθοδον ἐκτελούμενα τὸ ἀναντίρρητον ἔχουσι, καὶ τῶν ἀνθρωπίνων ὑπερανίστανται λογισμῶν καὶ τῶν φρονημάτων τῶν κατ' ἐπίνοιαν ψιλὴν κειμένων εἰς γῆν. ἔστι μὲν γάρ, ἔστι πολὺ τὸ διάστημά τε καὶ τὸ διάφορον τῶν ἀφεστηκότων κατὰ θέσιν ἀνθρωπίνων τε καὶ τῶν θείων· καὶ νικοποιὰ τὰ ἀνώτερα καὶ δοῦλα καὶ ὑποκείμενα τὰ κατώτερα. ἀλλὰ κατὰ τὸν ἀρχαῖον μὲν καὶ νέον λόγον ἐν τοῖς ἄνω τὸ θεῖον ἐξιλεούμεθα, ἐν τοῖς κάτω γινώσκομεν τὸ ἀνθρώπινον. τῶν δὴ τὸ ποσόν, κἂν ὑπερφυές, κἂν ἀσύγκριτον, ἀλλά γε μετέχει καί τινος τῆς συγκρίσεως σφαιρικαῖς καὶ γραμμικαῖς ταῖς ἐκθέσεσι. καὶ τὸ μὲν ἔχειν οὕτως αὐτὰ τῶν ἀναγκαίων ἐστί, τὸ δὲ μεῖζον καὶ μάλιστα καὶ τῶν λεγομένων ἀσύγκριτον καὶ πρὸς τὴν ἀλήθειαν ἀκλινέστατον καὶ πρὸς τὴν φανέρωσιν φανερώτατον, ὅτι τῶν ἀνθρωπίνων ἐννοιῶν τε καὶ λογισμῶν τὰ κατὰ θείαν βούλησιν, ὡς εἴρηται, ἐκτελούμενα ἀσυγκρίτως ὑπερανώκισται. ἐντεῦθεν λημματίζει ταῦτα ἡ Βασιλεία μου καὶ σημειοῦται τοὺς λόγους διὰ τῶν θε<ϊκ>ῶν ἐκτελεσμάτων καὶ ἀποτελεσμάτων. ὃ γὰρ εἴρηται <ὑπὸ τοῦ> λόγου οὐδ<έπω, ἤδη> περαίνεται πρὸς τοῦ ἔργου. καὶ ὅπερ δὴ Θεὸς ἐπι-

Нѣщата, които се извръшватъ по божие вдъхновение и разпореждание, не търпятъ противорѣчие и стоятъ много по-високо отъ человѣческитѣ помишления и размишления, които на земята се считатъ за високи, защото много голѣмо е разстоянието и разликата между человѣческитѣ и божиитѣ дѣла, по-горнитѣ сѫ побѣдители, а по-долнитѣ сѫ раби и подчинени. Обаче, споредъ вѣхтото и нотото слово, въ горнитѣ нѣща виждаме божията милость, а въ долнитѣ узнаваме человѣческото (сѫщество). Ако и да е разстоянието свърхестествено и несравняемо, при все това, при писменитѣ изложения може да се направи нѣкакво си сравнение. И нуждно е тѣзи нѣща тъй да бѫдатъ, нъ най-великото и несравняемото съ думи и найблиското до истината и найявното нѣщо е, че, както се и каза, работитѣ, които се извръшватъ по божията воля, стоятъ по-горѣ отъ человѣческитѣ мисли и помишления. Царството ми взима поводъ отъ това и отбѣлѣзва думитѣ за божественитѣ дѣла и резултати, защото това, което се казва съ думи, никога не се постига и на дѣло, нъ това, което Богъ е благоволилъ да благослови, то се запечатва и на дѣло, и той

νεύσας εὐλόγησε διὰ τῶν <ἔργων> ἐπισφραγίζει τὰ μάλιστα· καὶ τῆς νίκης τὴν ἐντελέχειαν ἐνδελεχῶς διὰ τῶν κατὰ βραχὺ τροπαιουχημάτων ἀποπληροῖ μοι τὰ νῦν. καὶ τοῦτο θαυμασιώτατον· ὁ παραχωρήσας γενέσθαι τὰς ταραχὰς κατ' εὐδοκίαν εἰσῆξε καὶ τὸ γαλήνιον· ὁ παιδεύων διὰ τὴν γνῶμην διὰ τὴν ἰδίαν φιλανθρωπεύεται ἀγαθότητα, ὁ φιλόστοργος, ὁ φιλάνθρωπος, ὁ φιλάγαθος· τίς ἂν ἐξείπῃ τὰς θεϊκὰς μεθόδους αὐτοῦ, | ὅτι οὐκ ἀμέσως ἐργάζεται, οὔτε κἂν τοῖς ἄλλοις βουλεύεται, οὔτε ἀσθενεῖ ἐν τοῖς ταλαιπώροις, οὔτε ἐν καιρῷ οὐ συναρήγει τοῖς ἰσχυροῖς; ἔχομεν ὅπλα· καὶ τίς τὰ τῶν ἐναντίων ὅπλα συνέριψεν; ἔχομεν ἰσχὺν δεδωρημένην ἐξ αὐτοῦ πρὸς ἡμᾶς· καὶ τίς ἀνισχύρους, ἰσχυροποιοὺς νομίζοντας εἶναι, ἐς τὸ παντελὲς ἐξενεύρισεν; ἔχομεν βουλὴν ἀσφαλῆ· καὶ τίς ἐξεῖπε τὴν νόησιν; τίς ἂν ἐξείπῃ Θεοῦ τοῦ λόγου τὰ κατορθώματα; ἐκινήθη ὁ πόλεμος, καὶ ὡς εἰρηνάρχος τοῦτον κατέπαυσεν· οἱ τῶν ὑπεναντίων ἐστίλβωσαν τὰς ῥομφαίας, καὶ τὰ τόξα τούτων συνέπεσον· ἐκλονήθησαν οἱ μαχόμενοι, καὶ οἱ καρτεροῦντες λύτρον γεγόνασι, καὶ ἔδνον εἰρήνης ἡ πολλὰ λεγομένη Τζέπαινα δίδοται. ἐλέχθησαν μὲν κατὰ τὰς ἀρχὰς αἰτημάτων λήψεις καὶ δόσεις χρημάτων, ἐπεί τοί γε τὸ βασίλειον μεγαλύνσει τῇ τοῦ Θεοῦ κατὰ τῶν ἐναντίων αἰτήσεις ἔχει μεγάλας συνήθως αἰτεῖν· ἀλλ' ἀνδρὸς δεξιοῦ παράκλησις πρὸς τὴν Βασιλείαν μου ἐκεῖνα μὲν σιωπᾶν αὐτὴν κατηνάγκασεν. ἔλκει καὶ πόθος καὶ μάλιστ' ἀνδρὸς ὁμιλία τε

ме надарява сега съ пълна побѣда чрѣзъ вдигнатитѣ прѣди малко побѣдоносни хоругви. И това е най-чудното, че онзи, който позволи да станатъ смущенията, той самъ въведе и тишината; онзи, който наказва за погрѣшкитѣ, той самъ става человѣколюбивъ поради собствената си благость, милостивиять, человѣколюбивиятъ и благиятъ, и кой може да изкаже неговитѣ божествени начини, че той не веднага (или прямо) дѣйствува, нито се съвѣщава съ другитѣ, нито е немощенъ прѣдъ нещастнитѣ, нито че не помага о врѣме на силнитѣ? Имаме оржжия, но кой разпръсна (съкруши) оржжията на противницитѣ? Имаме сила подарена намъ отъ него, но кой съвършено обезсили слабитѣ, които се считаха за силни? Имаме здрава мисъль, нъ кой изказа мнѣнието? Кой може да изкаже божиитѣ дѣла съ думи? Повдигна се войната, но той като началникъ мира (я прѣмахна) я направи да прѣстане. Противницитѣ излъщиха мечоветѣ си, нъ копията имъ се разпаднаха. Воющитѣ се разколебаха, и постоянствующитѣ станаха изкупление, и прослувутата(крѣпость)Чепина се даде като зестра за мира...Въ началото се изказаха претенции за взимане и даване на пари, и тъй като царството по Божия воля прѣвъзмогна на противницитѣ, естествено бѣше то да има и голѣми претенции спрямо противницитѣ, нъ молбата на единъ достоенъ человѣкъ къмъ царството ми, ме принуди да се откажа отъ тия претенции. Любезността, а най вѣче человѣческата дума и молба, можа да

Digitized by Google

καὶ παράκλησις τὸ πατρικὸν φίλτρον καὶ πρὸς κατάνευσιν. οὕτωσὶ γὰρ ὁ τῶν Ῥώσων ἄρχων ὁμωμοκὼς τὴν Βασιλείαν μου κατωνόμασε πατέρα καὶ τῶν αὐτοῦ πάντων κύριον ἀληθέστατα. ἀλλ' ἐκείνου τοίνυν ταῖς παρακλήσεσι καὶ τῶν προὐχόντων λαοῦ τοῦ Βουλγαρικοῦ, ἐπεί τοί γε καὶ ἐκ τούτων οἱ καλλίους προσέδραμον πρὸς τὴν Βασιλείαν μου, ἐκαμψθην ἄνθρωπος ὤν, τὰς οὕτωσὶ τῶν αἱμάτων χύσεις Βουλγαρικῶν καθ' ἑκάστην γινομένας ὁρῶν· ἐντεῦθεν πρὸς οἶκτον ἐκινήθην τοῖς σπλάγχνοις· καὶ τὰ μὲν αἰτήματα πάντα κατέλειψα καὶ πρὸς τοὺς ἰδίους πρὶν ὅρους Σπάρτῃ καὶ Δόρατι τὴν τῆς Ῥωμαΐδος δυτικῆς χθονὸς γῆν <ἀφωρι>σάμην ἐντελεχῶς· ὅθεν καὶ πρὸς ὅρκον αἰτούμενος ἔρχεσθαι <πίστεως ἀληθ>ινῆς σημεῖον περιφανῶς ἐκτετέλεκα, ἐκεῖθεν τοῦ ἀπολακτίζοντος τὸ ἴσον ἀναλαβόμενος. ἀπελύθη γὰρ πρὸς τὴν Βασιλείαν μου τὸ εἰρημένον λαμπρότατον ἄστυ ἡ Τζέπαινα, ὃ δὴ πρὸς τὰς ὑπερβολὰς τῆς Ῥοδόπης ὑπέρκειται περὶ τὸ τῆς Κνισάβας ὄρος περιφανές, ἄστυ ἐρυμνόν τε καὶ περιβόητον καὶ περικύκλῳ ὀχυρωτάτοις τόποις περικλειόμενον, ἔγγιστα τῶν Βουλγαρικῶν μερῶν ἐνδοτέρω τὰς συναφὰς καὶ τὰς κλίσεις ἔχον τῶν ὑπ' αὐτό, πάνυ ὀχυρώτατον, δυσκολώτατον κοινῶς εἶπω, τέλεον ἀπολέμητον, μόνῃ Ῥωμαϊκῇ καὶ βαλλόμενον καὶ νικώμενον καὶ κρατούμενον καὶ | ἀπαράδοτον, ἐκμαχόμενον δὲ ταύτῃ μόνῃ ἡττώμενον· ἄστυ ἐν ᾧ πολλαὶ καὶ μεγάλαι γεγόνασιν ἔριδες. τίς γὰρ δὶ αὐτὸ οὐχὶ συνε-

уталожи разгневената бащина любовь. Това сѫщото направи и рускиятъ князъ, който съ клетва нарече царството ми баща и най-истиненъ господарь на всичко свое. Прочее, азъ като человѣкъ, поради неговитѣ молби, както и на първенцитѣ на българския народъ, отъ които по-виднитѣ се притекоха къмъ царството ми, се умилосгивихъ, виждайки толковато много български кръвопролития, които ставаха ежедневно, и отъ това бѣхъ подбуденъ да дойда въ умиление и да изоставя всичкитѣ си претенции, като окончателно опрѣдѣлихъ по-прѣдишнитѣ граници на западната ромейска земя съ Спарта и Доратъ. И за това, като се поиска да положа и клетва, явно извършихъ знака на истинната вѣра, и по този начинъ получихъ онова, което имаше отблъснатиятъ непріятель, се отстѫпи на царството ми реченатa, най-красива крѣпость Чепина, която лѣжи върху висинитѣ на Родопитѣ около прочутата планина Книшава, крѣпость славна, и прочута (знаменита) и обградена съ най-укрѣпени мѣста, и находяща се най-близо до български страни, и по-навѫтрѣ граничи съ намиращитѣ се подъ българско вѣдомство мѣстности, тази крѣпость е най-здраво укрѣпена, най-мѫчно, или въобще да кажа, съвършенно непривзимаема крѣпость. Тя само отъ ромейска сила нападната, биде побѣждавана и задържана, и непрѣдаваема, нъ, бита само отъ нея, биде побѣдена. Крѣпость въ която станаха много и голѣми състѣзания. Защото кой ли зара-

Digitized by Google

μάχησε; τίς δὲ πρὸς τὰς ἀρχὰς οὐκ ἐθωρακίσθη; ὃ ἔχων ἡττᾶται τῇ λήψει τούτου καὶ ὁ στερισκόμενος ἀνακαλεῖ τοῦτο κράτιστον. τί χρὴ τὰ πολλὰ λέγειν; ἐν τούτῳ ὁ πολεμόκλονος Ἄρης καὶ Βουλγαρικὰ καὶ Ῥωμαϊκὰ στρατεύματα ἔστρεψε, καὶ ἡ ἅμιλλα ἓν τ' αὐτῷ καὶ δι' αὐτὸ τὰ πολλά, καὶ ἡ ταραχὴ δι' αὐτό· καὶ οἱ πρὶν νεκροὶ Βούλγαροι δι' αὐτοῦ καὶ νῦν ζωὴν ζῆσαι ἠλπίκασι, καὶ τὸ ἡμῶν δὴ ἄριστον στράτευμα τῇ λήψει τούτου ἦρε τὰ νικητήρια. μέγα τὸ δῶρον, ὅτι Θεοῦ καὶ πρὸς ἡμᾶς τοὺς Θεοῦ, ὡς Θεοῦ δῶρον ἀφανὲς πρὶν κείμενον παραδίδοται καὶ φράττει τοὺς ὅρους καὶ τὸ λάχος ἅπαν σφραγίζει. διαφράττει γὰρ τὴν Σαρδικὴν μὲν ἔνθεν καὶ τὴν Φιλίππου πόλιν πρὸς τοὺς Μακεδόνας ἡμᾶς καὶ ὁρίζει τὸ Βελεβούσδιον, καὶ πρὸς τὴν πρὶν εἰσάγει κατάστασιν καὶ τὸ τῶν Σκοπίων θέμα περιφανὲς καὶ τὸ τῆς Βρανίας ἐξάκουστον, περικλείει τὸ Ἀλβανὸν καὶ μέχρι τῶν Σερβικῶν ὅρων καταντᾷ τὰ ὁρίσματα. καὶ πάντα εἰρηνικὸν καὶ βασιλικὸν λόγον πρὸς τὴν ἁγίαν γῆν τὴν ἐμὴν μητέρα Ἀνατολὴν ὡς δῶρον φέρει θειότατον. ὧν δὴ τὸ κάλλος καὶ τὴν κατασκευὴν ἐπειδὴ τῷ κοινῷ κοινοτέρως τὰς ἀγγελίας ὁμιλεῖσθαι δεῖ διὰ τῶν γραμμάτων τῆς Βασιλείας μου, ἤδη τὸ ἀπ' ἀρχῆς ἄχρι τέλους ἀφηγησόμενος ἔρχομαι· ἴστε δὴ πάντες. ταῦτα μὲν οὖν κατ' ἀλήθειαν καὶ γεγονότα καὶ πέλοντα τὴν φύσιν παριστῶσι τοῦ πράγματος καὶ τῶν τοιούτων καὶ τηλικούτων κόπων τοῦ στρατοῦ καὶ τῆς Βασιλείας νομ τὰς ἐπικαρπίας ὑμῖν τοῖς

ди нея не воюва? Кой ли въ началото не облѣче ризница? Който не държи тази крѣпость, той става побѣденъ, щомъ тя се прѣвземе, а онзи който я изгуби, я нарича най-силна. Каква ли нужда има отъ много говорение? Къмъ нея крѣпость обърна войствениятъ Арисъ и българскитѣ и ромейскитѣ войски, и борбата въ самата нея и за нея бѣ голѣма, както и смущението заради нея. И по-прѣдишнитѣ и сегашнитѣ българи чрѣзъ нея се надѣваха да живѣятъ животъ, и нашата най-храбра войска съ привземанието на тази крѣпость се увѣнча съ побѣди. Голѣмъ е този даръ, който ни се дава на насъ божиитѣ людие отъ страна на Бога, и който по-прѣди бѣше за насъ невидимъ; той (дарътъ) огражда границитѣ и запечатва цѣлата часть. Защото обгражда отъ една страна къмъ насъ македонцитѣ, Сердика и филиповия градъ и опрѣдѣля за граница Белдбжждъ, и поставя въ първото положение знаменитата скопска и прѣсловутата вранска земи, обхваща Албанонъ и прави прѣдѣлитѣ на царството да стигнатъ до сърбскитѣ граници. Тази крѣпость донася на светата земя и моята майка Анатолия всѣко мирно и царско слово като божественъ даръ. Прочее, понеже при писменнитѣ царски извѣстия за хубостьта и устройството на горното къмъ обществото трѣба да се говори и съ по-общедостжпни фрази, идя прѣдъ тѣхъ да изложа цѣлото дѣло отъ начало до край, защото всички знаете, че тѣ изображаватъ фактитѣ въ дѣйствителность, и прѣдставятъ ра-

Digitized by Google

ботата въ самата ѝ сѫщность. И само онзи, който вникнува дълбоко въ тѣхъ, той само може да узнае напълно нѣщата, а онзи, който ги схваща отгорѣ-отгорѣ, той има повърхностно знание. Прочее, песъть (кучето) се съедини съ лъвчето и мечката влѣзе въ тѣхното събрание и, подбудени отъ лакомство и звѣрско стремление, полудѣли отъ лакомство, бидоха поражени съвършенно отъ Бога и кучето се обезглави, и лъвчето се спасяваше съ бѣгство, а пъкъ мечката, (което е най-чудното и най-новото) стана посрѣдникъ и за двамата, и колкото нѣща звѣроветѣ бѣха грабнали съ зѫбитѣ си и погълнали, тѣ бѣха принудени да ги избълватъ, като ги удари — съ божия помощь—съ тояга по главата ромейската царска войска. Ако, прочее, лъвчета и кучета и мечки, най-голѣмитѣ и ненаситнитѣ звѣрове, се убояха отъ меча на царството ми и дойдоха да го молятъ и искатъ миръ, кое ли друго варварско племе би се осмѣлило да се бие съ него? Съ божията помощь това е невъзможно словомъ, силомъ и помишлениемъ, нъ да побѣждаваме ние, които сме божие, и да нанасяме поражение на противницитѣ си, това е най-лесно и най-готово Та заради това справедливо е да въздадемъ къмъ Бога хваления, а къмъ васъ, които сте отъ царството ми, радостнитѣ и душевеселителнитѣ извѣстия. И затова царстото ми, като прибра тази толкова много радость и толкова голѣма благодать въ тази малка хартия, и като я затвори, като въ единственъ божественъ скри-

ἐμοῖς ἀρίστως φανεροῦντα προσάγουσιν. ὃς γὰρ εἰδῇ κατὰ βάθος τὸ γεγονὸς ἀσφαλῶς, τὴν γνῶσιν τούτου ἐξακριβώ<σει>· ὃ δ' αὖ ἐπιπόλαιον, ἐπιπόλαιον· τῷ γὰρ σκύμνῳ κύων συνενωθ<εὶς> καὶ <ἄρκτος> πρὸς τὴν σύναξιν εἰσδραμοῦσα καὶ καθ' ἡμῶν κινηθέντα τῇ λαιμάργῳ καὶ θηριώδει ὁρμῇ ὑπὸ τῆς λιχνότητος ἐκμανέντα, θεόθεν ἄρδην ἐξενικήθησαν. καὶ ἐκαρατομήθη ὁ κύων, καὶ ὁ σκύμνος φυγὰς διεσώζετο, καὶ ἡ ἄρκτος (τὸ παραδοξότατον, τὸ καινότατον) μεσίτης ἐγεγόνει τῶν ἀμφοτέρων καὶ τὰς ἁρπαγάς, ἃς δὴ τοῖς ὀδοῦσι τὰ θηρία ἀναλαβόντα πρὸς τὴν γαστέρα ἐξέπεμψαν, ἐξεμεῖν ἐδυσώπησε ῥάβδῳ τινὶ κατὰ κορυφὴν θεϊκῶς πληττόμενα Ῥωμαϊκῆς ἐκστρατείας βασιλικῆς. εἰ τοίνυν καὶ σκύμνοι καὶ κύνες καὶ ἄρκτοι τὰ θηριωδέστατά γε τὰ λαιμουργότατα τὴν τῆς Βασιλείας μου σπάθην δεδοικότα πρὸς σπονδὰς καὶ προσκυνήσεις ταύτης ἐκτρέπονται, οἷον ἂν βάρβαρον φῦλον ἕτερον πρὸς ταύτην ἀντιμαχέσηται; δυνάμει Θεοῦ ἄπορον τοῦτο κατὰ λόγον, κατ' ἰσχὺν καὶ κατ' ἔννοιαν. τὸ δὲ νικᾶν ἡμᾶς τοὺς Θεοῦ καὶ φέρειν κατὰ τῶν ἀντιπάλων τὰ νικητήρια ῥᾳδιώτατον, ἑτοιμότατον. ἐντεῦθεν καὶ πρὸς Θεὸν ὕμνους προσάγεσθαι δίκαιον καὶ πρὸς ὑμᾶς τοὺς τῆς Βασιλείας μου χαρμόσυνα καὶ ψυχοτερπῆ εὐαγγέλια. διὰ τοῦτο τὴν τοσαύτην καὶ τηλικαύτην χαρὰν καὶ χάριν ἐν τῷ βραχεῖ χάρτῃ τούτῳ συνάξασα ἡ Βασιλεία μου ὡς ἐν θειοτέρῳ πυξίῳ τε περικλείσασα πρὸς ὑμᾶς ἀπέσταλκε

Digitized by Google

τῆς χάριτος κατατρυφῆσαι καὶ τῆς χαρᾶς τὸ ἄνθος ἀναπέμψαι πρὸς τὸν Θεὸν τὸν δόντα τὸ κράτος, τὴν νίκην, τῶν ἀριστευμάτων τὴν ἐντελέχειαν.

жалъ, я изпрати на васъ, за да се наслаждавате отъ тази благодать и цвѣта отъ радостьта да отправите къмъ Бога, който даде могжществото и побѣдата, и завършеностьта на отличията.

Исторически обяснения на текста.

За да ни стане ясно съдържанието на туй единъ видъ окржжно послание, намираме за необходимо да дадемъ слѣднитѣ обяснения. Когато българскиятъ прѣстолъ заелъ малолѣтниятъ Михаилъ Асѣнъ, слѣдъ отравянието на Калимана I (1246 г.), никейскиятъ императоръ Иоанъ Ватацъ, възползуванъ отъ безредицитѣ въ България, отнелъ тутакси, почти безъ сражение и безъ кръвопролитие, всичкитѣ български области и крѣпости отъ Одринъ дори до Вардара. Земитѣ пъкъ на западъ отъ р. Вардаръ завзелъ епирскиятъ деспотъ Михаилъ II. Тогава Ватацъ успѣлъ да съгласи Иоана Ангела, господарьтъ на Солунъ, който по-прѣди се намиралъ подъ косвената власть на българитѣ, да признае неговата върховна власть*) и да положи клетва за вѣрность.

Настойницитѣ на младия царь, като нѣмалн възможность съ военни сили да се противопоставятъ срѣщу Иоана

*) Асѣнъ II въ грамотата си, издадена на дубровнишкитѣ търговци, дава право на послѣднитѣ да търгуватъ свободно и въ гр. Солунъ, както и по другитѣ български области. А Ватацъ до смъртьта на Калимана, боейки се отъ българитѣ, не смѣелъ да нападне на Солунъ, който изпърво се управлявалъ отъ Асѣновия зетъ, Мануила Ангела, а подирѣ отъ Иоана, синътъ на ослѣпения тестъ на Асѣна II, киръ Теодоръ. У насъ погрѣшно се твърди отъ нѣкои проф., че Солунъ никой пжть не се намиралъ подъ властьта на българитѣ. Даже и въ историческата карта отъ г Хр. Милевъ, изработена възъ основа рецензията на проф. В. Златарски, солунското царство не е причислено къмъ владѣнията на Асѣна II! Киръ Теодоръ Ангелъ съ Асѣнови людие се явилъ прѣдъ солунската крѣпость, та гражданитѣ тайно го приели вжтрѣ и свалили зетя на Асѣна II, когото замѣстили съ теста му. Виж. Г. Акролита гл. 38—40. *Καὶ συναινέσει τοῦ γαμβροῦ αὐτοῦ τοῦ Ἀσὰν ἐγκρατὴς γενέσθαι τῆς Θεσσαλονίκης... ἠθέλησε... κρύφα μηχανᾶται τὴν εἰς Θεσσαλονίκην εἴσοδον... Ὁ δὲ Ἀσὰν τὸν πενθερὸν μᾶλλον ἐφίλει Θεόδωρον ἢ τὸν γαμβρὸν αὐτοῦ Μανουὴλ. ὑπερηγάπα γὰρ τὴν σύζυγον Εἰρήνην, οὐχ᾽ ἧττον ἢ Ἀντώνιος τὴν Κλεοπάτραν.* Асѣнъ обичалъ повече теста си Теодора, отъ колкото зета си Мануила, затова и се съгласилъ, щото да бжде послѣдниятъ сваленъ и изгоненъ отъ Солунъ. Ако българитѣ не сж владѣели града, Асѣнъ II не би причислявалъ въ грамотата си и гр. Солунъ, нито пъкъ властитѣ въ града биха се съгласили да свалятъ Мануила и да приематъ Иоана за свой владѣтель. Асѣнъ II се съгласилъ на всичко туй, защото обичалъ не по-малко Ирина, отъ колкото Антоний Клеопатра.

Digitized by Google

Ватаца, били заставени да сключатъ миръ и да отстжпятъ на никейския императоръ почти половината отъ южнитѣ владѣния на Асѣна II. Нъ прѣзъ 1254 г, щомъ като умрѣлъ Ватацъ, царь Михаилъ, освободенъ отъ клетвения договоръ, намѣрилъ за нужно да обсеби на ново изгубенитѣ по-прѣди земи и крѣпости въ Родопитѣ. Обаче императоръ̀тъ Теодоръ Ласкаръ II, синъ на Ватаца, зетъ по сестра на Михаила, скоро успѣлъ да отнеме отъ българитѣ всичкитѣ крѣпости съ изключение на Патмо въ ахридската область и на Цѣпена въ чепинското корито. Още на пролѣтьта императоръ̀тъ заповѣдалъ да се отправятъ отъ Сѣръ гръцки войскови отряди подъ прѣдводителството на Алексия Стратигопула и на великия примикюръ Константина Торника, за да завзематъ Цѣпена, която много цѣнилъ Теодоръ Ласкаръ. Войскитѣ обаче се показали страхливи, защото, безъ да срещнатъ неприятелски войски и людие, за да стжпятъ въ сражение, казва Акрополитъ, а само като чули нѣкакви си неопрѣдѣлени гласове и шумъ и звукове на тржби, позорно се прѣдали на бѣгство, като оставили на пастиритѣ и българскитѣ свинопасци цѣлиятъ фуражъ и множество коне. По такъвъ начинъ бѣглецитѣ се върнали въ Сѣръ безъ оржжие и коне". Туй трѣба да е станало нѣкждѣ изъ родопскитѣ проходи, които водятъ отъ Сѣръ за Чепино, кждѣто мѣстнитѣ български планинци били скрити въ нѣкоя засада. Възмутенъ отъ тази несполука, Теодоръ Ласкаръ се рѣшилъ още прѣзъ сжщата есень лично да прѣдприеме походъ срѣщу Цѣпена и да я прѣвземе. Нъ нека оставимъ да говори за туй самиятъ историкъ Г. Акрополитъ, който билъ съучастникъ и очевидецъ на туй прѣдприятие.

„Като се отклони императоръ̀тъ отъ пжтя, който водѣше на изтокъ, се отправи и доде въ Димотика, а оттамъ той стигна въ Одринъ. И понеже не оставаше никаква крѣпость отъ ония, които бѣха отнети отъ българитѣ и отъ укрѣпленията, които бѣха подъ тѣхна власть, всички императоръ̀тъ завладѣ, съ изключение само на двѣ, едното твърдѣ незначително укрѣпление, лежаще изъ хълмоветѣ въ Ахрида и наричаще се Патмо, (което слѣдъ туй безъ всѣкаква мжка биде взето отъ Алексия Дука Филантропа, който биде изпратенъ отъ императора да пази крѣпоститѣ въ Ахрида), и друга крѣпость, наречена Цѣпена, която бѣ твърдѣ силна, (построена е на това мѣсто, гдѣто се схождатъ помежду си двѣтѣ найвисоки планини, Хемъ и Родопа, между които тече рѣката Хебъръ). И на императора бѣше твърдѣ неприятно, че той подобно на другитѣ, не завладѣ и тѣзи крѣпости, а продължаваха да се намиратъ вънъ отъ неговата власть, а особено тежко му бѣше за Цѣпена*). Прочее, затова той побърза да

*) Крѣпостьта Цѣпина се намирала тамъ, дѣто сега лежатъ развалинитѣ на голѣмото Каркарийско кале или *Метоятъ*, въ сѣ-

Digitized by Google

прѣдприеме експедиция противъ Цѣпена, и колкото имаше сила, да я опита противъ нея. Нъ между туй лѣтото вече прѣминаваше и наближаваше есень, и тя изтичаше. Нъ той като не се грижеше за врѣмето, нито се изплаши отъ студа на зимата, (той се грижилъ само да тури въ изпълнение свойто желание), като тури въ движение всичкитѣ си войски отъ Одринъ и като се разпореди, да се събератъ колкото е възможно повече кола отъ цѣла Македония, както за прѣнасяние на машини и стѣнобитни орѫдия, така и за прѣвозвание провиянтъ за войската, и като заповѣда да се събератъ въ едно мѣсто множеството пѣши войници, въоръжжени съ стрѣли и сѣкири, и когато всичко устрои добрѣ и по желанието си, се дигна отъ Одринъ и се отправи срѣщо Цѣпена. Войската прѣмина вече четири конака, стигна на мѣстото, което наричатъ Макроливада (съобразно съ вида, първи които видѣли туй мѣсто, нарекли го тъй). Тамъ войската биде настигната отъ първия снѣгъ, който започна да пада отъ вечерьта, прѣобърна се на виялица, която вия цѣла нощь и покри цѣлата земя съ дебелъ пласть снѣгъ, и постави императорътъ въ голѣмо затруднение. Мѣстото бѣше ненаселено, а неприятелитѣ бѣха близко, и очакваната оскѫдность на хранителнитѣ припаси не малко съкрушаваше духа, тъй като то съставлява самото страшно зло за войската. Поставенъ въ такова затруднение, той събра военоначалницитѣ, не само римляни, нъ и латиняни и скити (наемници), и ги запита: какво трѣба да се прави. Тѣ почти всички посъвѣтваха го да се завърне въ Одринъ. Императорътъ не отхвърли тѣхниятъ съвѣтъ, нъ каза имъ: „Вие сте ме посъвѣтвали това, което ви се е виждало по-добро и по-полезно, нъ, ако би азъ самъ измисля нѣщо друго, съ Божията помощь, то приемате ли и вие тоя съвѣтъ отъ менъ, като произходящъ отъ господарь разсѫдителенъ, който се грижи за васъ, както трѣбва“. Тѣ всички единогласно отговориха, че това, което е угодно на ваше величество, ще бѫде прието и угодно и на всички други. Тогава императорътъ отпусна ги да отидатъ въ палаткитѣ си, за да се подкрѣпятъ съ храна поради студа, а самъ влезна въ своя шаторъ и се съвѣтва съ окрѫжающитѣ го лица върху туй, какво е по-добрѣ да направи. Нѣкой отъ тѣхъ съвѣтвали го да тури въ изпълнение съвѣта, който му билъ даденъ въ общото събрание отъ съвѣтницитѣ; а другитѣ, чийто съвѣтъ

вероизточната часть на чепинското корито. За нея говори неясно Хр. Константиновъ въ Сборникъ за Нар. Умотворения, кн. IV, стр. 591. А К. Иречекъ въ *Пѫтувания по България*, стр. 478—479 пише: „На лѣвия брѣгъ на този долъ (образуванъ отъ каркарийската рѣчица) на едно високо мѣсто стърчатъ стѣнитѣ на старо градище, казватъ отъ камъкъ съ дебели неизгнили греди между камънитѣ; казватъ му кале или метохъ, като го смѣтатъ за старъ мънастиръ“.

Digitized by Google

се показа по-добръ на императора, твърдѣха противното. Тѣ казваха: „отъ тукъ обратно до Одринъ има толкова пѫть, колкото и до крѣпостьта Станимака, и както тамъ ние ще намѣримъ всичко нужно въ изобилие, така и въ Станимака. Нъ като се отправимъ къмъ Станимака, ний ще докажемъ на неприятеля, че не се страхуваме отъ него; че и неудобствата на зимното врѣме не ни заставятъ да се върнемъ назадъ". Този съвѣтъ се показа прѣкрасенъ на императора, и щомъ като поотслабна студьть и прѣстана валението на снѣга, той заповѣда на утрѣния день да затрѫбятъ за походъ. Оттамъ, като взе полковетѣ си, той се отправи за Станимака. И тукъ като заповѣда да нахранятъ войската, продължи пѫтя направо за Цѣпена. Нъ се отби въ градеца, називаемъ Баткунъ, който можеше да снабди войската много дни съ хранителни припаси. Оттукъ той изпрати дѣда си Мануила Ласкариса, който билъ монахъ и се наричалъ Максимъ и своя началникъ на размѣняването, Костантина Маргарита, да направятъ огледъ на мѣстото и да намѣрятъ най-удобенъ пѫть за движение на войската.

А тѣ, като се отправиха и разгледаха мѣстностьта, съобщиха на императора че намѣрили удобенъ достѫпъ и особено Константинъ Маргаритъ, при все че мнозина, които знаели мѣстностьта, възражавали противъ него. Императорътъ, като се довѣри на тѣхъ, се отправи съ всичката си войска. Между туй мѣстностьта бѣ неудобна за походъ; плъзгавиятъ ледъ, който покриваше цѣлия пѫть, прѣчеше много да се върви по стръмния пѫть, при това по краищата на пѫтя растѣха гѫсти листвени дървета. Войската прѣзъ цѣлата нощь, като запали огньове, се грѣеше около тѣхъ, и на мнозина прислугата не можеше да намѣри своитѣ господари съ тѣхнитѣ палатки. На всѣка минута протичаха сълзи отъ очитѣ, ако и да не бѣха тѫжни, защото димътъ отъ огньоветѣ на дърветата, като се задържаше отъ гѫстотата на дърветата, и, като не можеше да намѣри свободенъ изходъ на чистъ въздухъ, засѣдаше низко и силно гложделе очитѣ и ги прѣдизвикваше да сълзятъ. Огъ това пострада и самъ императорътъ. А щомъ като прѣмина нощьта и настана день и като узна императорътъ, че крѣпостьта е недостѫпна за обсаждание, заповѣда да отстѫпи войската на открито мѣсто. Самъ императорътъ остана да пази отстѫпването на войската съ незначителенъ отрядъ отъ свитата си и новаци. Слѣдъ тѣхъ и той самъ отстѫпи надолѣ пѣша, както и другитѣ, защото поради наклоностьта на гората не бѣше възможно да се езди на конь. Като прѣкара два дена тамъ и като оплѣни селото Баткунъ, императорътъ се върна въ Одринъ и оттамъ въ Дидимотика.

Между туй българскиятъ царь, като нѣмаше възможность да прѣдприеме, каквото и да било противъ гърцитѣ, когато императорътъ прѣбиваваше съ такива сили на западъ, и се

приближаваше къмъ прѣдѣлитѣ на неговата страна, прибегна до прѣговори и поиска да заключи миръ чрѣзъ посрѣдничеството на теста си, русинътъ (князъ) уръ, който бѣ зетъ на маджарския кралъ.

Изпърво той отправи къмъ императоръ пратеници, които прѣдварително да устроятъ, щото той да може да пристигне при императора безъ всѣкаква опасность и да бѫде приетъ съ честь отъ негова страна. Така и стана. Уръ стигна при императора и биде приетъ отъ самодържеца ласкаво и съ подобающитѣ почести, както той самъ, така и тѣзи, които бѣха съ него. Миръть биде заключенъ и законно скрѣпенъ съ клетва отъ страна на ура, който я произнесе и за себе си, и за зетя си българскиятъ царь, именно: да повърне на императора крѣпостьта Цѣпена (тази единствена крѣпость отъ тѣзи, които бѣха подъ властьта на императора Иоанна, която се държеше още отъ българитѣ), а императоръть да се намира въ миръ съ българитѣ, и двѣтѣ страни да се задоволятъ съ прѣдишнитѣ граници.

Понеже всичко туй се извърши, споредъ желанието на императора, уръ, като се прости съ него, замина, обсипанъ съ царски подаръци (цѣлиятъ брой на които достигаше до 20,000 хиляди, заедно съ всичкитѣ вещи, коне, платна и пр.), а императоръть прѣбиваваше близо до р. Регина, като очакваше прѣдаването на Цѣпена...

Въ това врѣме се случи едно удивително обстоятелство, достойно за паметь и историята. Бѣше господски празникъ Прѣображение Господне. Понеже на божествената служба трѣбаше по обичая да присѫтствува и императоръть, то обѣда стана твърдѣ късно. Обѣдвахме и ний, и като си поотдъхнахме малко, станахме. Слънцето на хоризонта клонѣше къмъ западъ, а императоръть имаше обичай всѣка вечерь при захождание на слънцето да обиколи цѣлия лагеръ, а подирѣ близо до единия край на лагера да се изкачи на равно и малко издигнато мѣсто, та оттамъ да нагледва всичката си войска, която той наричаше подвиженъ градъ, който пази всичкитѣ други римски градове. Така той правѣше постояно, и ако на западната половина отъ хоризонта да бѣше вече се появила вечерната звѣзда, той не пропусна да направи сѫщото. Разстоянието отъ мѣстото, дѣто стана императоръть до лагера, се простираше на около 40 стадии, ако не и повече.

По нещастие тогава азъ изгубихъ императорската любовь и попаднахъ въ бѣда. Като узнахъ, че императоръть вече е възкаченъ на коня, азъ набързо възседнахъ муле и тичешкомъ послѣдвахъ слѣдъ него. Не обръщайки внимание на това, че бѣше твърдѣ късно, императоръть яхналъ вървѣше твърдѣ бързо и когато забѣлѣза, че азъ оставамъ назадъ, като подозираше, че не ще го достигна, каза ми: „не оставай надирѣ, върви по-бързо".

Digitized by Google

Стигна, прочее, на обикновеното мѣсто. Велможитѣ застанаха около императора, азъ се присъединихъ къмъ тѣхъ, и ний всички застанахме въ кржгъ. Императорътъ каза: „знаете ли вий, какво извѣстие сме получили не отдавна? — Не, царю, отговорихме ние, не знаемъ. — Императорътъ. Единъ человѣкъ, прѣди малко като доде, съобщи ни неприятна вѣсть А тя бѣше, че русинътъ уръ излъгалъ насъ. Неговото посрѣдничество за сключване на мира било чиста лъжа; той далъ лъжлива клетва и дошълъ тукъ за свои лични облаги. Всичко, каквото той направилъ, било измама, и между туй той има благовиденъ прѣдлогъ, както казватъ, за нарушаване клетвата, именно: че неговиятъ зетъ, българскиятъ царь, не приема мира на такива условия. — Прочее, какъ ви се вижда? Нима вѣрно е това, или е измислица отъ лъжецъ? — Ний отговорихме. На насъ се вижда, че въ всичко това нѣма истинска дума. Това е казалъ нѣкакъвъ лъжецъ и човѣкъ, който не заслужва довѣрие, защото русинътъ уръ, не само за себе си, нъ и за своя зетъ, българския царъ, даде клетва. Какъ е възможно, бидейки християнинъ човѣкъ, да попадне въ такъво вѣроломство?—Императорътъ. Страстьта за пари го довела до това, че той се рѣшилъ на такъво безчестно дѣло и ние не само, че нѣмаме любовьта на българитѣ, нъ и напраздно иждивихме само толкова пари! — Не, царю, не, не може туй да бжде истина. — Императорътъ обърна се къмъ мене и каза: А ти, за това какво ще кажешъ?— Азъ сподѣлямъ общото мнѣние, както и другитѣ, и мисля, че въ казаното се съдържа повече лъжа, отколкото истина. А ако ли, както по нѣкога нѣкои правятъ, уръ се рѣшилъ да се закълне, като прѣдварително намислилъ да ни излъже, то нека. Богъ му бжде противникъ, когото ние за нашата справедливость и истина ще го имаме за защитникъ. Така казахме ний и императорътъ се съгласи съ нашитѣ думи. Слѣдъ това всички ний се вдигнахме отъ мѣстото, за да се върнемъ въ нашитѣ палатки, защото вече бѣше нощь. Пълната луна освѣтляваше ни пжтя. Императорътъ по пжтя пакъ ни запита. Какъ мислите за казаното? — Лъжа е това, царю, отговорихме ний. И то не единъ пжть, не два, не три, а много пжти ни запитваше за това. А ние на всичкитѣ негови запитвания давахме единъ и сжщъ отговоръ и замълчавахме. Най-сетнѣ той още веднъжъ попита; а когато виде, че всичкитѣ мълчатъ, то обърна се къмъ менъ и ме запита: „А ти що ще кажешъ за това“? И този пжть ме нарече не само по име, нъ и по длъжность. Това дѣло се отнася повече до тебъ, отколкото до който и да е другъ, и по прѣимущество е твоя работа? Това той каза, като желаеше да намѣри прѣдлогъ за сърдня. Тогава азъ казахъ: Че защо да е моя работа? Ако азъ бихъ съставилъ не добрѣ договорната грамота или бихъ направилъ каквото и да е опущение при извършването на клетвата;

ако би неприлично бихъ приелъ ура и тѣзи, които бѣха съ него, то дѣйствително би било моя грѣшка и моя вина. Нъ, ако всичко това биде направено прилично и както слѣдва, то какво отношение има къмъ мене, ако било е прѣобърнато отъ тѣхъ по своему?

Не зная съ каква цѣль императорътъ ме попита, (защото азъ му разяснихъ дѣлото). Какво ще кажешъ и ти за това? — Царю, азъ нѣколко пѫти казахъ, че по моето мнѣние въ туй се съдържа повече лъжа, отъ колкото истина. Прочее, въ дѣла тъмни, по мое мнѣние, точното разкритие на истината не е лесна работа. Върху туй той каза на менъ. — Та въ това се състои и заслугата, щото въ тъмнитѣ дѣла да се открие истината. Защото въ яснитѣ дѣла и магаретата намиратъ истината. — На туй азъ отговорихъ. Ето най-послѣ и ний се причислихме къмъ магаретата. — А царътъ разгнѣвенъ каза: Ти всѣкога си билъ глупецъ и сега си оставашъ такъвъ. — На тѣзи думи азъ забѣлѣзахъ само туй: „Тъй като азъ съмъ глупецъ, то и ще мълча, нека говоратъ умнитѣ". Така отговорихъ азъ. А императорътъ, като излѣзе отъ себе си, искаше да истегли меча и вече бѣше хваналъ дръжката, нъ се задържа, и пакъ я вмъкна, защото малко бѣше я извадилъ. Тогава заповѣда на великия си доместикъ Андроника Музалона да ме свали отъ мулето. Той тихичко каза ми: хвърли си горното платно. — Азъ скочихъ отъ мулето. И найдобрия мой императоръ, за когото азъ толкова много се грижехъ при баща му и който често съ гласъ между многолюдни събрания говорилъ за мене: (Този человѣкъ много добро направилъ за мене), този императоръ заповѣда на двама жезлоносци, които въ прѣдишния день бѣха назначени, да ме биятъ... Тѣ ме удряха, а азъ мълчешката прѣнасяхъ ударитѣ. Императорътъ още повече се ядосваше, че азъ не прибѣгвахъ къмъ молби, даже и тогава, когато ме биеха!

И слѣдъ като азъ получихъ по цѣлото тѣло много удари, едва тогава съ слабъ гласъ продумахъ: „Христе царю! Колко пѫти азъ бѣхъ излаганъ на болести и защо ни една болесть не ме лиши отъ живота? И ти за такова ли врѣме ме запази"! Тъй казахъ азъ и императорътъ, стѣсненъ отъ моитѣ думи, заповѣда да ме освободятъ...

Наведохме горния епизодъ съ цѣль да се види, до каква степень се цѣнилъ отъ никейския императоръ миротъ съ българигѣ. Когато съобщили на императора, че българитѣ ще нарушатъ мира, той остава съвсѣмъ неспокоенъ и почти бълнува; затова и върху Г. Акрополита, (като министъръ на външнитѣ работи), се излѣлъ гнѣвътъ на императора. Този епизодъ е доста характеренъ и е въ състояние да ни посочи, че окржжното послание е документъ хвалебенъ. То съдържа не сурови исторически факти, а повече хвалби на императора.

Digitized by Google

* * *

Новитѣ възгледи върху заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ.

За първитѣ жилища на словѣнитѣ въ Европа мнѣнията на ученитѣ се различаватъ доста много Така, нѣкои (С. А. Пичъ) мислятъ, че първото мѣстожителство на нашитѣ прѣдѣди е било нѣйдѣ по долни и срѣдни Дунавъ, отъ дѣто послѣ се разселили по разни посоки; нъ повечето отъ ученитѣ слависти не сподѣлятъ това мнѣние, като смѣтатъ за първи жилища на словѣнитѣ мѣстата между Карпатитѣ и Балтийско море, отъ една страна, и отъ друга, между Висла и срѣдни Дунавъ. „Тамъ, между Одеръ и Днѣпъръ, е била тѣхната люлка, тамъ живѣли тѣ още до Р. Хр, и то още не подъ сегашното имъ общо име словѣни, а подъ името Венеди, Венди, което имъ дали тѣхнитѣ западни съсѣди — германцитѣ или галитѣ".[1]) Сѫщото мнѣние сподѣля и проф. П. Милюковъ, който казва: „Дѣсния брѣгъ на Висла и сѣверния склонъ на Карпатитѣ можемъ брои за най-старо познато намъ мѣстожителство на словѣнитѣ".[2])

Сѐ тъй трудно за разрѣшаване се явява и питанего: дѣ и какъ сѫ се разселили словѣнитѣ изъ първото отечество въ по-послѣшнитѣ си исторически мѣстожителства, които обхващатъ огромно пространство въ западна, източна и южна Европа. Въ случая насъ ни интересува въпроса за разселяването на словѣнитѣ въ южна Европа (т. е. на Балкански п-овъ), та ще се опитаме да изложимъ мнѣнията на ученитѣ по него.

Мнѣнието, че словѣнитѣ сѫ били автохтонни жители на Балкански п-овъ (Богуславски, В. М Флорински, Ружичъ, Сасиневъ, Парглуцки, Жунковичъ и др.[3]) срѣща силна реакция, чиито прѣдставители се явяватъ прѣди всичко нѣмскитѣ учени Цайсъ и Мюленхофъ и словѣнскитѣ Крекъ, Смирновъ, Погодинъ, Дриновъ, Браунъ, А. Василевъ, Ст. Станоевичъ, Радоничъ, Кондаковъ и др. Слѣдъ издирванията на тия учени не остава съмнѣние, че словѣнитѣ сѫ пришелци на Балкански полуостровъ и то пришелци отъ доста късна епоха. Началото на тѣхното прѣселение, казва проф. Дриновъ, е въпросъ отъ общъ интересъ за старата история на словѣнитѣ, понеже съ

[1]) Проф. Л. Нидерле ст. „Происхожденіе и разселеніе Славянъ" въ сборникъ „Что нужно знать о Славянахъ".

[2]) „Разселеніе Славянъ", ст. въ I т. на Книга для чтеніе по исторіи срѣднихъ вѣковъ.

[3]) Въ нашата историческа литература тая теория се е подържала отъ Г. С. Раковски, а днесъ неинъ яръкъ защитникъ се явява Д-ръ Г. Ценовъ, нъ безъ да е прѣдставилъ допълнително нѣкакви научни доводи.

Digitized by Google

него е свързано тѣхното първо стълкновение съ историческия свѣтъ, първата имъ поява на историческото поприще. Нъ въпрѣки неговата важность, въ науката сѫществуватъ твърдѣ неопрѣдѣлени сами по себе и противорѣчиви рѣшения.[4]) Причиината на туй лежи прѣди всичко въ липсата или по-вѣрно въ голѣмата оскѫдность на исторически свѣдѣния отъ оная епоха за разселяването на словѣнскитѣ племена.

Първитѣ изслѣдвачи на тоя въпросъ сѫ слагали прѣселението на словѣнитѣ на Балк. п-овъ прѣзъ епохата на великото прѣселение на народитѣ. Така, полскиятъ историкъ *Суровѣцки* мисли, че словѣнитѣ се явили на долни Дунавъ слѣдъ разпадането на хунската държава (къмъ края на V в.) и че слѣдов. тѣхната поява на дѣсния брѣгъ на Дунава трѣбва да се отнесе къмъ послѣдната четвъртина на V в. Това мнѣние намѣрило ревностенъ защитникъ въ лицето на знаменития *Шафарикъ*, споредъ когото мирното и спокойно прѣселване на словѣнитѣ и установяването имъ въ Мизия, Дардания и Македония е почнало въ края на V и траяло прѣзъ цѣлия VI вѣкъ. Хърватскиятъ изслѣдвачъ *Д-ръ Х. Рачки* отнася появата на словѣнитѣ при Дунава сѫщо къмъ врѣмето на хунското господство. Покойниятъ руски ученъ *Гилфердингъ* пъкъ е на мнѣние, че хунското движение дало само тласъкъ на словѣнитѣ, като прѣдполага, че „вече вестготитѣ, бѣгайки прѣдъ хунитѣ отъ брѣговетѣ на Днѣпъръ къмъ Дунава, около 375 г. увлѣкли съ себе си и нѣкои словѣни. По-късно Атила, изпращайки постояно своитѣ пълчища въ Мизия и другитѣ области на Византия, отварялъ за тамъ пѫть на словѣнитѣ".[5])

Малко по-късно именитиятъ нашъ историкъ *М. С. Дриновъ* разработи подробно тоя въпросъ въ специално съчинение „Заселеніе Балканскаго полуострова Славянами" (1872). Неговото мнѣние вече се различава отъ досега изказанитѣ. Когато цитиранитѣ изслѣдвачи не поставятъ началото на словѣнското разселяване на югъ отъ Дунава по-рано отъ II половина на IV в., той дири слѣди отъ словѣни въ прѣдѣлитѣ на Византийсктта империя далечъ прѣди епохата на великото прѣселение на народитѣ — още въ IV и III, дори въ II в.[6]) Чешкиятъ ученъ *К. Иречекъ* въ своята История на българитѣ (стр. 94) възприе това мнѣние на Дринова, като казва: „Този възгледъ тъй сѫщо и намъ се показва по-вѣренъ, макаръ че въпросъ не може още да се счита рѣшенъ". Общо като Дринова се изказва и единъ отъ най новитѣ изслѣдвачи на въпроса — *Л. Нидерле.*, който прѣзъ 1902—1904 излѣзе съ капитално съчинение върху старата история на словѣнитѣ (Slovanské starožitnosti — Praha, въ 2 тома). Въ противоположность на това, казва той, дѣто ученитѣ не признаватъ „движението на словѣнитѣ по-рано отъ VI в. на Балк. п овъ, не може да се не признае, че въ старитѣ истор. извѣстия, въ най-древнитѣ

---

[4]) Съчинения на М. С. Дриновъ, т. I. стр. 189.

[5]) Иречекъ, История на българитѣ, стр. 93; Съчинения на Дриновъ. т. I, стр. 183—186.

[6]) Мнѣнието на Дринова е достатъчно извѣстно, та за туй нѣма нужда да го цитираме въ подробности. Върху него ще наведемъ по-долу критиката на руския ученъ Н. П. Кондаковъ.

Digitized by Google

мѣстни названия и въ археологическитѣ материали има цѣлъ редъ данни, които противорѣчатъ на такова късно движение на словѣнитѣ. Впрочемъ и a priori, продължава чешкиятъ ученъ, е естествено да се мисли за по-старо разселяване: ако у варварскитѣ племена, които прѣзъ II—V в. сж земали участие въ движението на народитѣ въ Германия, Дания и на Балканитѣ, срѣщаме словѣнски имена, ако въ езика имъ срѣщаме имена отъ словѣнски произходъ и въ мѣстната номенклатура тукъ—тамѣ виждаме очевидно словѣнски имена, а виждаме на Пейтингеровата карта, съставена най-късно прѣзъ III—IV в., венедитѣ въ Дакия и на Дунава, — то нѣма защо да избѣгваме заключението, че словѣнитѣ, макаръ и да не сж автохтони въ тия мѣста, се пакъ сж почнали да се заселяватъ тукъ далече прѣди V—VI в. Като говори за южнитѣ словѣни, сжщиятъ ученъ къмъ групата на българитѣ отнася словѣнитѣ, които завзели Македония и Гърция[7]).

Противъ мнѣнието на Дринова, а слѣдов. и противъ това на Нидерле рѣшително възстава рускиятъ ученъ *Н. П. Кондаковъ*, който прѣди двѣ години излѣзе съ цѣненъ трудъ върху археологията на Македония[8]) Той поставя първитѣ прѣселения на полуострова не по-рано отъ началото на VI в. Отъ 500 години, казва той заддунавскитѣ словѣни, дирейки селища и притискани на свой редъ отъ нашествията на скитницитѣ, почватъ своитѣ систематически нахлувания въ т. нар. Илирия, въ сѣверна и централна Македония, като изкарва, че първитѣ словѣнски напливи въ тия страни сж били „прѣимуществено, ако не изключително, сръбски".[9]) Между разнитѣ „догадки" за древностьта на Балканскитѣ словѣни Кондаковъ се спира главно върху тая за словѣнския произходъ на Юстиниана и неговото сѣмейство, прието отъ Гилфердингъ, Дриновъ, Иречекъ. Кондаковъ оспорва мнѣнието на Дринова за древностьта на балканскитѣ словѣни. Слѣдъ като завръшва критическия разборъ на всички фантастични догадки за сжществуването на словѣнитѣ въ епохата до римлянитѣ, а сжщо и прѣзъ врѣмето на римското владичество, Дриновъ туку изеднажъ рѣшително се спира върху почвата прѣзъ V в. на словѣнскитѣ лични имена въ византийската империя, отъ дѣто и логичното

---

[7]) Проф. Л. Нидерле. Происхожденіе и разселеніе Славянъ, статия въ сборника „Что нужно знать о Славянахъ".

[8]) Н. П. Кондаковъ. Македонія. Археологическое путешествіе. Сп. б. 1909.

[9]) Това впрочемъ не бърка на почтения ученъ, щото малко по-надолу (стр. 23 на цитираната негова книга) да говори нѣщо по-подробно. Съ падането на Петровото царство „била унищожена политическата сила само въ източната половина на Балканското словѣнство. Въ западната часть на българското царство, именно тамъ, дѣто била прѣнесена неговата граница (въ Прѣспа и Охридъ), българската независимость се запази а и изработила въ форма на народната династия на Шишманидитѣ". „Споредъ мене, продължава Н. П. Кондаковъ. тоя исторически фактъ удостовѣрява най-ясно отъ всичко тѣснитѣ племенни, иначе казано, родствените връзки на българското словѣнство съ словѣнитѣ на Охридъ, а слѣдов. и въобще съ македонскитѣ словѣни; по-точно казано — удостовѣрява източно-българския произходъ на македонското словѣнство". Тоя свой възгледъ Кондаковъ подържа и по-нататъкъ въ книгата си — гл. стр. 52 61.

Digitized by Google

заключение за сѫществуването на словѣни на полуострова прѣзъ тая епоха. Еднажъ установено това, Дриновъ отива още по-назадъ (понеже точни истор. данни нѣма за IV—V в.) въ IV, III и II вѣкове, отъ когато трѣба да е почнало словѣнсквто прѣселение на полуострова.

Това прѣселение, обаче, чакъ до VI в., е ставало случайно, единично, а систематичното, масовото имъ идване на полуострова, вече не съ цѣль на грабежъ, а за здраво заселяване, почва отъ VI в., когато, застаналъ вече на здрава истор. почва, той реди година по година извѣстията за нахлуването на словѣнитѣ въ прѣдѣлитѣ на империята, за тѣхнитѣ опустошения и за мѣстата, въ които се настанили. Грѣшката на Дринова произлиза отъ туй, че той зема Юстиниана и неговото сѣмейство, както и разни лица, заемащи високи постове въ империята, за словѣни, когато, споредъ английския историкъ *Брайсъ*, източникътъ, върху който се гради мнѣнието за словѣнския произходъ на Юстиниана, е измислица едва отъ XVII в. Вмѣсто при това да се задоволи съ логиката на фактитѣ, съ общи съображения, Дриновъ се смущава отъ названията на разни племена (Боиски, Амилзури, Итимари, Топасурси) и се рѣшава да твърди, че прѣселението на словѣнитѣ на полуострова датира чакъ отъ II в. Разбира се, продължава Кондаковъ, всички гадания за сѫществуване на словѣнитѣ прѣзъ епохата до Юстиниана излизатъ безплодни и даватъ само редица отъ невѣроятни заключения. Ако слушаме постоянно въ царуването на Юстиниана за нахлуване на словѣни или варвари — безразлично, то отъ туй трѣбва да извадимъ друго заключение: че слов. гѫсто поселение на полуострова въ тая епоха още не е имало, че значителна часть отъ словѣнитѣ сѫ живѣли задъ Дунава и по прѣжному били притискани и тласкани отъ тамъ въ прѣдѣлитѣ на империята отъ по-силни и войствени племена[10].

Мнѣнието за по-раншното прѣселение на словѣнитѣ на полуострова не сподѣля проф. *В. Н. Златарски.* Споредъ него, словѣнското движение на югъ отъ Дунава, което се бѣ почнало отъ края на V в. и се продължи до половината на VII в, се завърши съ туй, че къмъ това врѣме цѣлиятъ почти Балкански п-овъ, съ изключение на приморскитѣ укрѣпени градове, бѣ гѫсто населенъ отъ словѣни и че едни отъ глав. племена, именно тия, които се бѣха поселили въ южната часть на п-ова, признаха, отчасть доброволно, отчасть подъ натиска на оржжието, върховната власть на визант. императоръ, а другитѣ, които се бѣха настанили въ сѫщата часть, останаха въ неопрѣдѣлени политически отношения спремо източната империя [11]

По занимаващия ни въпросъ се изказва и *Н. П. Благоевъ.* Кога южнитѣ словѣни сѫ напуснали първитѣ си жилища и сѫ се упѫтили къмъ Дунава — не се знае положително. Прѣдполага се, обаче, че една малка часть още прѣзъ III в. се отцѣпила отъ своя

---

[10]) Н. П. Кондаковъ, Македонія. Археол. путешествіе, стр. 15—19.

[11]) *В. Н. Златарски,* Студии по българ. история (Отпечатъкъ отъ Период. списание), 1903, стр. 1.

Digitized by Google

народъ, и римскитѣ императори я заселили въ Мизия, Тракия, Македония и Илирия. Прѣзъ врѣме на хунското владичество незначителна часть словѣни минали Дунава и се настанили като колонисти и войници на Балк. п-овъ, нъ слѣдъ разпадането на хунската държава словѣнитѣ се явяватъ край Черно море и долни Дунавъ, отъ дѣто въ разни врѣмеиа и въ разни групи зели да минаватъ Дунава и да навлизатъ въ визант. балкански области. Прѣзъ врѣме на аваро-словѣнскитѣ и персийски войни южнитѣ словѣни безъ никакво прѣпятсвие отъ страна на визант. императори, дори и съ тѣхното съгласие, въ голѣми групи минавали р. Дунавъ и гжсто населили Балк. п-овъ. Въ първата половина на VII в. цѣлата територия, между Черно море и Адриатическо и отъ Матапанъ до Дунавъ и Сава, била гжсто населена съ словѣни.[12])

Нападането на словѣнитѣ върху провинциитѣ, що лежатъ на югъ отъ Дунава, споредъ *А. Васильева*, документално могатъ да бждатъ засвидѣтелствувани отъ възцаряването на Юстиниана, т. е. отъ 528 г. Отъ тогава тия нашествия слѣдватъ вече непрѣкъснато прѣзъ цѣлия VI в. Трудно е да се мисли, че словѣнитѣ не сж нахлували и по-рано, макаръ да нѣмаме за това истор. свидѣтелства.[13])

Извѣстниятъ руски историкъ *П. Н. Милюковъ* поставя началото на словѣнскитѣ прѣселявания на нашия п-овъ по-рано, непосрѣдствено слѣдъ прѣселянето на народитѣ. Вмѣсто старитѣ готи и хуни, казва той, Старопланински п-овъ подкачатъ да нападатъ нови народности, които тогавашнитѣ историци, по лошъ литературенъ навикъ, назоваватъ съ класическитѣ имена скити и гети. Изглежда, че подъ име гети разумѣвали словѣни. Въ такъвъ случай първитѣ налитания на словѣнитѣ върху Византия трѣбва да се отнесатъ къмъ края на V вѣкъ[14]).

* * *

Прѣзъ послѣднитѣ години се явиха съчинения на редица именити словѣновѣдци, които сжщо занимава тоя въпросъ. Ние ще наведемъ мнѣнията по него на нѣкои отъ тѣхъ.

Така прѣзъ 1909 г. излѣзе цитираната по-горѣ книга върху археологията на Македония на Кондакова, чието мнѣние ние изложихме по-горѣ. Прѣзъ сжщата година излѣзе въ отдѣленъ отпечатъкъ труда на Бѣлградския *проф. д-ръ Ст. Станоевичъ* „О јужним словенима у VI, VII и VIII веку". По занимаващия ни въпросъ между друго о той казва: прѣзъ втората поливина на V в. тѣ почнали на дружини да минаватъ на Балкана и да плячкосватъ тамъ, а здраво почнали да се прѣселяватъ на Балкаиски п-овъ едва къмъ началото на VII в. Въ началото на VI в., продължава сжщиятъ ав-

---

[12]) *Н, П. Благоевъ*, История на старото бълг. държавно право, т. I, 1906, ст. 16—18.

[13]) *А. Васильевъ*, Славяне въ Грецій (въ Визант. Временникъ, 1894, стр. 406).

[14]) *П. Н. Милюковъ*, Разселяване на словѣнитѣ (въ Книга для чтенія по исторіи срѣдныхъ вѣковъ, т. I).

Digitized by Google

торъ, словѣнитѣ почнали да минаватъ Дунава и да нападатъ балканскитѣ провинции. Нъ дори въ първитѣ години на VII в. тѣ не населявали масово Балк. п-овъ, понеже до 602 г. визант. гарнизони още държали цѣлата сѣверна граница. Въ тѣхни ржцѣ се намирали и Бѣлградъ, и Костолацъ, и Нове. До тогава словѣнитѣ само врѣменно минавали отъ лѣвия върху дѣсния брѣгъ на Дунава. Императорътъ Маврики билъ сваленъ отъ прѣстола поради туй, че византийската войска, която била изпратена противъ словѣнитѣ, не искала да зимува въ словѣнскитѣ земи по лѣвия брѣгъ на долни Дунавъ[15]).

Сжщото почти мнѣние сподѣля и проф. *А. Л. Погодинъ*. Словѣнитѣ, казва той, сж проникнали на Балканския полуостровъ вѣроятно въ началото на VI в. Отъ 527 г. се захваща изъ година въ година нахлуването на словѣнски пълчища въ Византия: тѣ грабятъ страната и се връщатъ съ голѣма плячка назадъ. Полека-лека обаче тия нахлувания зематъ характеръ на прѣселяване: вълнитѣ на нападащитѣ отряди, които заливатъ крайдунавскитѣ области, не се вършатъ сега задъ Дунава, понеже тамъ страната не само се разграбва и опустошава, нъ се и завзема отъ нови поселения[16]). — Ето и възгледа, който се разпространява между нашата академическа младежь въ юридическия клонъ, именно: „Споредъ нѣкои историци (Гильфердингъ, Рачки, Дриновъ и др. словѣнскитѣ заселвания на полуострова се почватъ отъ II и III столѣтие (карпитѣ). Най-напрѣдъ тѣ се прѣселвали мирно, тихо, даже съ съгласието на Византия. Въ продължение на 200 години тѣ живѣли като гръко-римски прѣселенци въ Мизия, Тракия, Дардания и Македония и ставали мѣстни граждани. Слѣдъ оттеглянето на готитѣ отъ полуострова къмъ Италия (488 г.) — тѣ почватъ по-живо и съ оржжие въ ржка нахлуване на полуострова". (Ст. С. Бобчевъ, История на старобългарското право — лекции и изслѣдвания стр. 214. — 1910 год.). Както вижда читательтъ г. С. С. Бобчевъ възприелъ опровергнатия вече старъ възгледъ на М. Дринова.

Тукъ е мѣстото да прибавимъ и възгледа на проф. Юл. Кулаковскій.

„Въ края на Анастасиевото управление, пише той, се появилъ новъ врагъ на сѣверозападната граница на империята. Това сж били словѣнитѣ, на които въ това врѣме прилагали старото име „гети". Този етнически терминъ отдавна обозначавалъ племената, които живѣли на сѣверъ отъ тракийцитѣ. Лъжливата quasi-ученость на Кассиодора свързвала сждбата на гетитѣ съ историята на готитѣ, и Иорданъ е прѣнесълъ тѣзи изкривявания въ своя трудъ. Сега името гети се прибавило къмъ новъ дотогава незнаянъ народъ, който въ огромна маса потеглилъ къмъ Дунава по направление къмъ Илирикъ. Въ 517 година станало първото втурване на този новъ врагъ на империята. Словѣнитѣ прѣминавали по онзи сжщи пжть, по който е ходилъ Атилла на разорение на империята, и потеглили къмъ югъ. Тѣ опустошили двѣтѣ Македонии, Тесалия, Епиръ. Въ тѣзи пълчища

---

[15]) *Глас*, Српск. Крал. Акад. кн. LXXX.

[16]) *Исторія* Сербіи.

Digitized by Google

имало много конници[17]). Огромното множество на людието попаднало въ плѣнъ и императора изпратилъ 1000 фунта злато на префекта на преторията Илирикъ Иоану за откупуване на плѣнницитѣ. Словѣнитѣ проявявали страшна жестокость и ако не получавали откупа, то убивали плѣнницитѣ подъ стѣнитѣ на градоветѣ или ги изгаряли, като ги затваряли въ тѣхнитѣ жилища. Лѣтописецътъ, като дава кратъкъ отчетъ за това събитие, напомнюва за огненитѣ стрѣли отъ сѣверъ, за които е съобщилъ нѣкога си пророкъ Иеремия[18]). — Така се е наченало запознаването на империята съ словѣнитѣ.

Наскоро слѣдъ това словѣнитѣ заели низкитѣ мѣста на лѣвия брѣгъ на Дунава отъ самитѣ му устия. Раздробени на множество племена, които незнаяли надъ себе си една силна власть и като нѣмали свое знатно съсловие, както е било у германцитѣ, словѣнитѣ сж прѣдставлявали масса, съ която империята не е умѣяла да се разправи и дълго е търпѣла само нашествия. (Юл. Кулаковскій, Исторія Византіи, стр. 469, Кіевъ 1910 г.). — Най-сетнѣ ще прибавимъ и най-новиятъ възгледъ на нашия историографъ, добрѣ познатъ на българското общество проф. на виенския университетъ г-нъ Конст. Иречекъ, който прѣди нѣколко десетки години въ Историята на българитѣ бѣше помѣстилъ специална глава върху *„заселяването на Балканския полуостровъ отъ словѣнитѣ“*. Сега обаче тази глава (III) слѣдъ многогодишна научна работа е прѣработена отъ почт. ученъ и то възъ основа на новитѣ открития и изслѣдвания и е обнародвана прѣди нѣколко мѣсеци въ новия му трудъ Geschichte der Serben, 1911.

Заселението на словѣнитѣ на Балканския полуостровъ*).

За нахлуване на словѣнитѣ прѣзъ Дунава става най-първо дума въ врѣмето на императора Юстинъ I (518 – 527), още повече откакъ започва да управлява императоръ Юстиниянъ (августъ 527). Историята на по-старитѣ нападения 518—552 е извѣстна отъ несвързанитѣ единъ съ други епизоди въ военнитѣ истории на Прокопия. По врѣмето на Юстина I прѣзъ Дунава потеглила една голѣма войска на антитѣ, но била съвсѣмъ разбита отъ Юстинияновия внукъ Германъ**) Отъ Юстинияна до Хераклия императоритѣ носѣли титлата „Anticus“; името на „словѣнитѣ“ пъкъ не се явява никждѣ въ триум-

[17]) Evagr. 3, 38.

[18]) Marc. Com. s. a. Chron. min. II, 99—100.

*) Литература: *E. Dümmler*, Über diè älteste Geschichte der Slawen in Dalmatien 549—928: Sitzungsberichte на виенската академия т. XX (1856 год.). *R. Roesler*, Uber den Zeitpunkt der slaw. Ansiedlung an der unteren Donau: пакъ тамъ LXXIII (1873 г.). *М. Дриновъ*, Заселеніе Балканскаго полуострова славянами: Чтенія на истор. друж. въ Москва, 1872 год, св. 4. Освѣнъ туй съчиненията на *Станојевић*, *Нидерле* и др.

**) Prokopios ed. Haury VII, 40. Всички кодекси иматъ *'Ιουστῖνος*, всички издания отъ *Maltretus* до *Haury* поправката *'Ιουστινιανός*. Срв. *Niederle*: Český časopis historický XI (1905) 137, сжщо Slovan. starožitnosti 2, 191 сл.

Digitized by Google

фалнитѣ титли***). Противъ словѣнитѣ се борилъ успѣшно три години въ врѣмето на Юстинияна полководецътъ Хилбудий, чрѣзъ офензивни операции оттатъкъ Дунава, докато се сблъскалъ съ една много по-голѣма сила и падналъ въ борбата. Слѣдъ туй „словѣнитѣ" побѣдили и съсѣдитѣ си, антитѣ. Императорътъ прѣдложилъ на антитѣ запустѣлото укрѣпление Турисъ, основано отъ Траяна, може би римската Dinogetia на лѣвия брѣгъ на Дунава при Галацъ, съ задължение да пазятъ границата отъ хунитѣ. Антитѣ искали за началникъ на поселението Хилбудия, който билъ ужъ още живъ, нъ въ плѣнъ. Неговата роль играелъ единъ антъ, който знаелъ и латински (*Λατίνων φωνή*) и билъ подбутнатъ да играе тази роль отъ единъ римски плѣнникъ, нъ още на пѫтя за Цариградъ билъ демаскиранъ отъ Нарсеса и, окованъ въ вериги, билъ изпратенъ въ столицата. За неприятелскитѣ дѣйствия на антитѣ противъ римлянитѣ не става дума у Прокопия никѫдѣ повече.

Нападенията на словѣнитѣ се усилили слѣдъ 548 година. Прокопий не знае, дали тѣ сѫ дошли отъ само себе, вслѣдствие неуспѣха на Юстиниановитѣ войски въ Италия, или ги е накаралъ да направятъ туй готскиятъ краль Тотила. Една голѣма войска, която заела и нѣкои укрѣпления, плячкосвала илирийскитѣ провинции близо до Дирахиумъ; началницитѣ на Илирикъ не се осмѣлявали да нападнатъ съ 15-тѣ хиляди души мѣстна войска и гледали неприятеля отъ далече (548). На слѣдната година потеглили прѣзъ Дунава, Хемъ и Хебръ 3000 словѣни, разбили нѣколко малки римски отдѣления, прѣвзели града Топиръ на Неста (р. Места) въ крайбрѣжната область подъ Родопитѣ и се върнали съ множество плѣнници (549). Когато Германъ събиралъ въ Сердика нова армия за походъ въ Италия, появила се словѣнска войска, по-голѣма отъ всички досегашни, при Наисъ (Нишъ), съ намѣрение да обсади Солунъ и съсѣднитѣ градове. Германъ получилъ отъ императора заповѣдь да се погрижи за сигурността на Солунъ и да изгони неприятеля. Словѣнитѣ се отказали отъ похода на югъ, нъ затуй прѣминали прѣзъ всички планински области на Илирикъ и стигнали чакъ до Далмация. Когато прѣзъ есеньта на 550 год. Германъ умрѣлъ и войската му се оттеглила на зименъ лагеръ къмъ Салона, словѣнитѣ се усилили съ нови пълчища и прѣзимували (550—551) на римска територия „като въ своя собствена земя". Юстиниянъ изпратилъ противъ тѣхъ евнуха Схоластикъ съ петь подвоеначалници, нъ римлянитѣ прѣтърпѣли близу до Адрианополъ чувствително поражение при едно прѣбързано нападение на неприятеля, който билъ разположенъ на по-високо. Словѣнитѣ слѣдъ това плячкосвали и въ източна Тракия до Голѣмата Стѣна и тепърва кога се връщали, били отчасти разпръснати отъ римски войски (551 год.). Малко врѣме прѣди побѣдата на Нарсеса въ Италия (552 год.) една словѣнска войска безпокоела илирийскитѣ мѣстности. Юстинъ и Юстиниянъ, синоветѣ на

***) *Iustinianus* Novellae ed. Zachariae I p. 137, Jus graecorom 3, 13, 34; Chron. Paschale I p. 636; Gasquet L'empire byzant. et la monarchie franque (Paris 1888) 199 A. 5 (Maurikios).

Digitized by Google

Германа, съ слабитѣ си войски не се опитали да прѣдприематъ никакво сражение и не могли да попрѣчатъ на неприятеля да се върне прѣзъ Дунава; словѣнитѣ съ всичката си плячка били прѣведени оттатъкъ отъ гепидитѣ, при което ужъ платили по една златна монета за човѣкъ.

На изтокъ наскоро изпжкналъ единъ новъ турски скитнически народъ, който бавно напрѣдвалъ къмъ Дунава, — аваритѣ, по словѣнски наречени *обри* (един. число *обринъ*) Думата *avar* значи по турски (и османски сжщо) и днесъ още бѣглецъ или скитникъ. Аваритѣ били разбити отъ силнитѣ тогава западни турци въ Туркестанъ и прогонени къмъ Азовското море. Въ черноморската степь тѣ съкрушили хунската сила и опустошили съсѣдната земя на англитѣ Въ 558 година тѣхни посланници, подобни на хунитѣ, грозни хора съ дълги косичници, дошли за пръвъ пжть въ Цариградъ, дѣто прѣдставили своя народъ като най-голѣмъ и най-силенъ на свѣта. Лангобардитѣ се съюзили съ тѣхъ противъ гепидитѣ, като имъ обѣщали половината отъ плячката и всичката гепидска земя. Гепидитѣ били напълно разбити и тѣхното царство за винаги унищожено (567 год.). Лангобардитѣ потеглили за Италия. Аваритѣ се установили въ сжщитѣ равнини, въ които прѣди повече отъ едно столѣтие се намирала резиденцията на Атила. Тѣхниятъ водитель носилъ, както у хазаритѣ и други турски народи, титлата хаганъ. Неговиятъ тронъ, златенъ столъ, билъ носенъ при походитѣ, както у централно-азиятскитѣ турци*). Славата на аварската история е свързана съ трима хагани. Първиятъ билъ споменуваният честo у Менандра Баянъ, който довелъ аваритѣ до срѣдния Дунавъ, покорительтъ на Сирмиумъ. Вториятъ, противникътъ на Маврикия, билъ Баяновиятъ по-голѣмъ синъ съ неизвѣстно име. Третиятъ, чието име сжщо тъй не знаемъ, по-малъкъ синъ на Баяна, билъ противникътъ на Хераклия; а споредъ Фредегаровата хроника, той умрѣлъ около 630 година**). Голѣмиятъ харемъ на хагана придружавалъ господаря си въ колата на скитническия лагеръ; главната жена се казвала, както и у хазаритѣ, *chatun* (турски *chatun* „видна жена", отъ тамъ новосръбски *кадуна* [български *кадъна*] „турска жена"). Високи сановници сж били споменуванитѣ въ франкски източници jugur-и и sarcanus-и *(χαυχάνος* на българитѣ). Благороднитѣ отъ народа сж били тудунитѣ и тарканитѣ, които сж извѣстни и у хазаритѣ***). Византийцитѣ не даватъ никакво описание на аварската резиденция; тепърва късни франкски извѣстия описватъ живѣлището на аваритѣ като деветь голѣми кржгообразни плетища, огради или валове (hringus, circuli). Споредъ археологическитѣ изслѣдвания на Хампела, аваритѣ сж били снабдени съ конь, юзди и стрѣмена, орж-

*) *Menandros* frag. 65, frag. 20.

**) *Theodoros Synkellos* § 3 (*Mai*, Nova patr. bibl. 6, 424—425; ed. Sternbach p. 301).

***) Cacanus, catuna mulier, tarcani primates: Carmen de Pippini regis victoria avarica (796 год.) въ приложенията у *Einhard* ed. Pertz 3 p. 35. Tudun: *Zeuss*, Die Deutschen 739. Тарханъ у хазаритѣ: *Ibn Khordâdhbeh*, Bibl. geogr. arab. 6, 125.

Digitized by Google

жия, украшения и византийски монети отъ VI—VII вѣкъ. Многобройни сж били покоренитѣ народи. Аваритѣ довели заедно съ себе си отъ черноморскитѣ степи части отъ сродни скитнически народи, особено означаванитѣ често като българи кутригури. Прѣзъ врѣме на борбитѣ за Сирмиумъ хаганътъ изпратилъ веднажъ 10,000 кутригури прѣзъ Сава, за да плячкосатъ провинцията Далмация. Остатъци отъ гепидитѣ живѣли въ села при Тиса и Дунава; тѣ се споменуватъ въ врѣмето на Маврикия и Хераклия и тѣхнитѣ послѣдни слѣди достигатъ до деветия вѣкъ*). *Словѣни* се споменуватъ въ Панония близо до Сирмиумъ и Сингидунумъ (Бѣлградъ), сжщо при долна Тиса. Къмъ тѣхъ се прибавили голѣми множества плѣнници, гърци, дунавски ромеи, лангобарди и др. Аварската войска, конница, която тръгвала за сражения, споредъ извѣстията на Менандра, подъ звуковетѣ на барабанитѣ, се държала прѣдвидливо все въ равнината. Въ походитѣ противъ императора Маврикия хаганътъ никога не ударялъ по правия пжть прѣзъ планинитѣ, прѣко Нишъ и София, ами винаги надлѣжъ по Дунава дори до степитѣ на Добруджа и тепърва оттамъ прѣзъ низкия източенъ край на Балкана въ тракийската равнина. Споредъ „стратегиката“, аварскитѣ конници били облѣчени въ ризници, въоржжени съ копие, мечъ, лжкъ и стрѣла. Множество коне като резерва придружавали войската. Най-добрѣ се биели аваритѣ, като се прѣстрували, че бѣгатъ, или като нападали отъ засада, най лошо въ открита мѣстность безъ гора, блата или ущелия. Израсли на конь и неупражнени пѣшкомъ, тѣ не можели да слѣзатъ отъ конетѣ и да се борятъ противъ добрѣ водена пѣхота*). Прѣдъ Цариградъ въ 626 год. първиятъ боевъ редъ на аварската войска образували, споредъ Теодора Синкела, словѣни пѣшаци безъ ризници; за такива словѣнски стрѣлци прѣдъ боевия редъ на аваритѣ, които (стрѣлци) обикновено откривали сраженнето, знае и Фредегаръ. Въ отношенията си къмъ другитѣ народи аваритѣ минавали като жадни за пари и вѣроломни. Тѣхната мечта да ограбятъ Цариградъ и да го обърнатъ на необитаеми развалини, не се изпълнила. Огъ плячкосанитѣ църковни одежди тѣ правѣли разкошни дрехи за женитѣ си**). Още франкитѣ на Карла Велики заграбили отъ резиденцията на хагана голѣми съкровища отъ злато и сребро. Аваритѣ нѣмали обичай да държатъ договори и клетви. Пратеници на антитѣ убивали, пратеници на римлянитѣ задържали въ плѣнъ. Баянъ се заклелъ прѣдъ Сета, началника на Сингидунумъ, че нѣма да прѣдприема нищо противъ римлянитѣ, най-напрѣдъ споредъ аварския обичай надъ мечь, сетнѣ по римския обичай надъ евангелието, и веднага започналъ да обсажда римския градъ Сирмиумъ. Напусто били всички тържествени договори на императора Хераклия съ аваритѣ. Едва ли има въ исто-

*) Части отъ гепидитѣ „usque hodie, Hunnis eorum patriam possidentibus duro imperio subjecti gemunt“. *Paulus Diaconus* I, 27. „De gepidis autem quidam adhuc ibi resident“ (въ Панония): De conversione Bagoariorum et Carantanorum libellus (около 873), сар. 6.

*) Strategica XI, 3 ed. Scheffer p. 260 sq.

**) *Marquart.* Osteurop. Streifzüge 484. Carmen посоч. м. v. 13 sq.

Digitized by Google

рията другъ народъ, който да е билъ въ такава степень омразенъ на всички съсѣди. Хрониката на така наречения Фредегаръ извѣстява, какъ тѣ всѣка година отивали у вендитѣ на зимна квартира и си прѣкарвали врѣмето съ тѣхнитѣ жени, докато вендитѣ се подигнали противъ своитѣ потисници и ги избили. Най-старата руска хроника отбѣлѣзва едно сказание, какъ аваритѣ потискали дулѣбитѣ (при р. Бугъ). Когато нѣкой аваринъ искалъ да излиза нѣкждѣ съ кола, впрѣгалъ не коне или волове, ами три до петь жени на дулѣбитѣ. Въ най-сетнѣ тоя високомѣренъ народъ билъ съвсѣмъ унищоженъ отъ Бога, та още въ врѣмето на хрониста въ Русия имало поговорка: „пропаднаха като аваритѣ." (около 1100 год.).

Първитѣ борби между римлянитѣ и аваритѣ имали за прѣдметъ римскитѣ погранични крѣпости Сирмиумъ и Сингидунумъ, които вече доста отдавна били културно владѣние на границата срѣщу готи и гепиди. Сирмиумъ наскоро билъ изгубенъ, Сингидунумъ упорито билъ задържанъ. На една енергична офензива противъ аваритѣ попрѣчила двайсетгодишната персийска война (572—591), водена съ промѣнливо щастие отъ трима императори, докато най-сетнѣ вѫтрѣшни размирици въ персийското царство донели на римлянитѣ успѣхъ, въ всѣки случай слѣдъ голѣмо изтощение на държавното съкровище. Аваритѣ били тогава отблъснати отъ Сирмиумъ отъ полководеца Бонъ и хубавия тракиецъ Тиберий, който станалъ отсетнѣ сърегентъ и императоръ, а особено чрѣзъ годишенъ данъкъ отъ 80.000 златни монети. Словѣнитѣ опустошавали въ тия години при Юстина II и още повече при Тиберия II не само Тракия и Илирикъ*), нъ достигнали, на брой до 100 000 души, както се казва, дори до Гърция. Единъ съврѣменникъ, сириецътъ Иоанъ ефески владика, нѣкога Юстиниановъ любимецъ, като мисионеръ между остатъцитѣ отъ езичници въ Мала Азия, нъ отъ Юстина II, прѣслѣдванъ като монофизитъ, пише че „проклетиятъ народъ словѣни" опустошилъ всичката земя до околностьта на Цариградъ, прѣбродилъ и оплѣнилъ цѣла Елада, тесалийскитѣ и тракийскитѣ провинции и живѣлъ въ тия страни четири години като въ своя собствена земя. Въ врѣмето, когато авторътъ писалъ (584 год) „тѣ живѣятъ, сѣдятъ и почиватъ въ римскитѣ провинции безъ грижа и страхъ, като грабятъ, убиватъ и горятъ, станаха богати и притежаватъ злато и сребро, стада коне и много оржжия, и се научиха да водятъ война, като римлянитѣ. И все пакъ тѣ сж прости хора, които не смѣятъ да се покажатъ извънъ горитѣ и свободни отъ дървета мѣстности". Къмъ това врѣме спада и първото появявание на словѣнитѣ прѣдъ Солунъ, 5000 души тъкмо въ деня на св. Димитрия и били прогонени съ едно нападение*). За да спратъ тия нахлувания, римлянитѣ се съюзили съ аваритѣ, които били смъртни врагове на словѣнитѣ въ Дакия. Походътъ на хагана (578 год) не е билъ направо прѣзъ Седмиградско за днешна Вла-

*) Johannes Biclariensis за 575 и 582 год. Monumenta Germanica Auctores antiq 11. 214—215.

2) *Menandros* frag. 48.

Digitized by Google

хия. Една аварска войска отъ 60,000 конници съ ризници била докарана въ Панония на римския дунавски брѣгъ, тръгнала надлъжъ по Дунава надолу дори до Добруджа и въ провинцията Скития била прѣнесена пакъ съ римски кораби на лѣвия брѣгъ. Словѣнската земя била тогава, споредъ Менандра, твърдѣ богата, пълна съ плячка изъ римскитѣ провинции, защото още не била ограбвана отъ чужди народи. Жителитѣ се оттеглили прѣдъ аваритѣ въ горитѣ. Хаганътъ освободилъ много хиляди римски плѣнници, нъ когато поискалъ отъ словѣнитѣ данъкъ, пратениците му били убити[1]). Римско-аварското приятелство наскоро слѣдъ това изведнажъ се свършило. Аваритѣ обсаждали Сирмиумъ прѣзъ три години (579 до 582). Персийската война осуетявала всѣки енергиченъ опитъ за освобождение[2]). Въздишкитѣ на единъ гръкъ отъ обсаденитѣ се съдържатъ въ единъ неотдавна намѣренъ надписъ на една тухла: „О Христе Боже, помогни на града, отдрѣпни аваритѣ, запази Романия и оногова, който написа това[3])". Най-послѣ императорътъ Тиберий заповѣдалъ на поставенитѣ въ тежко изпитание свои войски и на полуизгладнѣлитѣ жители да изпразнятъ града, подновилъ договоритѣ съ аваритѣ и заплатилъ на хагана годишния данъкъ даже за тритѣ години на войната. Иоанъ Ефески разказва, че Сирмиумъ слѣдъ една година билъ вече окончателно унищоженъ отъ единъ пожаръ; варваритѣ не умѣели да гасятъ и избѣгали ужасени отъ горящия градъ.

Историята на императора Маврикий (582—602) е извѣстна отъ съставеното въ врѣмето на Хераклия историческо съчинение на египтянина Теофилактъ Симоката[4]). За послѣденъ пѫть се явяватъ въ нея имената на римскитѣ градове край Дунава отъ Сингидунумъ на долу. Вѫтрѣшността на Балканския полуостровъ била тогава слабо заселена область, подобно на днешна Мала Азия или Персия. По брѣговетѣ на Дунава, въ долинитѣ на Хемъ и въ вѫтрѣшността на провинцията Далмация имало на мѣста пространни необитавани отъ хора пустини. Най-голѣмата грижа на императора била все още да се задържи на Дунавската граница срѣщу аваритѣ и словѣнитѣ[5]) Затуй трѣбва да се създаде работа на словѣнитѣ въ днешно Влашко въ собствената имъ земя; кроени били зимни походи, на които обаче

---

[1]) *Menandros* frag. 63—63. Аварскиятъ походъ противъ словѣнитѣ е билъ въ врѣмето на сърегентството на Тиберия (като kaisar), декемврий 574 до септемврий 578; обсаждането на Сирмиумъ въ врѣмето на самостоятелното му управление: 26 септемврий 578 до 14 августъ 582.

[2]) За *Σκλαβηνοί* въ *Ἑλλάς* (577 год.): *Menandros* frag. 47. 48. *Iohannes Ephes.* VI, 25 (581) прѣвод, отъ *Payne Smith* (Oxford 1860) и *Jos. Schönfelder* (München 1862) 255. Разлики между тия прѣводи: *Gutschmid*, Kleine Schriften 5,433 и *А. Василевъ* Визант. Временн. 5, (1898) 409. Извадки изъ Иоана дава патриархъ Михаилъ: Chronique de *Michel le Synen* éd. et trad. par J. B. Chabot, Paris. 1899—1905 Chronologie: *Niederle*, Slov. starožitnosti 2.203 f.

[3]) *Brunšmid* въ Eranos Vindobonens. (Wien 1893); срв. Byzant. Zeitschr. 3 (1894) 222.

[4]) Съ една празнина 593—597: Bury, A history of the later Roman empire 2,134, *Сѫщиятъ* English hist. review 3 (1888) 310—315.

[5]) *Theophylaktos Symokattes*, VI 6, 2.

Digitized by Google

всѣки пѫть попрѣчвала непослушностьта на войскитѣ. Хаганътъ прѣдявилъ претенции за тая словѣнска земя, нъ трѣбало да се съгласи, че прѣминаването на римски войски прѣзъ Дунава не е нарушение на мира. Други пълчища отъ словѣни ще да сѫ живѣели вече тогава постоянно на римска територия въ планинитѣ на Тракия и Илирикъ, изглежда обаче, че сѫ били смѣтани за по-малко опасни и прѣди всичко се гледало да се тури прѣграда на голѣмитѣ нахълтвания прѣзъ Дунава.

Още въ началото хаганътъ по обикновения си начинъ всрѣдъ мира нападналъ неочаквано Сингидунумъ, прѣвзелъ Виминациумъ и стигналъ до брѣга на Понта и наложилъ повишението на годишния данъкъ до 100,000 хиляди златни монети. Полководецътъ Коменциолъ разбилъ тогава грабещитѣ въ Тракия словѣни въ двѣ сражения, въ едно и тѣхния князь Радогость[1]). Наскоро хаганътъ се явилъ втори пѫть, установилъ се на лагеръ при Томи на черноморския брѣгъ, побѣдилъ Коменциола въ източния Балканъ и проникналъ въ Тракия; градоветѣ на югъ отъ Балкана били обаче по-добрѣ населени и защищавани, отколкото ония при Дунава и аваритѣ били напълно разбити при Адрианополъ. Сирийски историци, съврѣменикътъ Евагрий и патриархътъ Михаилъ въ 12 стол., въ чиято хроника е запазенъ изводъ отъ изгубенитѣ части на Иоана Ефески, извѣстяватъ за нахлувания въ Гърция, които Теофилактъ не споменува. Споредъ Евагрия тогава ужъ „цѣла Елада“ била опустошена отъ аваритѣ; споредъ Михаила, народътъ на словѣнитѣ билъ, който навсѣкѫдѣ вземалъ плѣнници и ограбвалъ черквитѣ, особено въ Коринтъ. Тогава (586 г.) се явила една словѣнска войска прѣдъ Солунъ и се опитала да се покачи на стѣнитѣ съ стълби. Между туй римлянитѣ спечелили на своя страна ангитѣ, които нападнали и опустошили земята на словѣнитѣ[2])

Когато персийската война се свършила и отъ римскитѣ войски билъ поставенъ на прѣстола царя Хозрой II (591—628), липсвали срѣдства да се употрѣбятъ многобройнитѣ войски отъ източния воененъ театъръ на западъ. Хаганътъ миналъ покрай възобновения Сингидунумъ за Тракия, разбилъ полководеца Приска при брѣговетѣ на Пропонтида, нъ много скоро сключилъ миръ, когато се разнесълъ слухъ, че една флота ще отпѫтува нагорѣ по Дунава дори до аварската земя. Императоръ̀тъ се обърналъ въ туй врѣме противъ словѣнитѣ въ днешно Влашко. Отъ войскитѣ на Приска при единъ лѣтенъ походъ въ горитѣ и блатата на тая земя билъ разбитъ горѣспоменатия князъ Радогостъ срѣщу Доростолъ (Силистра), съсѣдътъ му Музокий билъ

---

[1]) *Ἀοδάγαστος*; за звуковата форма срв. *Paul Krestschmer*, Archiv f. slav. Philol 27 (1905) 231. Единъ монахъ Иоанъ *Ἀοδαγαστηνός* въ 11-то столѣтие. Византъ. Врем. 4 (1897) 374.

[2]) *Михаилъ* X, 21, ed. Chabot 2,361, отъ *Marquart-a* пос. съч. 480 нат. прѣнесено въ врѣмето на Тиберия II, отъ *Niederle*, Slov. starožitnosti 2,213 нат. съ огледъ къмъ запазенитѣ заглавия на главитѣ на *Иоана Ефески* въ врѣмето 587—589, като пристава къмъ датитѣ за историята на Гърция, често разглеждани отъ врѣмето на *Фалмерайера*. Словѣнитѣ въ недѣля 22 септември 586 год. прѣдъ Солунъ (не 597). *Stanojević*, Византија и Срби 2,208.

плѣненъ. На слѣдната година Петъръ, братъ на императора, прѣвзелъ на западъ отъ р. Осъмъ мѣстото за прѣминаване прѣзъ Дунава; при туй падналъ словѣнскиятъ князъ Пирогостъ. Мѫчното напрѣдване прѣзъ безводни гори, пълни съ скрити дебнещи врагове, накарало войскитѣ наскоро да се върнатъ*). Тѣзи походи не прѣкратили разбойничествата на словѣнитѣ въ полуострова. Единъ транспортъ на Приска съ плячка билъ нападнатъ отъ словѣнитѣ въ областьта на Балкана. Авангардътъ на Петра се сблъскалъ въ долна Мизия между Маркианополъ и Дунава съ една дружина отъ 600 души словѣни, които, кога приближили римлянитѣ, бърже се заградили съ кола като въ укрѣпление, избили плѣнницитѣ и паднали всички въ храбра борба. Наскоро слѣдъ това Петъръ трѣбало да се спре, защото императорътъ чулъ, че една словѣнска войска е на пѫть къмъ Цариградъ. Аваритѣ нападнали тогава изненадано пакъ Сингидунумъ, нъ били прогонени отъ Приска. За да си отмъсти хаганътъ, потеглилъ къмъ Далмация, дѣто и прѣвзелъ съ военни машини единъ инакъ неизвѣстенъ градъ (*Βόγκεις* у Теофилакта, *Βάλκης* у Теофана) и разрушилъ 40 укрѣпления. Нъ на връщане аваритѣ били нападнати и разбити (598 г.) въ горитѣ, навѣрно на пѫтя отъ Сирмиумъ за Салона, отъ подполководеца Гудуинъ, германецъ. Слѣдъ кратко мирно врѣме хаганътъ пакъ се разположилъ на лагеръ въ Добруджа при Томи за цѣла зима и отъ тамъ навлѣзълъ въ Тракия, нъ, когато въ лагера му въ Дризипера при Одринъ започналъ страшенъ моръ, той слѣдъ подновяване на договоритѣ тръгналъ да се връща. Голѣмитѣ загуби на неприятеля направили възможна за римлянитѣ една офензива въ сѫщото лѣто (600 год.). Прискъ навлѣзълъ прѣзъ Дунава при Виминациумъ въ равнинитѣ на аварската земя, разбилъ хагана въ три сражения, опустошилъ селата на гепидитѣ оттатъкъ Тиса (*Τισσὸς ποταμός*) и одържалъ още двѣ побѣди надъ авари и словѣни при брѣговетѣ на тая рѣка. Съ 17,200 плѣнници римлянитѣ се върнали прѣзъ границата; отъ тѣхъ 3000 били авари, 8000 словѣни, 4000 гепиди и 2200 други варвари. Успѣхътъ обаче не билъ използуванъ.

За Далмация имаме отъ това врѣме нѣколко извѣстия въ прѣписката на папа Григорий I (590—604). Сѫщо, както у Теофилакта за дунавскитѣ градове, въ тия папски писма за послѣденъ пѫть се споменуватъ многобройни римски градове на западъ, прѣди всичко Justiniana Prima, Доклеа, Епидавъръ и Салона. Вѫтрѣшностьта на Илирикъ слѣдъ падането на Сирмиумъ била изпаднала вслѣдствие опустошенията на варваритѣ. Нъ въ по-далечната отъ военния театъръ прибрѣжна область гражданитѣ, раздѣлени на духовни, благородни и народъ (clerus, nobiles, populus), водѣли животъ пълненъ съ разкошъ и прѣвзнасяне, малко врѣме прѣди крушението на всичкия блѣсъкъ на римското врѣме. Папата укорява далматинскитѣ владици, че тѣ прѣ-

*) *Πειράγαστος*, Пирогостъ отъ *пиръ* „празникъ, пиршество, свадба“ и *гость*. Единъ търговецъ съ сѫщото име, основалъ, споредъ рускитѣ лѣтописи въ 12 столѣтие черква св. Богородица въ Киевъ, споменува се и въ пѣсеньта за Игоровия походъ (1185 год.)

Digitized by Google

много се занимаватъ съ свѣтски работи. Салонскиятъ архиепископъ Наталисъ, заетъ само съ пирове, подарявалъ черковни одежди и черковни сждове на роднинитѣ си. Неговиятъ наслѣдникъ Максимъ, подкрѣпянъ отъ императорския проконсулъ Марцелинъ (594), завзелъ архиепископството противъ папския кандидатъ съ сила. Едва слѣдъ нѣколко години конфликтътъ се изравнилъ. Въ Епидавъръ между това епископътъ Фирендий противъ волята на гражданството билъ незаконно сваленъ и прогоненъ отъ архиепископа Наталисъ, когато въ Доклеа правилно свалениятъ епископъ Павелъ изгонилъ своя наслѣдникъ и завзелъ пакъ епископството. При това имало още ехо отъ спора за тритѣ глави („Drei Kapitelstreites"). Нъ скоро опасностьта почукала и на вратитѣ на римскитѣ градове надлъжъ по брѣга. Пълчища словѣни, които имали за изходенъ пунктъ, навѣрно Панония, започнали да нахлуватъ както въ долинитѣ на източнитѣ Алпи, така и въ Истрия, и Далмация. У Павла Дякона е запазена една бѣлѣжка за една битка на байоаритѣ противъ словѣни и авари, която се свършила, слѣдъ пристигането на хагана, съ побѣда на язичницитѣ (595—596 г.). Наскоро слѣдъ това Екзархътъ Калиникъ съобщилъ на папата за побѣди надъ словѣнитѣ (de Sclavis victorias), вѣроятно въ Истрия (598). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва едно общо ограбване на Истрия отъ лангобарди, авари и словѣни (около 600 г.). Въ 600-та година архиепископътъ Максимъ Салонски писалъ на папата писмо съ прискърбни извѣстия за голѣмата опасность, която заплашва Далмация отъ страна на словѣнитѣ. Утѣшението на папата звучи твърдѣ печално: Ония, които ще живѣятъ слѣдъ насъ, ще прѣкаратъ още по-лоши врѣмена и ще възхваляватъ нашитѣ дни като щастливи *).

При Дунава отъ 601 г. билъ началникъ пакъ Петъръ, братъ на императора. Аваритѣ искали прѣзъ есеньта да отнематъ отъ римлянитѣ мѣстностьта около дунавскитѣ тѣснини (желѣзнитѣ врата), нъ Петъръ склонилъ хагана да не нарушава мира. Въ 602 година Петъръ се подигналъ отъ Одринъ къмъ Дунава противъ „Slavinia". Подвоеначалникътъ Гудуинъ миналъ прѣзъ рѣката и се върналъ съ успѣхъ. Съюзници на римлянитѣ при това били антитѣ. Хаганътъ изпратилъ своя полководецъ Апсихъ противъ антитѣ, нъ възгането на една аварска партия, която била готова да бѣга на римска територия, му създало доста грижи. Петъръ искалъ вече да се оттегли въ зимни квартири, когато императорътъ му далъ заповѣдь да прѣзимува оттатъкъ Дунава въ земята на словѣнитѣ. Войската стояла въ Секуриска (при Никополъ), когато дошла късната есень съ студъ и дъждове. Царската заповѣдь произвела буря въ лагера. Дунавската армия изпѫдила началницитѣ си и потеглила за Цариградъ. Маври-

*) „Et quidem de Sclavorun gente, quae vobis valde imminet, affligor vehementer et conturbor. Affligor in his quae iam in vobis patior; conturbor, quia per Istriae aditum iam Italiam intrare coeperunt; папа Григорий I на Максима, episcopus Salonitanus въ юлий 600 г. Reg. lib. X ep. 36. Срв. *F. Bulić.* S. Gregorio Magno papa nelle sue relazioni colla Dalmazia (a. 590—604): Приложение къмъ Bull. Dalm. т. 27 (1904), 47 стр. съ 3 таблици. *Hartmann*, Geschichte Italiens 2,1,176 н.

Digitized by Google

кий билъ плѣненъ, когато бѣгалъ и обезглавенъ заедно съ всички свои хора. За императоръ билъ коронясанъ водачътъ на бунтовницитѣ, тракийскиятъ центурионъ Фока (23 ноември 602 година).

Революцията на дунавската армия докарала римската империя до края на разстройството. Злобни партизански борби, съзаклятия и възстания въ всички голѣми градове, избиване на старото правителствено общество, нападение отъ всички съсѣди, разпадане на войскитѣ, голѣми морове и пълна липса на пари образуватъ историята на управлението на безгалантния войникъ Фока (602—610). Персийскиятъ царь Хозрой II се явилъ, като отмъститель за своя благодѣтель Маврикий. Спаситель на империята станалъ императоръ Хераклий (610—641). Побѣдата надъ узурпатора била лесна, нъ борбата противъ персийцитѣ станала тежка, особено слѣдъ като тѣ бѣха завладѣли Сирия, Палестина и Египетъ. Хераклий трѣбаше да създаде нови армии, да употрѣби за тѣхното въоржжване черковни имущества и да отсжтствува съ години и прѣзъ зимата далечъ отъ Цариградъ въ лагера. Слѣдъ тежка борба той одържалъ славна побѣда (628). Нъ малко години слѣдъ това вече послѣдвало нападението на войсковитѣ пълчища на единъ новъ пророкъ отъ малко познатата до сега вжтрѣшность на Арабия. Арабитѣ съ своя тъй прѣсенъ ентусиязъмъ били по-силни отъ двамата досегашни противници, римляни и перси. Едва спечелената Сирия и Египетъ бързо били изгубени и взети отъ новитѣ завоеватели, които въ кратко врѣме слѣдъ туй подчинили на своята власть цѣлото персийско царство. Само по море арабскитѣ флоти не били опасни за гърцитѣ. Настжпили невесели врѣмена. Цѣлиятъ живогъ билъ овоенченъ и къмъ общото обѣдняване се присъединилъ упадъкъ на културата и литературата. За Хераклий не се намѣрилъ никакъвъ историкъ, а само единъ поетъ, послѣдниятъ отъ по-старата школа, даровитиятъ Георги Пизидъ.

Оскждни и непълни ставатъ въ това бурно столѣтие и извѣстията за балканскитѣ страни. Хаганътъ изпратилъ на лангобардския краль Агилулфъ словѣнски помощни войски за завладѣване на Кремона, Мантуа и други италиянски градове (603 год.)[1]. Когато започнали да нападатъ персийцитѣ, Фока повишилъ аварския годишенъ данъкъ и изпратилъ всички европейски войски на истокъ (604)). Прѣзъ врѣме на буритѣ на истокъ въ Тракия и Илирикъ всички пжтища били отворени за аваритѣ и словѣнитѣ. Единъ египетски историкъ Иоанъ, епископъ на града Никиу въ делтата на Нилъ, извѣстява за 609 година, какъ римскитѣ провинции били опустошавани отъ чужди народи, какъ градоветѣ на християнитѣ били разрушавани, жителитѣ отвеждани въ плѣнъ; „само градътъ Солунъ биде пощаденъ, защото стѣнитѣ му бѣха яки и, благодарение на

---

[1]) *Paulus Diaconus* IV, 28.

[2]) *Theophanes* ed. De Boor 1,292. *Иоанъ Никиу* (околу 661—686) франц. отъ *Zotenberg*, Journal asiatique, VII série, vol 13, 1879,343. За хронологията *Irečeк*, Rom. Dalm. I, 26, *Niederle*, Slov. starožitnosti 2,227.

Digitized by Google

божята закрила, чуждитѣ народи не можаха да го прѣвзематъ“[1]). Достойни за забѣлѣзване извѣстия съдържа солунската легенда за св. Димитрия. Въ Солунъ се събирали бѣжанци отъ дунавскитѣ страни, отъ Дардания и двѣтѣ Дакии, особено изъ Нишъ и Сердика. И цѣлата южна часть на полуострова била ограбвана отъ словѣни, цѣла Тесалия, Епиръ, Ахаия, съ ладии дори и островитѣ прѣдъ тесалийския брѣгъ, цикладитѣ и часть отъ Мала Азия. Прѣдъ Солунъ се явили петь словѣнски племена: друговити и сагудати, които, споредъ извѣстието на Йоана Камениата, още въ 904 година живѣели въ равнината прѣдъ градскитѣ порти, велегезититѣ, които послѣ се установили въ Тесалия, ваюнититѣ и берзититѣ.[1]) Словѣнитѣ дошли съ сѣмействата си, за да се заселятъ въ града. Нападението имъ на стѣнитѣ било отблъснато; сѫщо така неуспѣшно било и нападението имъ съ неудобнитѣ имъ ладии отъ къмъ морето. Въпрѣки неуспѣха си, тѣ останали наблизу; плѣнницитѣ отъ лагеритѣ имъ бѣгали често въ града. Слѣдъ туй тѣ изпратили посланници съ дарове до хагана на аваритѣ за помощь (*συμμαχία*). Хаганътъ дошълъ лично съ войска отъ авари, словѣни и българи, снабдена съ военни машини тъкмо по жетва. Солунъ билъ обсажданъ цѣлъ мѣсецъ, нъ, слѣдъ пристигането на новъ императорски замѣстникъ съ флота отъ Цариградъ, хаганътъ се съгласилъ да прѣдаде плѣненитѣ и се върналъ въ Панония[2]). Тѣзи извѣстия мълчатъ за равнодушнитѣ ромеи, които, недоволни отъ товаритѣ на императорството, любовно се примирили съ варваритѣ. Единъ сирийски хронистъ разказва, какъ аваритѣ и словѣнитѣ казвали на хората отъ полето: „сѣйте и жънете; само една часть отъ данъцитѣ ще ви земемъ[3]).

Едва ли може да се приеме, че въ тия години, когато толкова градове въ вжтрѣшностьта били разрушени и дори гърцитѣ на островитѣ изплашени отъ тѣхното спокойствие, въ Далмация е било мирно: Мѣстнитѣ войски сж били слаби, стѣнитѣ не тъй яки, като цариградскитѣ или солунскитѣ, помощьта отъ империята далеко. Има само късни извѣстия; императоръть Константинъ Багрянородний (около 948) смѣсва при това словѣни и авари, архидяконъ Тома Спалатски († 1268) словѣни и готи. Датуванитѣ надписи отъ Салона свършватъ съ 603 година[4]). Отъ единъ старъ, очевидно, черковенъ изворъ произхожда извѣстието за падането на римския градъ у Тома. Варваритѣ оградили Салона съ метателни орждия и въ врѣме на една

---

[1]) По-късно имало епископство другувитско (на другувититѣ) подъ *Солунския* митрополитъ. Името на сагудатитѣ (отъ нѣкоя мѣстность?) нѣма нищо словѣнско. Въ името на велегезититѣ, както и въ собственото име Лабрагезасъ едва ли трѣба да се търси думата — гость; първата основа е ясна „велий, голѣмъ“.

[2]) Върху легендата за св. Димитрия: *Tafel*, De Thessalonica (Berlin 1839) рускиятъ митрополитъ *Филаретъ*, сръб. въ Гласник 18 (1865); *Gelzer*, Die Genesis der Byz. Themenvervass, (Leipzig 1899, Abh. der kgl. sächs. gesellschaft der Wiss) 35—64.

[3]) *Marquart* посл. м. 482.

[4]) *T. Bulić*, Sull'anne della distruzione di Salona (между 612 и 614). Bu'l. Dalmat. 29 (1906) 268—304.

Digitized by Google

паника навлѣзли между обсаденитѣ въ стѣнитѣ. Салонитанцитѣ се спасили само отчасти на пристанищнитѣ кораби и намѣрили прибѣжище на островитѣ Солта, Брацца, Лесира, Лиса и Курцола. Неприятелитѣ избили останалитѣ жители, ограбили града и го запалили, при което огъньтъ унищожилъ и черквитѣ, и палатитѣ. Салона не била вече въздигната. Корабитѣ на салонитанцитѣ, управлявани отъ младежьта на бѣжанцитѣ, завладѣли брѣга съ такъвъ успѣхъ, че „отъ словѣнитѣ никой не смѣеше да слѣзе въ морето". За подновяване на Салона прѣживѣлитѣ граждани били много слаби, градътъ много голѣмъ и цѣль въ развалини. За туй гражданитѣ съ позволение на императора се поселили въ близкия, добрѣ укрѣпенъ палатъ на Диоклетияна въ Спалато. Разказътъ на императора Константина има напротивъ напълно типа на сказанието за градището. Винаги градището пада въ ржцѣтѣ на неприятелитѣ само чрѣзъ хитрость, измѣна или магия: варваритѣ дохождатъ съ въоржженията на падналитѣ при Дунава римляни и съ римски знамена, измамватъ по такъвъ начинъ жителитѣ и завладѣватъ града[2]).

Задържали сж се обаче на брѣга малко градове, прѣди всичко Зара (Ядаръ) и Трагуриумъ (Трогиръ), на югъ Бутуа, Скодра, Лисъ и укрѣпленията на Превалъ. Запустѣли сж, не знаемъ какъ и кога, Скардона, Нарона, Рисиниумъ, Доклеа и много други прочути общини въ римско врѣме. Въ развалинитѣ на Нарона се намѣри съкровището на една жена Урбика съ монети отъ Юстина I до Тиберия II; закопано е било то около 582 година, когато аваритѣ прѣвзели Сирмиумъ и не било вече откопано *). Въ Епидавръ монетнитѣ находки свършватъ, споредъ Evans, съ монети отъ Фока. Срѣдновѣковитѣ сказания расправятъ за прѣвземането на града отъ словѣнитѣ и за бѣгството на епидаврийцитѣ, които основали новъ градъ Ragusium (роман. Ragusi, сега Рагуза (Дубровникъ), приблизително 10 километра на сѣверозападъ на едно малко достжпно откъмъ сушата мѣсто на брѣга**). И Катаро (Decadaron на равенеца, *τὰ Δεκάτερα* на императора Константина) съ своето високо разположено градище въ най-вжтрѣшния жгълъ на Ризинския заливъ е ново поселение отъ това размирно врѣме. Новъ е билъ построениятъ на една стръмна скала между маслинови градини Антивари (*Ἀντίβαρις*) въ епископскитѣ каталози и у императора Константина. Римскиятъ Olcinium билъ прѣмѣстенъ по-нататъкъ; едно мѣсто съ развалини, извѣстно и днесъ още като Старо-Дулчиньо, на сѣверъ отъ днешното

---

[2]) *Thomas Arch.* сар. 7—11 За старостьта на неговата подложка говори отношението на острова Исса (итал. Лисса, слав. Вис) като Lysia, форма, която се среща само у Прокопия: *Λυσία, Λυσίνη*, въ изданията отъ Maltretus do Comparetti поправено на *Λίσσα*, възстановено отъ *Haury*, който обаче (1 p. LVII, 2 p. 38 б. 1) отъждествява тоя островъ съ Лесина, Фаросъ на гърцитѣ въ срѣднитѣ вѣкове insula Farre, Fara, словѣнски и до днесъ още Фаръ или Хваръ. Едва около 1300 година изпжква името Lesena, Lesna за града на южния брѣгъ и цѣлия островъ (навѣрно отъ слав. лѣсъ „гора").

*) *Bulić* въ Bull. Dalm. 25 (1902) 197—212.

**) Срв. *Jireček* Ron. Dalm. 1, 28.

Digitized by Google

Дулчиньо, се споменува вече въ 1376 година***). Ново основаване на градове на по-запазени мѣста на далматинския брѣгъ има паралелъ въ Гърция и Италия въ сѫщото врѣме. На източния брѣгъ на Лакония била построена тогава Монобазия или Монембазия на единъ малъкъ скалистъ островъ въ Италия скритиятъ между скалисти планини Амалфи, при венецианскитѣ лагуни близу до римския Алтинумъ наречената по името на императора Хераклияна (Civitas nova.)

Врѣмето на Хераклия се дѣли на два периода, прѣди и слѣдъ побѣдата надъ перситѣ, подиръ която слѣдъ малко години дойде новата арабска война въ Сирия съ повторно събиране на всички войски както и на западнитѣ. При встжпването си на прѣстола Хераклий намѣрилъ, както съобщава Теофанъ, Европа опустошена отъ аваритѣ (610). Павелъ Дяконъ отбѣлѣзва около 611 год. една побѣда на словѣнитѣ надъ римскитѣ войски въ Истрия и печално запустяване на тая страна. Единъ съврѣменникъ, епископътъ Изидоръ Севилски († 636), извѣстява въ своята хроника, че въ началото на Хераклиевото управление, въ врѣмето, когато перситѣ завзели Сирия и Египетъ (значи 611—619), словѣнитѣ отнели на римлянитѣ Гърция[1]). Въ гърцкитѣ източници стоятъ на пръвъ планъ аваритѣ. Откакъ цариградското владичество биде изтикано отъ дунавскитѣ земи, тѣ разширили своята власть надъ словѣнски племена и надъ хунитѣ при Черно море. У нѣколко византийци отъ това врѣме хаганътъ се явява като главенъ началникъ на всички словѣнски пълчища. Нъ че покрай направо покоренитѣ е имало и само съюзни племена показва споменатото съучастие на аваритѣ въ обсадитѣ на Солунъ.

Прѣди отшествието въ персийската война (622) императоръ Хераклий помолилъ аварския хаганъ отъ учтивость да бжде настойникъ (ἐπίτροπος) на оставащия въ столицата неговъ синъ и сърегентъ малкия Константинъ. Слѣдъ завръщането отъ първия походъ трѣбало (623) да стане лично свиждане на императора съ хагана, не нѣкждѣ на Дунава, ами близу прѣдъ Цариградъ, при гр. Хераклия. Нъ аваритѣ кроели измѣна. Хераклий наврѣме отъ далечъ забѣлѣзалъ, какъ хаганътъ давалъ съ камшикъ (φραγελλίῳ, flagellum) знакъ за нападение и веднага ударилъ назадъ, прѣслѣдванъ отъ аваритѣ дори до портитѣ на столицата. Императорскиятъ лагеръ заедно съ приготвенитѣ подаръци станалъ плячка на непрiятелитѣ[1]). Въ сѫщата година словѣнитѣ прѣдприели, както съобщава единъ сирийски източникъ, отъ Гърция разбойнически походи по море дори до Критъ[2]). Между

***) „In mari Dilcinii veteris“ 1376 Div. Rag. Dulcigno vecchio на днешнитѣ карти Rovinskij, Сборникъ на руск. Академия 86 (1909) 228 нат.

[1]) *Jsidorus Hispalensis* (втора редакция отъ 626 година): „cuius initio (sc. imperii Eraclii) Slavi Graluan Romanis tulerunt Persi Syriam et Aegyptum plurimasque provincias. Mon. German. Auctores antiquissimi 11,479.

[1]) Chron. Paschale (съврѣменен източникъ) 1,712 къмъ 5 юний 623, Теофанъ (съставено около 813) къмъ 619. *Angelo Pernice*, L' imperatore Eraclio (Firenze 1905) 97, се рѣшава за датуването на Теофана, *Gerland* въ Byz. Zeitschr. 15 (1906) 305—306 противъ това.

[1]) Thomas Presbyter: *Gutschmid*, Kleine Schrtften 5,433, *Шишмановъ* въ Български Прѣгледъ 1897 юний 79.151; *Gelzer* цит. съч. 44.

Digitized by Google

това договоритѣ съ аваритѣ били подновени. Хаганътъ поискалъ половината отъ съкровищата и стокитѣ на Цариградъ за себе си и получилъ грамадни подаръци, годишенъ данъкъ, споредъ извѣстията 200,000 жълтици, и като заложници роднини на императора. Нъ когато Хераклий отсѫтствувалъ дълго врѣме на истокъ и прѣзимувалъ два пѫти въ Армения, хаганътъ сключилъ съюзъ съ персийския царь. Съюзницитѣ се явили въ юний 626 година на двата брѣга на Босфора, въ Азия персийскиятъ полководецъ Шахрбаразъ, въ Европа войска отъ 80,000 авари, словѣни, гепиди, българи и други „диви народи". Защитата на столицата водѣлъ Бонъ, единъ отъ послѣднитѣ византийски полководци съ латинско име. Когато въ края на юний пристигналъ хаганътъ лично, той поискалъ да му се прѣдаде Цариградъ, слѣдъ като се оттеглятъ жителитѣ му, които можели да излѣзатъ живи само съ по една дреха. Това искане гордо било отхвърлено. Започнало се тогава нападението, открито отъ словѣнски пѣшаци безъ ризници, задъ които (слов.) стояла втора пѣхота въ ризници, които блѣщѣли на слънцето. Съ голѣмъ викъ били тласкани къмъ стѣнитѣ на града военнитѣ машини, подвижни покриви и дървени кули съ кожени обвивки; тѣ били отчасти докарани на кола съ войскитѣ, отчасти приготвени отъ съборенитѣ кѫщи въ околностьта. Нъ всичкиятъ трудъ на варварската войска билъ напразно. Византийцитѣ набучвали, както и прѣдъ вратитѣ на Солунъ, непріятелскитѣ глави на копията си. Словѣнитѣ изпълнили водитѣ на Златния Рогъ съ множество ладии, карани съ лопати отъ мѫже и жени; тѣзи моноксили тѣ донесли отъ Дунава[1]). Обаче византийската флота, отъ 70 кораба, попрѣчила на непріятелитѣ отъ Азия и Европа да се съединятъ, разрушила лодкитѣ и саловетѣ на перситѣ и унищожила най-сетнѣ въ *една* нощь цѣлата флота отъ ладии на словѣнитѣ. Златниятъ Рогъ билъ пъленъ съ трупове и останки отъ разрушеното. Между непріятелитѣ избухнали прѣпирни. Хаганътъ заповѣдалъ да избиятъ нѣколко словѣни, които се спасили отъ ладиитѣ. Споредъ разказа на Паскалевата хроника, словѣнитѣ се оттеглили изпърво неохотно. Прѣзъ нощьта на 8 августъ аваритѣ изгорили машинитѣ си и на разсъмване потеглили да се връщатъ[2]).

Нападението на Цариградъ е висшата точка въ историята на аваритѣ. Отъ тогава за аваритѣ не става вече дума въ гръцкитѣ извори. Дали Хераклий е изпращалъ слѣдъ побѣдата надъ перситѣ експедиция къмъ Дунава, не е извѣстно; още при оттеглянето отъ Цариградъ Бонъ заплашилъ хагана, че братътъ на императора, побѣдоноснятъ противъ перситѣ Теодоръ, ще го (хагана) прѣслѣдва дори въ собствената му земя. При разпадането на аварската сила черноморскитѣ хуни или българи играятъ голѣма роля. Кубратъ, князътъ на хуногундуритѣ, родоначалникъ на сетнѣшната българска династия,

---

[1]) *Theophanes* ed. De Boor 1,316.

[2]) За тая обсада въ 626 година трима съврѣменници: *Pisides, Theodoros Synkellos* и Chron. Paschale. Съ използуване по-стари източници: *Theophanes* и патриархъ *Никифоръ*. Срв. Pernice пос. съч. 137 нат.

Digitized by Google

билъ, слѣдъ нѣколко побѣди противъ аваритѣ, при едно посѣщение въ Цариградъ покръстенъ и отличенъ отъ императора Хераклия съ титлата патрицийй[1]). Франкската хроника на Фредегара съобщава, че при едно опразднане на аварския прѣстолъ (около 630) „българитѣ въ аварската земя искали да издигнатъ за хаганъ единъ отъ своитѣ, нъ паднали въ борбата. Тѣ избѣгали въ земята на франкския краль Дагобертъ (628—638), нъ били нападнати отъ баояритѣ въ зимния лагеръ и по-голѣмата часть избити Останалитѣ само се спасили у лангобардитѣ и получили жилища въ Салниумъ. Многобройни побѣди надъ аваритѣ одържалъ Само, князь на словѣнитѣ въ Бохемия (около 627—662). Маситѣ византийски плѣнници въ земята на аваритѣ не били освободени или откупени. Поселени при Сирмиумъ, тѣ се смѣсили съ авари, българи и други язичници, нъ и тѣхнитѣ наслѣдници като тѣхъ останали, както съобщава легендата за св. Димитрия, вѣрни на християнската вѣра, повечето като свободни хора подъ единъ аварски военачалникъ. Второто поколѣние се подигнало противъ аварското владичество и потеглило на югъ въ византийска територия, дѣто тѣзи поварварени ромеи получили мѣста за поселение при Солунъ, въ Тракия и при Цариградъ[2]).

Прѣзъ тѣзи бурни врѣмена словѣнитѣ се установили въ обезлюденитѣ отъ дълго врѣме провинции на югъ отъ Дунава. Цѣлото поселение ще да е било вече около половината на 7 вѣкъ навѣрно завършено; по-късно сж ставали само отдѣлни размѣствания. Найпрѣдприемчивитѣ групи сж проникнали най-далече съ стремлението да завладѣятъ топлитѣ и богати крайбрѣжни области. Най-напрѣдъ ще да е билъ заетъ южниятъ дунавски брѣгъ, дѣто Теофанъ и Никифоръ споменуватъ около 679 година седемь словѣнски племена *(γενεαί)* между Дунава и Хемъ, безъ съмнѣние, прѣселени отъ срѣщулежащата днешна Влахия. Тракия, въпрѣки всички притѣснения и грабежи, се държала още яко; едничкото племе, което могло да се посели тамъ, били смолѣнитѣ въ вжтрѣшностьта на Родопитѣ. Единъ отъ главнитѣ потоци на словѣнската колонизация се разлѣлъ прѣзъ Горна Мизия и Прибрѣжна Дакия въ вжтрѣшностьта на Македония и по-нататъкъ на югъ прѣзъ Елада дори до Лакония, дѣто споменуващитѣ у императора Константинъ Порфирогенета племена на милинги и езерити (отъ слов. *езеро*) намѣрили ново отечество. Споредъ свидѣтелството на Мазариса и Халкокондила, тѣхнитѣ потомци говорили още въ 15-то столѣтие отчасти словѣнски. Отъ Македония една струя се обърнала на западъ къмъ Срѣдна Албания; тѣхнитѣ слѣди се забѣлѣзватъ и днесъ по единъ ясно разграниченъ поясъ съ словѣнски мѣстни имена, поясъ, който достига между Дурацо и Химара морския брѣгъ[3]). Много по-голѣми нашествия имало въ провинцията

---

[1]) За това *Златарски*, Сборникъ на Мин. на Нар. Просв. 11 (срв, Arichslaw. Phil. 21.607).

[2]) Gelzer, Die Themen verfassung 47 н.

[3]) *Новаковић*, Први основи книжевности међу балканским славенима Београд 1893, 38—49.

Digitized by Google

Далмация, надлѣжъ по старитѣ римски пѫтища отъ Наисусъ (Нишъ) за Лиса и отъ Сирмиумъ за Салона и Нарона, дори до областьта на лозята и маслиненитѣ градини близу до далматинскитѣ градове, дѣто се поселили князетѣ на диоклититѣ, каналититѣ, захлумцитѣ и хърватитѣ. Изъ Панония най-сетнѣ потеглили голѣми множества нагорѣ по Сава и Драва, дори до изворитѣ имъ въ източнитѣ Алпи. Срѣщу това въ самата Дакия словѣнскиятъ елементъ до толкова се намалилъ, вслѣдствие нахлуванията на югъ и западъ, че неговитѣ остатъци полека-лека изчезнали между румънитѣ. Интензивностьта на словѣнската колонизация и степеньта на смѣшението съ по-старото население се познава по нееднаквитѣ на всѣкждѣ промѣни на античната топографична номенклатура. Най-вече имена отъ древностьта сѫ се запазили въ всички крайбрѣжни области наоколо по цѣлия полуостровъ, отъ Тракия до Кварнеро. Най-малко словѣнски мѣстни названия сѫ възникнали въ източна Тракия и сѣверна Албания. Най-голѣми пъкъ прѣврати е прѣтърпѣла топографичната номенклатура въ три области: въ Moesia superior, въ вѫтрѣшностьта на Македония и въ вѫтрѣшностьта на провинцията Далмация. Въ Горна Мизия не останало ни едно римско име на градъ. Това явление бие на очи въ сравнение съ съсѣднитѣ провинции Dacia mediterranea и Dardania, дѣто нѣколко антични имена съ звукови промѣни отчасти и днесъ още живѣятъ Naissus (Нишъ), Serdica (въ срѣднитѣ вѣкове Срѣдецъ), Scupi (Скопие), Ulpiana (Липлянъ). Сѫщо тъй отъ основа е измѣстило старитѣ имена и населението въ вѫтрѣшностьта на Македония, трѣба само да сравните списъцитѣ на градоветѣ и укрѣпленията у Хиерокла и Прокопия съ 400 години по-сетнѣшния материялъ у Скилица (или Кедринъ) и въ привилегиитѣ, дадени отъ императора Василия II на Охридската архиепископия. Изчезнали сѫ и познатитѣ отъ итинерариитѣ и надписитѣ римски мѣстни имена въ източна Далмация.

Словѣнитѣ не сѫ били прѣходещи поселенци въ балканскитѣ страни. Сѣверната, повече континентална половина на Балканския полуостровъ е населена прѣимуществено съ словѣни отъ повече отъ 12 столѣтия насамъ до линията, която можемъ да теглимъ отъ Антивари прѣзъ Шкодренското, Охридското и Костурското езеро дори до вратитѣ на Солунъ. Чрѣзъ бавно амалгамиране на слабитѣ остатъци отъ по-старо илирийско, тракийско и романско население съ течение на вѣковетѣ се е образувала въ голѣмото пространство отъ изворитѣ на Сава до черноморския брѣгъ при Варна една непрѣкъсната словѣнска язикова область. Въ южната пъкъ половина, въ Тесалия, Епиръ и Елада, словѣнскиятъ елементъ е билъ по-слабъ и полека-лека се е погърчилъ, отчасти и поалбанчилъ. Тѣзи явления сѫ се развивали паралелно съ резултатитѣ отъ прѣселението на германскитѣ народи въ лежащитѣ по на западъ части на Европа. Въ римскитѣ провинции на югъ отъ горния Дунавъ, въ днешна Горна и Долна Австрия, Залцбургъ, Бавария, въ по-голѣмата часть на Тиролъ и въ сѣверна Швейцария малочисленията романски елементъ е билъ асимилиранъ отъ интензивната германска колонизация. Сѣверната страна на Алпитѣ, съ изключение на остатъцитѣ отъ ретооромани въ обла-

Digitized by Google

сѣта около изворитѣ на Иинъ и Рейнъ, е станала нѣмска въ цѣлото си продължение отъ Бернъ до Виена. На югъ отъ Алпитѣ напротивъ потомцитѣ на римлянитѣ сѫ били много по-многочислени отъ германскитѣ завоеватели. Вслѣдствие на това готитѣ и лангобардитѣ въ Италия скоро сѫ изчезнали между по-стария романски елементъ.

Единъ едничъкъ източникъ отъ това врѣме споменува за размѣра на тая словѣнска колонизация: една компилирана около 670—680 на арменски язикъ география, която по-рано се приписваше на Мойсея Хоренски. Тя съобщава, че въ Дакия по-рано живѣели 25 народа словѣни; по послѣ „словѣнитѣ прѣминаха прѣзъ Дунава, придобиха други земи въ Тракия и Македония и проникнаха чакъ до Ахайя и Далмация“ [1]). Споредъ този арменецъ, значи, ония словѣни, които се поселили на полуостова сѫ били сѫщитѣ, които по-рано въ врѣмената отъ Юстинияна до Маврикия сѫ живѣли въ днешна Ромъния, Седмиградско и съсѣднитѣ части на Маджарско. Съврѣменното язикознание потвърждава това схващане. Южнословѣнскитѣ диалекти отъ Черно море до източнитѣ Алпи образуватъ споредъ Ягича[2]) една верига, въ която може да се констатира продължението на прѣстаритѣ отношения къмъ нѣкогашнитѣ, сега раздѣлени съ голѣми междини съсѣди отъ сѣверословѣнската область.

Сърбитѣ и хърватитѣ се споменуватъ съ това име едва въ 9 столѣтие. Тѣхнитѣ прѣдци сѫ живѣли първоначално навѣрно надлъжъ по южния фронтъ на прѣродителитѣ на словацитѣ и малоруситѣ. Прѣдѣди на сърбохърватитѣ сѫ били, навѣрно, словѣнитѣ въ сѣверно Маджарско, у които прѣбивавалъ въ Юстинияново врѣме като бѣглецъ лангобардскиятъ принцъ Илдигисъ. Оттеглянето на лангобардитѣ въ Италия имъ отворило пѫтя за Панония, нъ тамъ тѣ подпаднали подъ върховната власть на аварския хаганъ сѫщо тъй, както на врѣмето си живѣещитѣ тамъ германски племена подъ владичеството на хунския господарь Атила. Прѣдци на хърватитѣ и сърбитѣ сѫ били вѣроятно и словѣнитѣ, които построили на аваритѣ при Сирмиумъ ладии на Сава и които сѫщеврѣменно съ прѣдѣдитѣ на словѣнитѣ сѫ ходили съ аварскитѣ военни пълчища въ източнитѣ Алпи противъ байоаритѣ и като спомагателни войски съ лангобардитѣ за Италия. Вече около 600 год. тѣ нападали при императора Маврикия Истрия и Далмация отъ Панония. Падането на Салона и на други градове въ Далмация и Превалъ е било докарано отъ словѣнски войски, отчасти може би водени отъ аварско. Слѣдъ поселението имъ въ римска Далмация зависимостьта на тия словѣнски племена отъ аваритѣ ставала все по-слаба и по-слаба. Словѣнитѣ, които се явили въ 626 година прѣдъ Цариградъ съ пѣхота и ладии отъ Дунава, сѫ произхождали, навѣрно, сѫщо отъ сѣверозападнитѣ области на полуострова. Разпадането на аварското ханство ги направило пакъ свободни.

---

[1]) Прѣведена отъ *Лашкановъ* (Патканиянъ) въ руския Журналъ Министерства Народнаго Просвѣщенія 1883 мартъ стр, 26 (знае вече Хазаритѣ и споменува българския князь Аспарухъ, синъ на Кубрата, въ делтата на Дунава.

[2]) Arch. f. slaw. Phil. 17 (1895) 54; 20 (1898) 36.

Digitized by Google

На византийцитѣ при общеупотрѣбяваната система на подаръци за съсѣдитѣ, даване титли на князетѣ имъ, естествено свързано съ заплата въ хубави златни монети, вземане наемни войници, използуване съперничества и т. н. не е било мжчно да придобиятъ номинална върховна власть надъ много отъ словѣнскитѣ племена. Биде тогава разширена и старата система на „foederati"-тѣ, погранични народи съ мѣстни плащани князе, върху поселенитѣ въ римскитѣ провинции словѣни. Началото на тая дипломатическа дѣятелностъ е свързано съ отблъскването на нападението върху Цариградъ (626 год.) и връщането на императора Хераклия, като побѣдитель отъ персийската война (628). Наскоро словѣнскитѣ области въ околностьта на Солунъ и между Хемъ и Дунава се явяватъ подъ императорска власть. И Тома Спалатски споменува една заповѣдь (iussio principum, sacrum rescriptum dominorum principum) на „imperatores Constantinopolitani" до князетѣ на словѣнитѣ (duces Slavorum), щото тѣ да не безпокоятъ живѣещитѣ въ спалатския царски палатъ салонитанци; това трѣба да е билъ Хераклий съ своя синъ като съуправникъ[1]). Първото ясно извѣстие за мирни отношения се чете въ биографията на папа Иоанъ IV (640 – 642), далматинецъ, синъ на нѣкой си Scholasticus (прокуроръ) Venantius. Той изпратилъ абата Мартинъ съ пари, за да откупува въ цѣла Далмация и Истрия християни плѣнници отъ върлуващитѣ въ тия страни язичници и да събира мощи изъ запустѣлитѣ черкви[2]). Въ сжщото врѣме (около 642) словѣнитѣ прѣдприели съ множество кораби походъ противъ долноиталийскитѣ лангобарди, излѣзли на брѣга близу до Монте Гаргано при Сипонтумъ и защитили лагера си съ скрити ями. Херцогътъ Айо Беневентски искалъ да ги изгони, нъ си намѣрилъ смъртьта, когато на конь падналъ въ една такава вълча яма. Наслѣдникътъ му Радоалдъ, синъ на херцога Гизулфъ Фриулски говорилъ съ словѣнитѣ на тѣхенъ езикъ, който ще да е билъ научилъ въ Фриулъ, и съ това ги направилъ непрѣдпазливи. Едно нападение му донесло побѣда; остатъкътъ отъ словѣнитѣ избѣгалъ прѣзъ морето[1]). Тѣзи словѣни сж били дошли сигурно отъ Далмация. Сжщиятъ Сипонтумъ билъ нападнатъ въ 926 година отъ Михаила, захлумския князь. Походътъ противъ лангобардитѣ е билъ извършенъ по подбутване на византийцитѣ, които малко години слѣдъ това (около 650 г.) били разбити въ сжщата мѣстность при Монте Гаргоно отъ Гримоалда, братъ на Радоалда, подиръ което императоръ Констансъ, внукътъ на Хераклия, въ врѣме на своето прѣбиване въ долна Италия, водилъ война противъ сжщия Гримоалдъ, сега краль на лангобардитѣ.

Въ византийскитѣ военни сили отъ това врѣме е имало многобройни словѣнски войски. Въ Мала Азия прѣминали тогава (664) 5000 словѣни къмъ арабитѣ и били заселени отъ тѣхъ при Апамея

---

[1]) *Thomas Arch,* сар. 10 (завършъкъ).

[2]) И у *Rački* Дос. 277.

[1]) *Paulus Diaconus* IV, 44.

Digitized by Google

въ Сирия[1]). Внукътъ на Констанса, императоръ Юстиниянъ II. (685—695), колонизиралъ като свой „избранъ народъ" около 30,000 души словѣни въ Витиния, подъ главатарството на единъ словѣнски полководецъ отъ благороднитѣ *(εὐγενέστεροι)* на народа, на име Nebulos. Нъ въ битката при Севастополъ въ Киликия (692) Небулъ съ 20,000 словѣни прѣминалъ къмъ арабитѣ[2]). При своитѣ прѣдприятия противъ Цариградъ, обаче, арабитѣ не намѣрили никаква подкрѣпа у словѣнитѣ отъ полуострова. Отъ врѣмето на първата блокада при императора Константинъ Погонатъ (668—685) липсуватъ извѣстия за настроението на полуострова. Само българитѣ подъ прѣдводителството на своя князь Аспарухъ, Кубратовия синъ, подъ натиска на налѣгащитѣ отъ изтокъ хазари, използували обстоятелствата, за да се заселятъ за винаги на римска територяя между Дунава и Хемъ (679). Въ врѣме на втората обсада на Цариградъ (717—718) българитѣ и словѣнитѣ били спечелени отъ императора Левъ Исавриянинъ и нанесли на арабитѣ въ Тракия значителни поражения[3])

Не липсуватъ извѣстия за походи на императоритѣ въ словѣнскитѣ земи. Императоръ Констансъ потеглилъ на 658 и за Словѣния" покорилъ я и се завърналъ съ много плѣнници. Императоръ Юстиниянъ II прѣминалъ 688 г. побѣдоносно прѣзъ „Словѣния" до Солунъ. Императоръ Константинъ Копронимъ воювалъ въ 758 съ „Словѣнии-тѣ въ Македония".[4]) Кжситѣ хронографски записвания не ни даватъ възможность да узнаемъ подробноститѣ, нъ все пакъ се вижда, че прѣди всичко работата е била да се осигурятъ пжтищата прѣзъ Македония. Остатъцитѣ отъ източноримската територия не сж били незначителни. Много е било изгубено въ единъ бавенъ процесъ на раздробяване, сжщо тъй както въ Италия римската область въ продължение на нѣколко поколѣния е била постепенно намалявана отъ лангобардитѣ. Приблизително до 679 г. империята владѣла дѣсния брѣгъ на Дунава. Границата на къмъ аварската земя *(Ἀβαρία)* се е намирала вѣроятно тамъ, дѣто и сетнѣшната българо-аварска граница се означава и днесъ още съ три паралелни земни валове (бълг. окопъ), между рѣкитѣ Искъръ и Ломъ[5]). Въ Срѣдиземна Дакия (Dacia mediterranea) византийцитѣ удържали до 809 г. важната Serdica, която се свързвала съ империята не само чрѣзъ Тракия, ами, както може да се види отъ извѣстията у Теофана, и чрѣзъ долината на Стримонъ (Струма). Крайбрѣжнитѣ земи на Македония империята винаги си е

---

[1]) *Theophanes* ed. cit 1,134. *Niederle* пос. с. 2,459 н.

[2]) *Theophanes* 1,366 и *Nicephoros* 36 *Б. А. Панченко* Извѣстия Руск. Археолог. Институт. въ Константин. 8 (1902) 15—62 за единъ оловенъ печатъ на *Σκλαβόων* (sic) *τῆς Βιθυνῶν ἐπαρχίας;* срв. *Schlumberger*, Byzantinische Zeitschrift 12 (1903) 277.

[3]) *Beda* († 735) у *Migne*, Patrol. Lat. 90 col. 571. *Theophanes* 1,397. Арабски извори (Tabari) у *Weil*, Gesch. der Chalifen I, 569 забѣл. (Burdžan и Sakâlib).

[4]) *Theophanes* ed. De Boor 1,347,364,430.

[5]) Вижъ картата въ *моята* книга Fürstentum Bulgarien текстъ стр. 412.

Digitized by Google

владѣла, макаръ че слѣдитѣ на словѣнската колонизация се простиратъ до източната половина на Халкидика. Въ Гърция сж били удържани Атина, Тива, Коринтъ, Патрасъ и въобще всички голѣми градове, които затова иматъ и непрѣкжсната история. Сжщото важи и за крайбрѣжнитѣ области при Дирахиумъ и въ стария Превалъ. Насрѣщу това въ Далмация прѣвратитѣ особено се познаватъ по малкитѣ територии на всички градове.

Цариградската дипломация имала обичай да означава земята на зависимитѣ народи като подаръкъ отъ императора. Вече Юстинъ II отговорилъ на едно посланичество на аваритѣ, че гепидитѣ като бѣжанци сж станали римски поданници и че тѣхната земя е била подаръкъ отъ римския императоръ[1]). Сжщата теория се чете у императора Константина Порфирогенета върху поселението на хърватитѣ и сърбитѣ. Противъ претенциитѣ на българитѣ се твърдѣло, че земята на хърватитѣ и сърбитѣ е подаръкъ отъ императора Хераклий, който приелъ тѣзи племена като бѣжанци отъ земитѣ на сѣверъ оттатъкъ Унгария и ги поселилъ въ опустошената отъ аваритѣ Далмация[2]). Несъстоятелностьта на тая теория показа най-напрѣдъ Ернстъ Дюмлеръ (1856). При едно мирно заселяване империята щѣше сигурно да запази и поднови за себе си всички стари градове, прѣди всичко Салона, и съ новитѣ колонисти би издигнала единъ видъ военна граница срѣщу сѣвернитѣ съсѣди[3]). Срѣдновѣковнитѣ сказания на южнитѣ словѣни прѣмѣстватъ прѣродината на сѣверъ. Най-ясно е формулирано това въ бѣлѣжката на Константина Багрянородни, че фамилията *(γενεά)* на княза Михаилъ Захлумски произхожда отъ тогава (около 948 г.) още отъ езическитѣ словѣни при Висла *(Βίσλα.* полски Wisla)[4]). Други истории за произхода на сърби и хървати у им-

---

[1]) Гепидитѣ като *ἐπήλυδες*, на които е била подарена тѣхната *χώρα* отъ императора: *Menandros* frag. 28, Hist. graeci min 2,64.

[2]) Споредъ *Konstantin Porphyrog.* ed. Bonn. 3,148 били поселени най-напрѣдъ отъ Хераклия хърватитѣ, слѣдъ като по негова заповѣдь изгонили аваритѣ. Сърбитѣ били получили отъ императора ужъ града Сербия въ Солунската провинция (сега Сервия, тур. Сервидже) въ долината на Халиакмонъ, пакъ се оттеглили къмъ Дунава при Бѣлградъ, нъ оттамъ се отказали да се връщатъ и били поселени отъ Хераклия въ мѣстноститѣ на Сербия, Пагания Захлумия, Тербуния и Кан ли (cap. 32 p. 152—153); значи най-напрѣдъ въ единъ малъкъ тѣсенъ градъ, втори пѫть въ половината на старата голѣма Далмация. Този епизодъ е съчиненъ явно отъ името на града Сербия. Въ противорѣчие съ тия разкази на друго мѣсто Епидавъръ съ други *κάστρα* се разрушава отъ *Σκλάβοι* (cap. 29 p. 136—137)

[3]) За Константиновитѣ извѣстия голѣма по-нова литература. *Dobrowsky, Šafařik, Zeuss, Tafel, Dümmler, Gfrörer, Rački* (особено Književnik 1 (1864) 36 сл., Doc. съ коментаръ и Rad 59 (1881) 201 сл. противъ *Гротъ* и *Флоринскій, Rambaud, Дриновъ, Hirsch, Novaković, Гротъ*, Извѣстия Константина Багрянородного о Сербахъ и Хорватахъ. Петербургъ 1880 *Флоринскій, Jagić, Jireček* (срв. Rom. Dalm. 1,31) и др. Напослѣдъкъ *Bury*, The treatise. De administrando imperio Byz z., 15 (1906) 517—577 съ доказателство, че тая книга на императора, несъвършена маса извѣстия и извлѣчения пълни съ противорѣчия, не е прѣтърпѣла окончателна редакция.

[4]) *Konst. Porph.* ed. Bonn. 3,160. Тъмно е означението на *Βίσλα* като *Διτζίκη*; срв. *Niederle* пос. съч. 2,276.

Digitized by Google

ператора Константина сж комбинации на 10 вѣкъ възъ основа на приликата на нѣколко племенни имена на сѣверъ и югъ. Прѣродината на хърватитѣ и сърбитѣ трѣба да е била оттатъкъ баварцитѣ и маджаритѣ въ двѣ тогава още язически области, при границата на Отона I, краль на „Frangia и Saxia". Князътъ на „Belochrovati" или бѣлитѣ хървати *(ἄσπροι Χρωβάτοι)* билъ подвластенъ на Отона I, нъ и приятель на маджаритѣ. Бѣлитѣ сърби *(ἄσπροι Σέρβλοι)* живѣятъ подъ властьта на наслѣдствени князе сжщо тъй оттатъкъ маджаритѣ въ една мѣстность Boiki, съсѣдна на франкитѣ и бѣлитѣ хървати[1]). Съсѣдството съ нѣмската империя показва, че въ основата на тия комбинации лежатъ нѣколко неясни извѣстия за тогава още язическитѣ сорби на срѣдна Елба и за похристиянченитѣ вече въ това врѣме, извѣстия отъ паметници отъ 10-ия вѣкъ, хървати въ Чехия при Исполинскитѣ планини. И най-старата руска хроника знае за „бѣлитѣ хървати" (хорвате бѣлии), нъ на югъ, съсѣди съ сърбитѣ (Сербь) и карантанитѣ (хорутане)[2]) У Дуклянския попъ „Croatia alba" се намира сжщо при Адриятическо море, при Салона и Зара. Три вѣка слѣдъ императора Константина архидяконъ Тома Спалатски знае още, че хърватитѣ дошли въ Далмация „de Polonia seu Bohemia." Сѣвернословѣнскитѣ, руски, полски и чески хронисти около 1100—1500 год. търсѣли наопаки прѣродината на всички словѣни на югъ, при Дунава и въ балканскитѣ страни отчасти въ „България и Маджарско, отчасти въ хърватско и Сърбия. Това прѣдставление, споредъ изслѣдванията на Нидерле, е произлѣзло отъ всеобщата история, както я дава библията за прѣминаване слѣдъ вавилонското стълпотворение прѣзъ Босфора за Европа[3]).

---

[1]) Bóiki *Шафарикъ* тълкуваше като земя на малоруситѣ бойки (ед. ч. бойко) въ Галиция. Нъ това име е прѣкоръ споредъ *Верхратскій* Arich. f. slaw. Phil 16 (1894) 591 отъ утвърдителната частица *боје* „да" „вѣрно"; срв. южнословѣнскитѣ кайкавци, чакавци, и щокавци отъ въпросителната частица *kaj, ča, što* „що?" Нѣкои се връщатъ къмъ даденото отъ *Шафарика* тълкуване на името като Boika, Boiohaemum въ римско врѣме; срв. *Iagić*, Arch. slav. Phil. 17 (1895) 71.

[2]) Хрониката знае и „хорватие" въ Русия, нъ безъ да опрѣдѣля жилищата имъ, които се търсятъ въ източна Галиция.

[3]) *У Несторъ, Кадлубекъ. Богухвалъ, Длугошъ* въ староческата стихотворна хроника на така наречения *Далимилъ, Пулкава у Niederle*, Slovanské starožitnosti 1, 34 сл.

Digitized by Google

Старобългарско съкровище.

Прѣзъ 1799 год. въ маджарско до брѣга на р. *Aranyka* въ Nagy-Szent-Miklós (comitet Torontal), на незначително разстояние отъ р. Марошъ, се намѣрило едно златно съкровище. Селянинътъ Nera Vuin, като копаелъ дупка въ двора си, случайно се натъкналъ на съкровището, чиято обща тѣжесть тогига на 1678 $^{8}/_{10}$ дукати. Находката станала извѣстна на властьта въ Будапеща и императора Францъ заповѣдалъ да се откупи изцѣло съкровището за *императорския кабинетъ на монетитѣ и антикитѣ въ Виена*, кждѣто се съхранява и до днесь. Прѣдполага се, че броятъ на сждоветѣ е билъ по-голѣмъ, нъ съкровището било разграбено отъ разни лица, та до сега сж запазени само слѣднитѣ 23 кжсове. (Виж. таблица I и II). Първо извѣстие за съкровището е далъ още на 1801 год. Schönwisner въ книгата си: „Notitia Hangaricae rei numariae, Budae". А прѣзъ 1827—1829 год. тъкмѣлъ да обнародва съкровището директора на Виенския музей Steinbüchel, нъ едва подиръ 21 год. неговия наслѣдникъ Arneth издаде илюстрирани тѣзи сждове въ съчинението си: „Die Gold und Silber monimente des k. k. Münz-und Antikenkabinets, Wien 1850". Понеже тѣзи златни сждове сж украсени съ богатъ орнаментъ отъ животното и растителното царство, а сжщо тъй на тѣхъ се срѣщатъ и сцени на митологически легенди отъ източенъ произходъ, както и образи отъ варварски народи, и всичко туй има значение и за историята на изкуствата, то ученитѣ отдавна, слѣдъ обнародването на съкровището, сж го проучвали отъ разни гледни точки и сж идвали до разни заключения.

И до като народната мълва приписвала съкровището на Дария, Атила („Schatz des Attila"), Арпада и пр., нѣкои отъ ученитѣ го считали за *готско*, други — за *гепидско*, трети за *хунско*, *аварско* и пр. Едва напослѣдъкъ, слѣдъ цѣль вѣкъ научни проучвания, видни специалисти, начело съ Кондакова, Strzygowsky, Hampel-я и пр., сж наклонни да приематъ, че прѣдметното съкровище е принадлежало на старитѣ българи, които въ началото на IX вѣкъ, прѣзъ ханствуването на великитѣ ханове Кръма и Омъртага, сж владѣели и земитѣ о-

Digitized by Google

коло р. Тиса и Марошъ въ Унгария, кждѣто се намѣрило и съкровището*).

А тъй като нѣкои отъ сждоветѣ носятъ чисто християнски обряденъ характеръ, т. е. сж отъ врѣмето когато вече българитѣ били покръстени, то навѣрно българското господство трѣбва да се продължило тамъ и прѣзъ властвуването на Бориса и Симеона, толкозъ повече, че въ писмото на сждоветѣ личатъ такива палеографически особености, които даватъ право, щото нашето съкровище да се отнесе и дори до X и XI вѣкъ.

*) Подробности върху обширната книжнина по нашия въпросъ вижъ въ съчинението отъ Ioseph Hampel, Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklós, Budapest 1886; и още отъ сжщия авторъ: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905. Нашитѣ таблици на съкровището, които читателя ще види по-нататъкъ, сж взети отъ горнитѣ съчинения.

Digitized by Google

Таблица I.

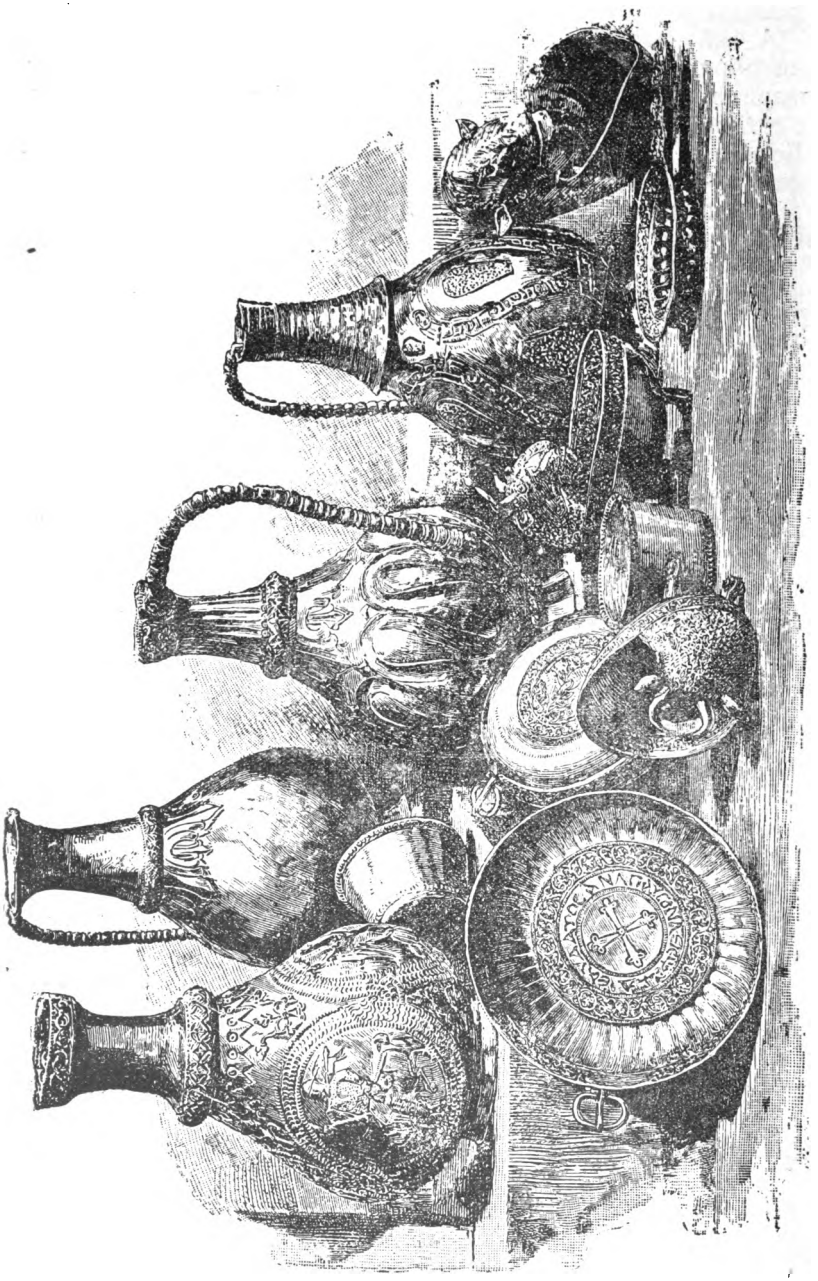

Дванадесеть златни съдове отъ старо-българското съкровище.

Digitized by Google

Таблица II.

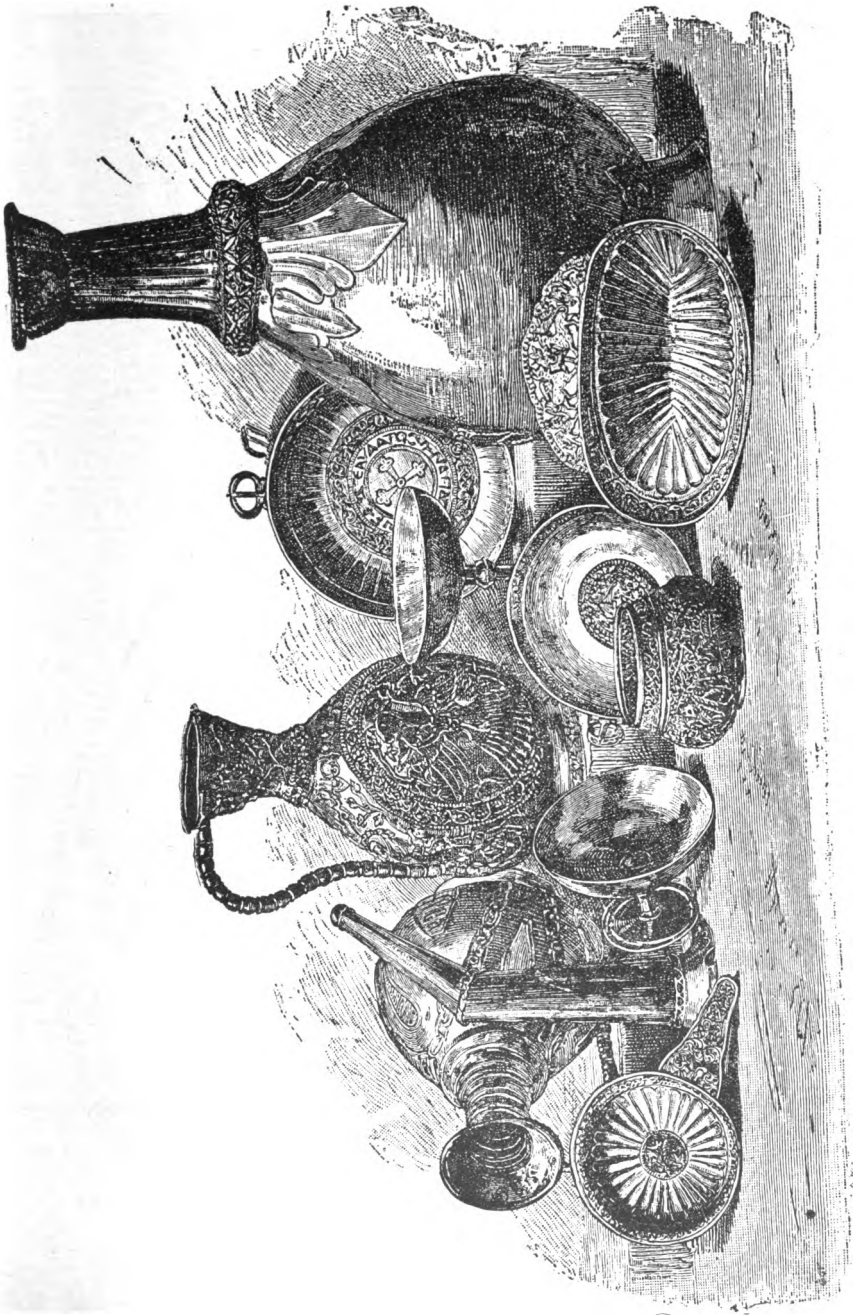

Digitized by Google

Единадесеть златни сждове отъ старо-българското съкровище.

Таблица III.

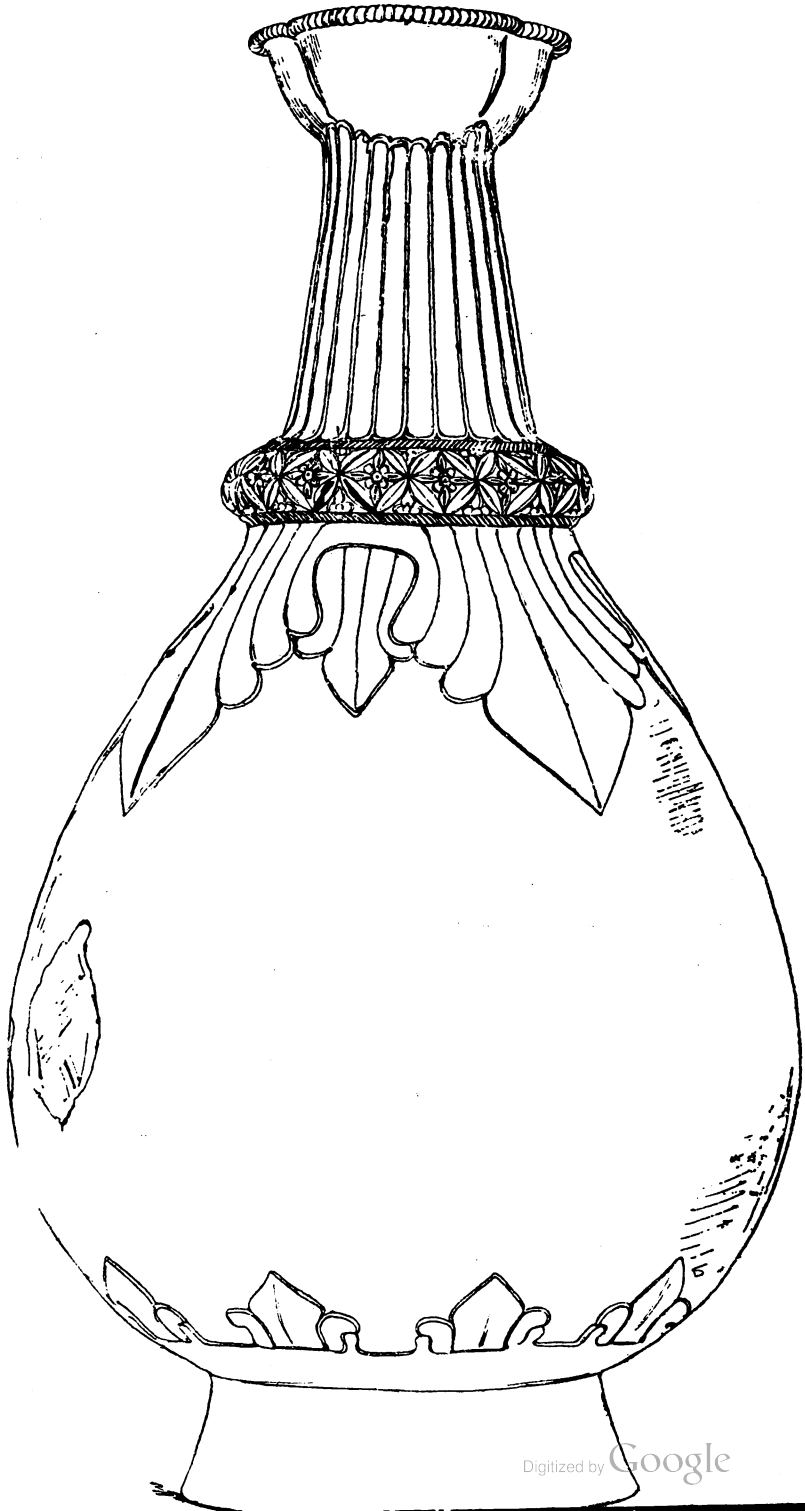

Digitized by Google

Таблица IV.

№ 2 Кана, изгледъ на първото поле.

Digitized by Google

Таблица V.

№ 2 Кана, изгледъ на второто поле.

Digitized by Google

Таблица VI.

№ 2 Кана, изгледъ на третото поле.

Digitized by Google

Таблица VII.

№ 2 Кана, изгледъ на четвъртото поле.

Digitized by Google

Таблица VIII.

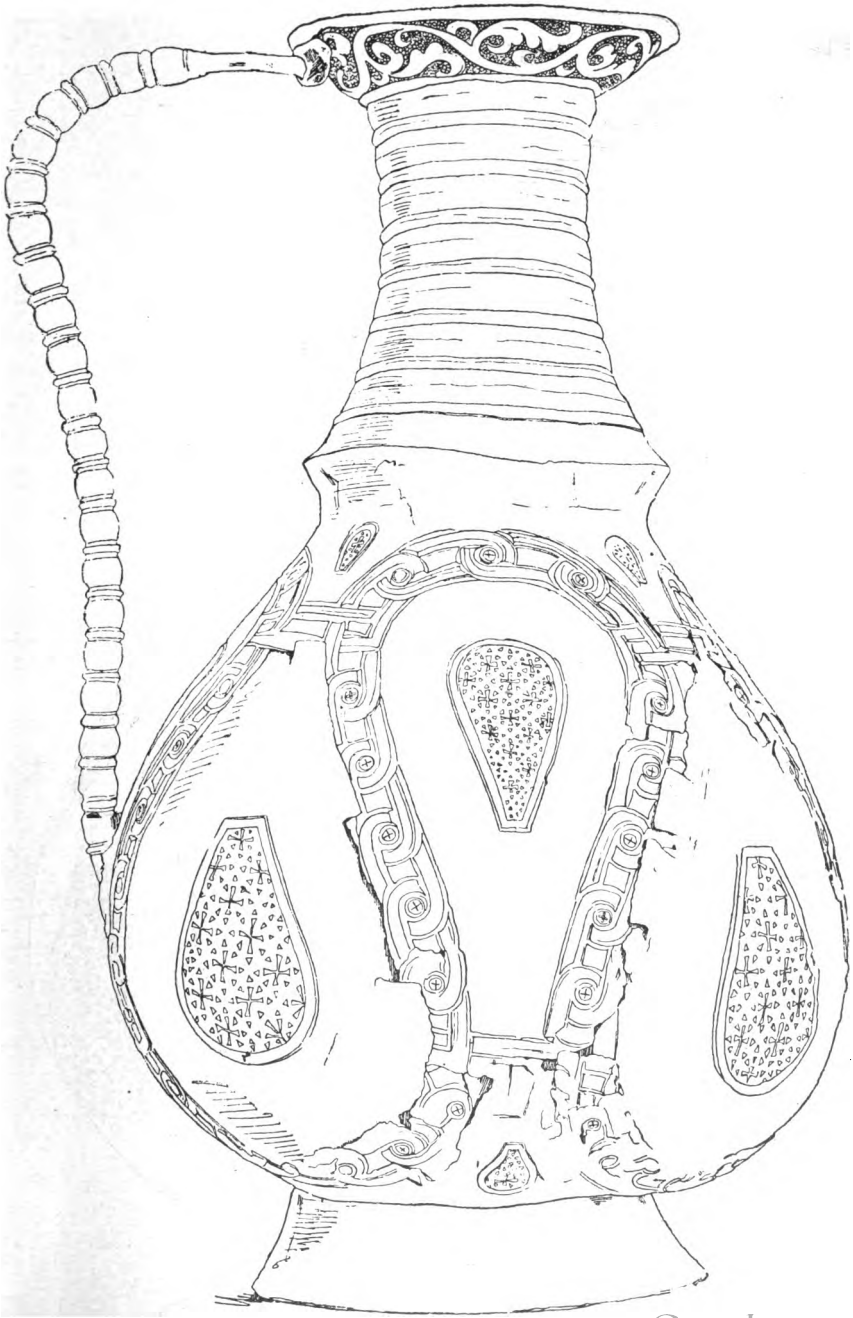

№ 3 Кана, общъ изгледъ.

Digitized by Google

Таблица IX.

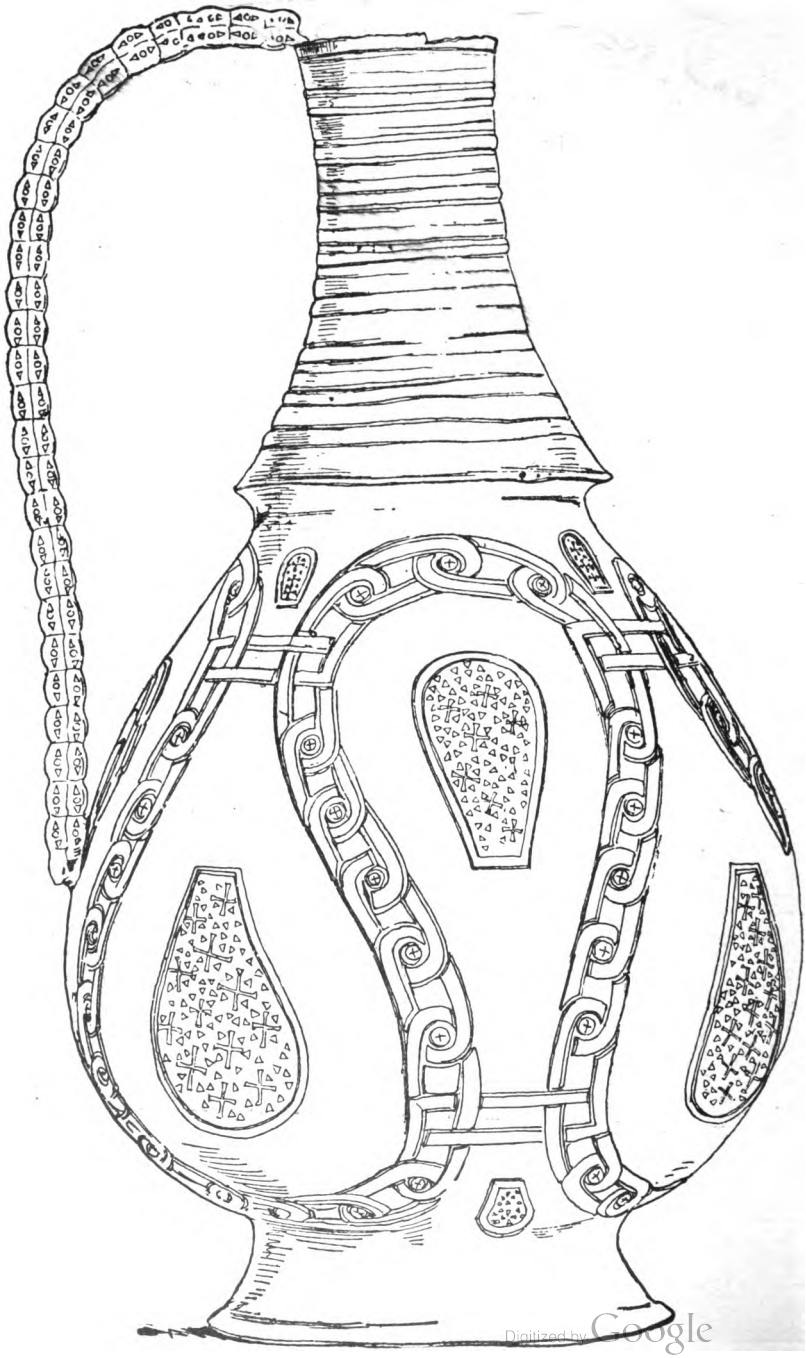

№ 4 Каня.

Digitized by Google

Таблица X.

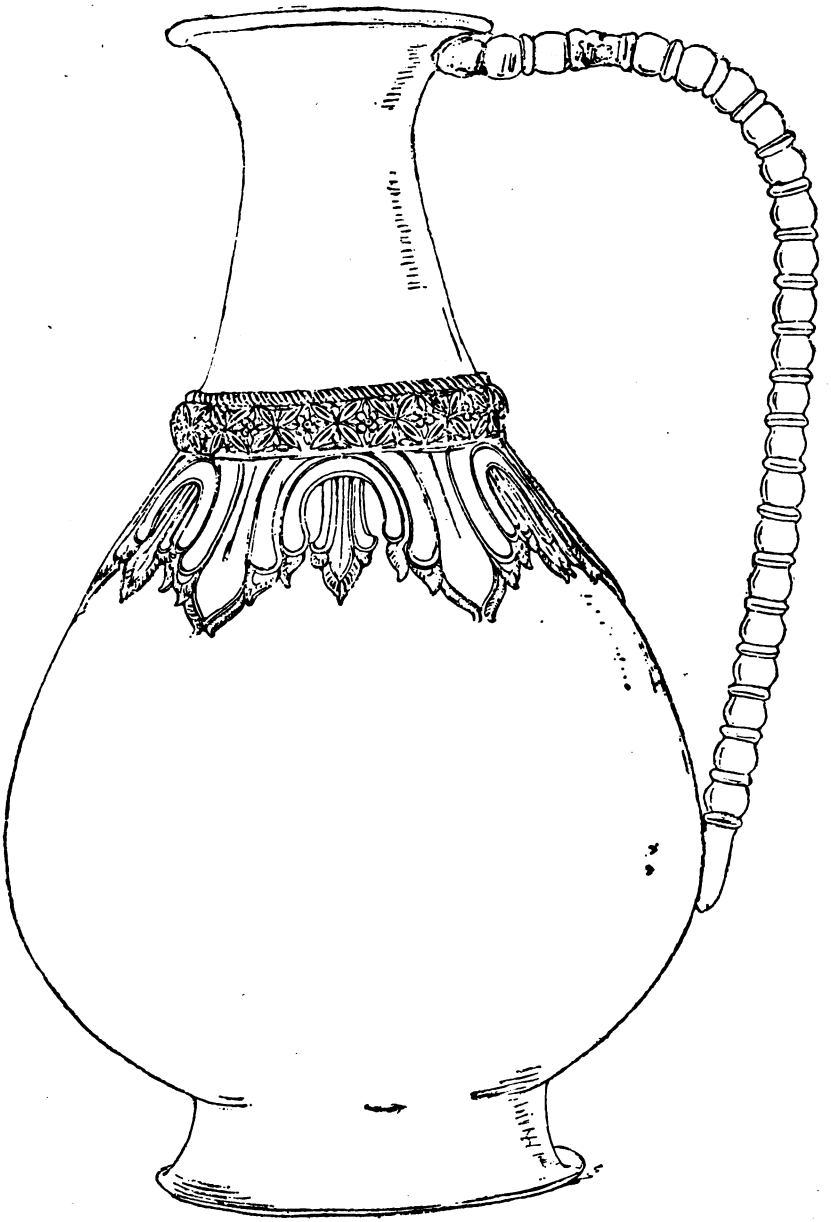

№ 5 Кана.

Digitized by Google

Таблица XI.

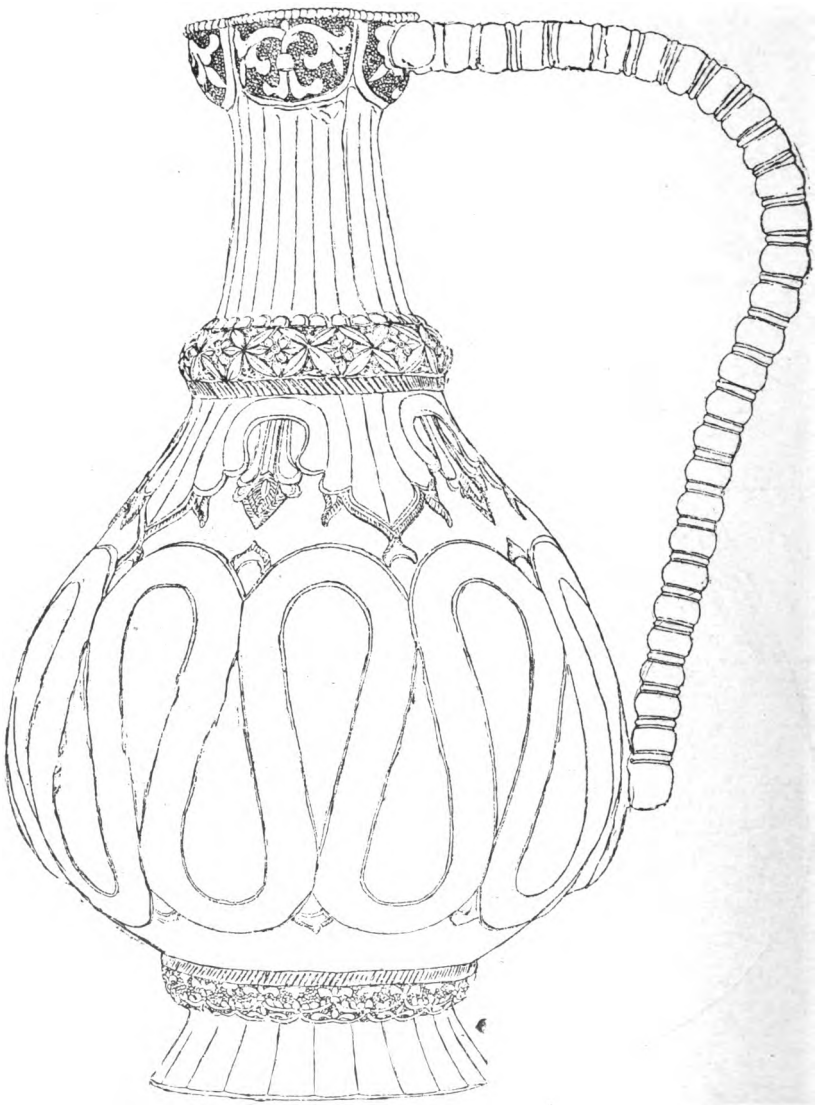

№ 6 Кана.

Digitized by Google

Таблица XII.

№ 7. Кана, изгледъ на първото дѣсно поле.

Digitized by Google

Таблица XIII.

№ 7 Кана, изгледъ на второто лѣво поле.

Digitized by Google

Таблица XIV.

Digitized by Google

Таблица XV.

Digitized by Google

№ 7. Кана, изгледъ на задното тѣсно поле.

Таблица XVI.

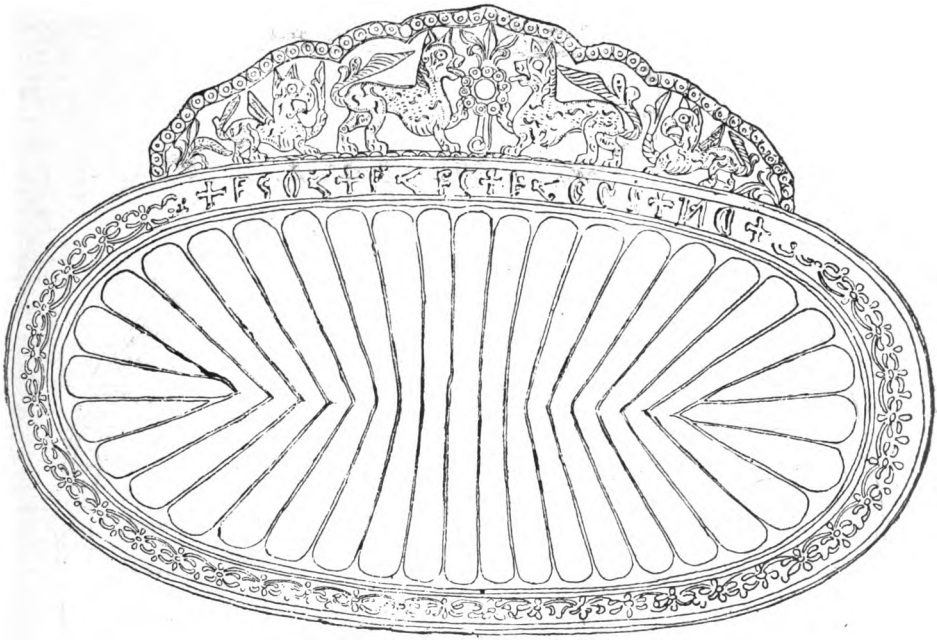

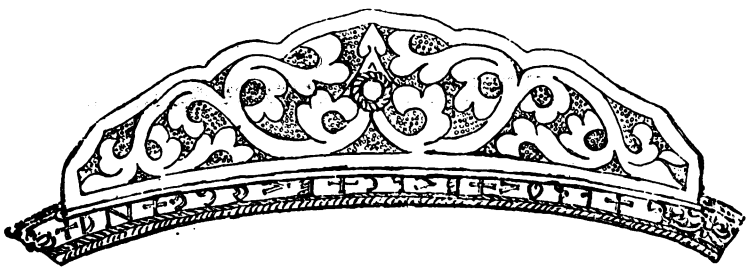

№ 8. Тасче.

Digitized by Google

Таблица XVII.

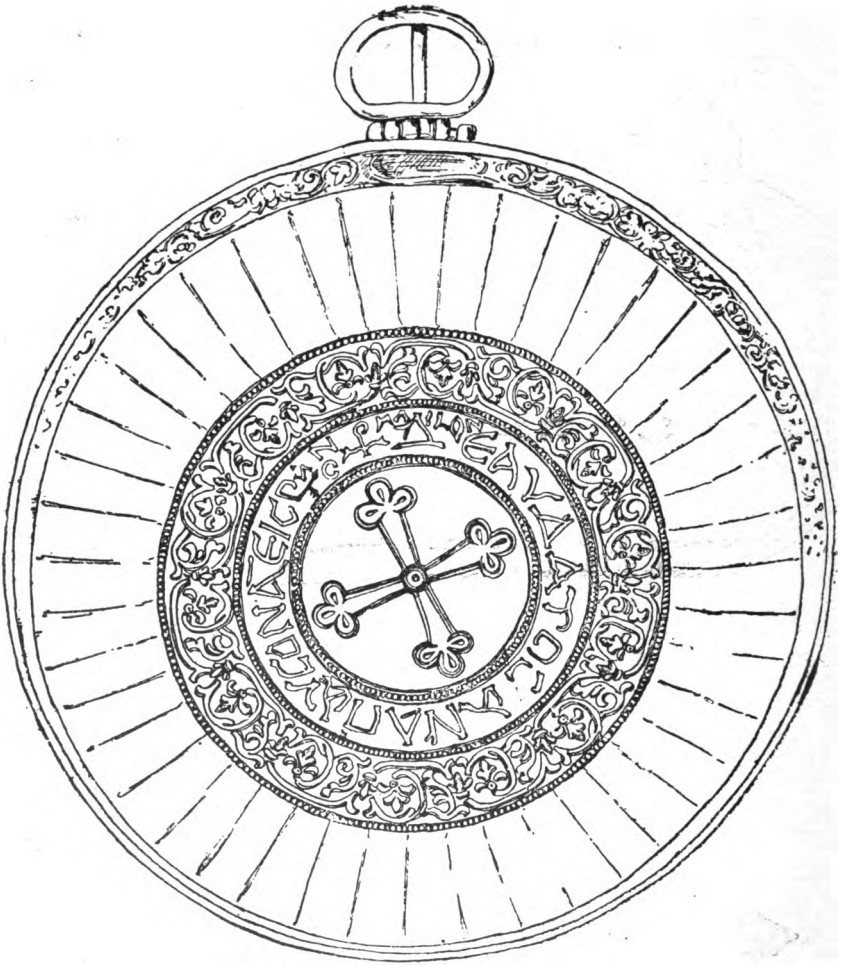

№ 9. Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Digitized by Google

Таблица XVIII.

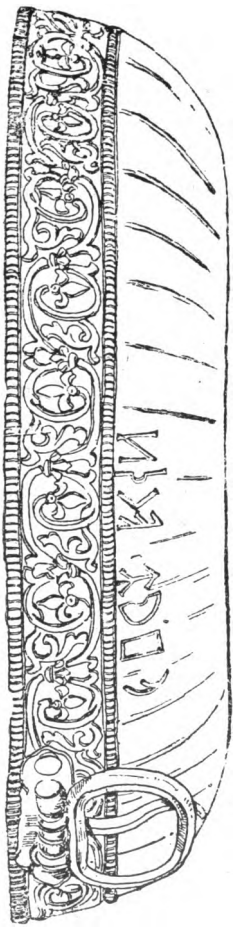

№ 10. Тасче съ брънка за окачване.

Digitized by Google

Таблица XIX.

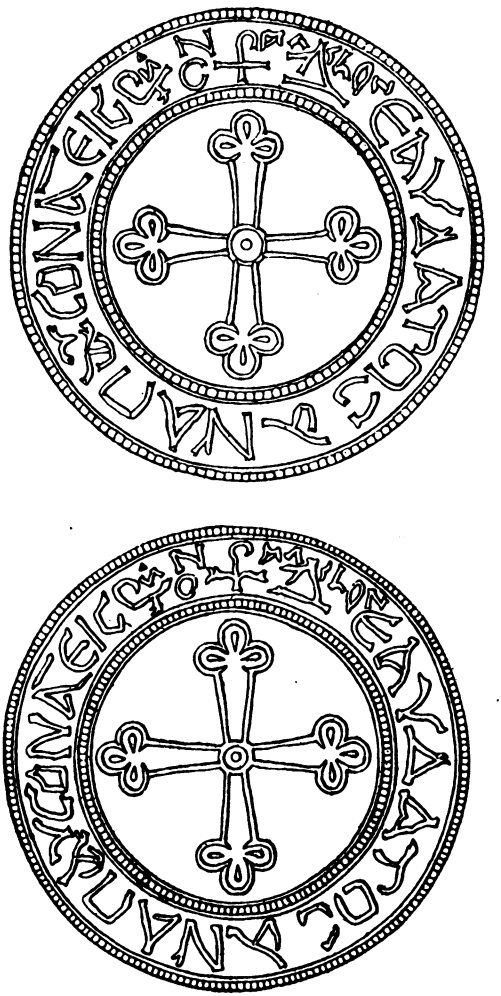

Кръстове и надписи върху вжтрѣшната часть на тасчетата № 9 и 10.

Digitized by Google

Таблица XX.

№ 13. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава, страниченъ изгледъ.

Digitized by Google

Таблица XXI.

№ 14. Пахаръ съ дръжка отъ бикова глава.

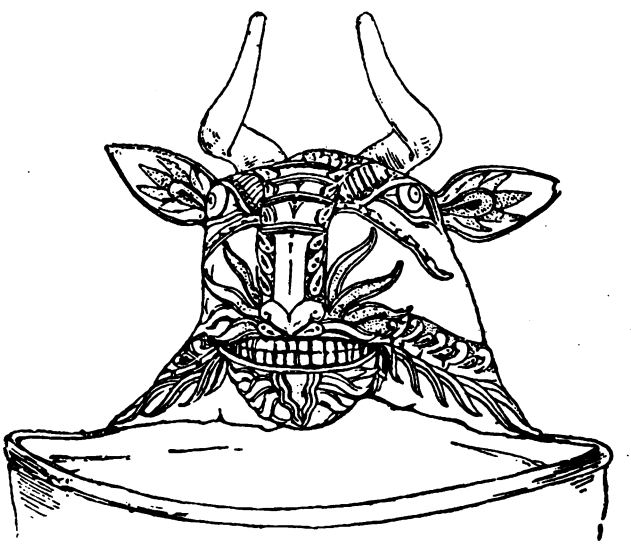

Прѣдната часть на пахара № 14.

Digitized by Google

Таблица XXII.

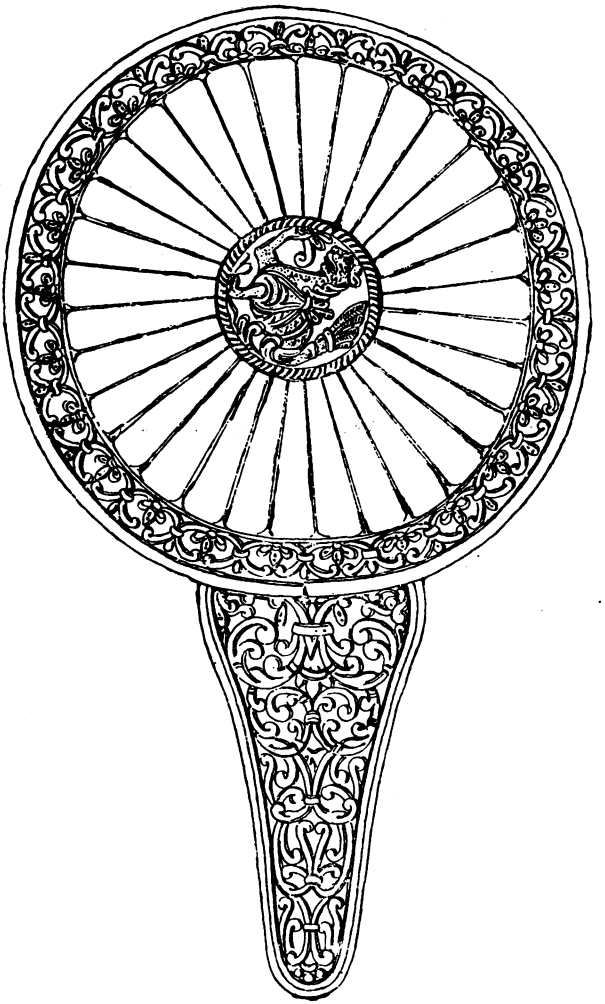

№ 15 и 16. Тасчета съ плоски дръжки.

Digitized by Google

Таблица XXIII.

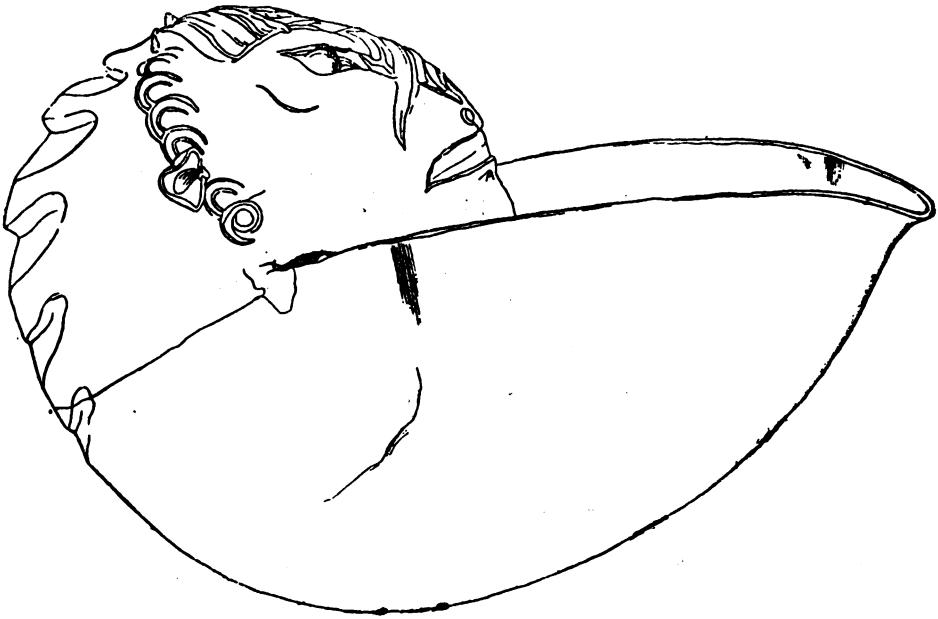

Digitized by Google

Таблица XXIV.

№ 19. Купа, изгледъ на тритѣ страни.

Digitized by Google

Таблица XXV.

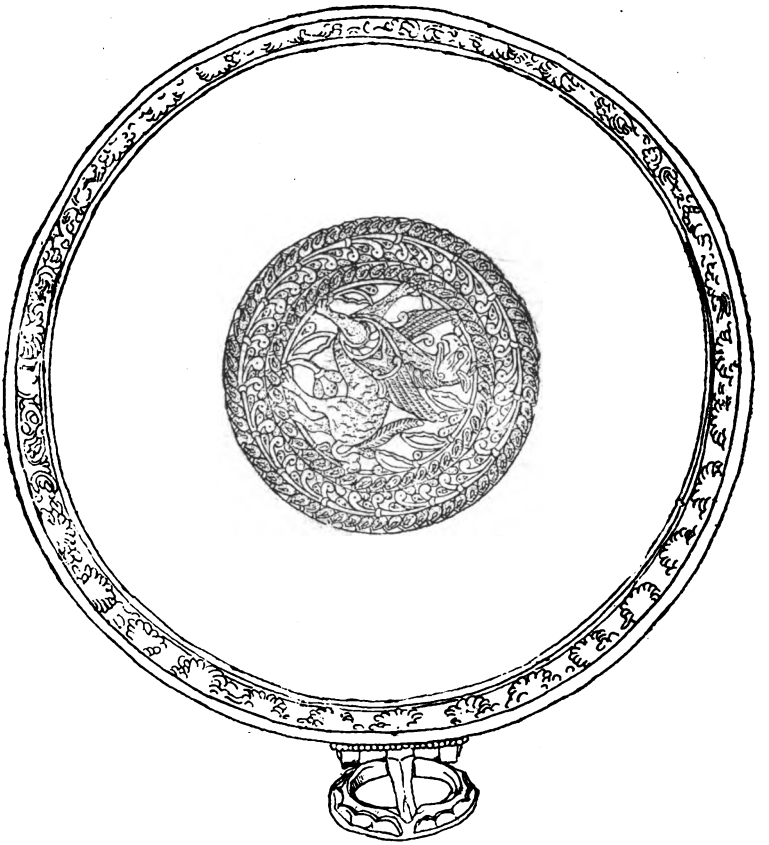

№ 20, Горния изгледъ на тасче съ брънка за окачване.

Digitized by Google

Таблица XXVI.

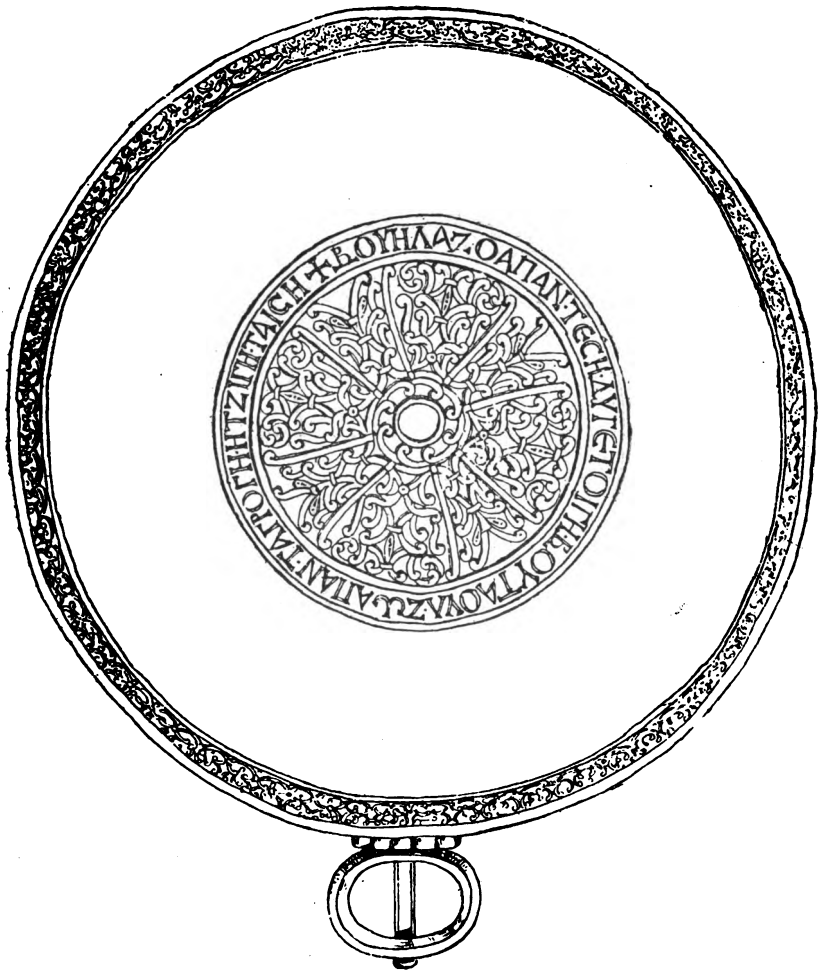

№ 21, Горния изгледъ на тасче съ надписъ.

Digitized by Google

Таблица XXVII.

№ 21. Долния изгледъ на тасче.

Digitized by Google

Таалица XXVIII.

Загадъчни надписи върху нѣкои сждове отъ съкровището.

Digitized by Google

Кратко описание на съкровището.

Най голѣмия прѣдмегъ отъ старобългарското съкровище е златната кана № 1 (таблица III естествена голѣмина), чиято дръжка е изпаднала, нъ се познава мѣстото, дѣто е била окачена. Цѣлата кана е изработена отъ единъ пласть; шията ѝ е цилиндрическа, нагорѣ стѣснена и завършва съ четири пошироки улеи, украсени съ топчици въ видъ на бисерни зърна. Долната часть на шията завършва съ вѣнцеобразна изданка, накичена съ звѣздовидни листа, между които личатъ по малки цвѣтенца. Тѣлото на каната е украсено съ два палмени реда, единия се намира отгорѣ съ листата, обърнати надолѣ, а други редъ палметки покрива долната часть на каната къмъ подложката, и крайщата на листата сѫ обърнати нагорѣ. Златото е 22 карата чисто, и тежината достига до 2149 грама. Кана № 2 (таблица IV) е по малка, нь поради релйефнитѣ фигури по нея е най-интересна и е артистическа работа въ златарското изкуство. Устата, шията, туловището и подложката на тази кана сѫ изковани отъ единъ златенъ пласть. Дръжката и на нея е изпаднала. Устата къмъ края е накичена съ единъ редъ зърна въ видъ на бисеръ; до нея иде лиственъ красивъ орнаментъ съ промѣнчива посока. Шията е гладка, нъ къмъ туловището на каната се издига въ видъ на вѣнецъ четверолистенъ накитъ, между които се виждатъ по малки цвѣтенца; до него слѣдва сгрѣлообразно украшение, обърнато съ острието надолѣ. По срѣдата на тѣлото на каната сѫ изковани четири сцени, обиколени съ прѣплетени гирландени кржгове въ видъ на бисерни зърна. Надъ тѣхъ и подъ тѣхъ попълватъ празното пространство на каната изящно изработени трилистни палмови клонове. Дѣсната релйефна сцена прѣдставлява борба между грифонъ и сърна; послѣднята, клекнала на колѣнѣ, е сграбчена отъ крилатото четвероного животно. На лѣвата страна отъ каната вѫтрѣ въ гирлянтения кржгъ е изобразенъ тържествующъ конникъ, облѣченъ въ панциръ безъ стрѣмена. Въ дѣсната ржка той държи на рамо копие съ знаме, а съ лѣвата хваналъ перчима отъ главата на плѣнникъ, който върви пѣша съ вързани ржцѣ отзадъ. На седлото пъкъ на конника виси отрѣзана глава на неприятель. (Вижъ таблица V. Подробности въ „*Минало*“ кн. II, стр. 214—16. Споредъ Херодота у скититѣ е сѫществувалъ обичай, който давалъ право само на оня войникъ да вземе участие при подѣлбата на неприятелската плячка, който прѣдставялъ на вожда си отрѣзана неприятелска глава. Върху третото поле на каната е изобразенъ орелъ съ разперени крила, който въ ногтетѣ си държи гола женска фигура. Тя на главата си, както и прѣзъ гърлото има украсена панделка, а въ ржцѣтѣ си държи клонове съ трилистни разклонения. (Вижъ таблица VI). Четвъртото поле прѣдставлява ловецъ,

Digitized by Google

възсѣдналъ митически крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ коронка, по срѣдата на която се вижда полумѣсецъ. Ловецътъ е обърнатъ назадъ и съ обтѣгната стрѣла цѣли можеби пантеръ, който съ изправени прѣдни крака, се нахвърлилъ върху ловеца. Челото на послѣдния е украсено съ диядема, по краищата на която има бисерни зърна. Вмѣсто косми по главата се виждатъ орнаментирани гребени. Ловеца е облѣченъ дори до колѣнѣтѣ съ кителъ, който прилича на панциръ. Подъ корема китела е прѣпасанъ. (Вижъ таблица VII).

Каната № 3 (таблица VIII почти въ естествена голѣмина) има и дръжка. Орнаментътъ до устата прѣдставлява вѣйка съ малки клончета, обърнати ту къмъ една посока, ту къмъ противоположна; шията е украсена съ седемь пръстена, а на туловището личи орнаментъ въ видъ на верижка, свита елипсовидно, по празната срѣда на която се намиратъ елиптически части, изпъкнали съ малки кръстове и дребни триѫгълни фигурки. Златото е $19^1/_2$ карата чисто; тежината достига 613 грама. Върху долното празно пространство има надписъ съ рѣзки (вижъ таблица XXVIII № 3). Изъ длъбнатинитѣ на малкитѣ кръстчета сѫ запазени цвѣтни останки отъ течность. Това показва, че каната върху орнамента е била украсена съ цвѣтна маса и изглеждала твърдѣ красива.

Кана № 4 (таблица IX) е сѫщо тъй орнаментирана, както и прѣдишната, само че устието ѝ е изхабено. Тежината достига 813 грама; златото е $19^1/_2$ карата чисто.

Кана № 5 (таблица X). По формата си прилича на другитѣ, тѣлото ѝ е гладко, само на шията и подъ нея има орнаментъ подобенъ на оня върху каната № 1. Тежината ѝ е 410 грама, златото е 20 карата чисто. Върху долната часть на подложката има надписъ отъ врѣзани чъртици (вижъ таблица XXVIII № 4).

Кана № 6 (таблица XI) е най богато украсена съ орнаменти; по нея се намиратъ почти всичкитѣ видове украшения, каквито се срѣщаха въ досега описанитѣ кани отъ старобългарското съкровище. Тежината ѝ достига 956 грама; а златото е 21 карата чисто.

Кана № 7 (таблица XII) е украсена съ релиефни образи. Тежината ѝ достига 733 грама; златото е 21 карата чисто. Първото прѣдно поле на каната е украсено съ грамаденъ орелъ въ профилъ, чиито крила сѫ разперени; той въ ноктѣтѣ си държи гола человѣческа фигура, на която гръдния кошъ има особена форма. Долната часть отъ корема ѝ е прѣпасанъ съ поясъ, а на гърлото си има връзка съ три висулки. Този образъ съ издигнати ржцѣ, въ дѣсната си ржка държи петолистно клонче, а въ лѣвата тасче, което допира до долната часть отъ човката на орела. Около фигурата праздното пространство е изпълнено отъ едната и другата страна съ вѣйки, може-би отъ смоковница, върху която се разклоняватъ

Digitized by Google

по-малки клончета съ пъпки. Цѣлата сцена се обгражда съ два концентрически бисерни кржгове, между които се намира орнаментъ отъ клонъ и листа. Долната часть отъ шията на каната е сжщо тъй украсена съ бисеренъ пръстенъ, по срѣдата на който има орнаментъ отъ цвѣтъ въ видъ на звѣздица. А на самата шия личи клонъ съ по малки разклонения, върху който стои кацналъ щъркелъ, съ протѣгнатъ вратъ и въ клюна си държи за крака провиснала жаба. И подложката на каната е красиво орнаментирана, и дръжката ѝ е запазена. — Лѣвото поле на каната (таблица XIII) прѣдставлява сжщата сцена и орнаментировка, само че е въ обратно направление, т. е. позата на орела е обратна, както и оная на човѣшката фигура, която тукъ въ дѣсната ржка държи тасчето, а въ лѣвата клона или запалена факла. Сжщо и горѣ върху шията на каната щъркелътъ е обърнатъ съ главата си къмъ дръжката. Тѣсната задна часть на каната отъ къмъ дръжката има други сцени и друга орнаментировка. Частьта по гърлото на каната е украсена съ щъркелъ, който стои изправенъ. Върху горната часть отъ туловището на каната е изобразено релѣфно брадато лице, възсѣднало крилатъ левъ съ човѣшка брадата глава съ диядема върху ѝ. Яздещото лице въ изправенитѣ си ржцѣ държи клонъ; облеклото му плътно прилѣга къмъ тѣлото съ тѣсни гащи ниско прѣпасани, подобно на шопскитѣ панталони по насъ. На главата си има диядема и къса изострена брада. Подъ дръжката се вижда друга сцена, прѣдставляюща центавъръ съ четири крака и двѣ ржцѣ, израснали отъ къмъ рамената и изправени срѣщу яздеца безъ да могатъ да го доловятъ. Той държи въ двѣтѣ ржцѣ вѣйка. Както центавра, тъй и яздещото лице около гушата иматъ панделки съ по три висулки и космитѣ по главата имъ сж стилизирани. Изъ праздното простанство, между тѣзи двѣ сцени се разклоняватъ два голѣми клона съ листа и пъпки; началото имъ се почва къмъ подложката на каната, дѣто и сж кръстосани, тѣ достигатъ до орнамента, който е около шията на каната. — А на тѣсната прѣдня часть на каната се виждатъ сжщитѣ двѣ сцени, само че тукъ сж въ обратна посока. Отгорѣ е яздецътъ на центавра, чието облѣкло е прѣдставено съвсѣмъ гладко като голо, а по-долѣ се намира яздецътъ на крилатия левъ, безъ да има друго нѣкакво различие изъ фигуритѣ (таблица XIV и XV).

№ 8, плосъкъ тасъ съ елиптическа форма. Крайщето на таса е орнаментирано съ гирляндъ отъ лоза и палметки, прѣкъснати съ надписъ (вижъ таблица XXVIII № 1а, 2б.). Дръжката е сжщо плоска и украсена съ красивъ орнаментъ, прѣдставляющъ левове и грифончета. Тежината на таса е 337 грама; златото е 22 карата чисто (таблица XVI).

№ 9 и 10 прѣдставляватъ два еднакви по голѣмина, форма и орнаментъ таса съ пръстеновидни дръжки за окач-

Digitized by Google

вание, до които се виждатъ изрѣзани 9 букви (вижъ таблица XVII). Посрѣдата на тасоветѣ има красивъ кръстъ заобиколенъ съ два концентрически кржга, между които личи гръцки надписъ, съставенъ отъ груби заглавни и курсивни букви. Задъ тѣхъ други два концентрически кржга, между които се намира красивъ орнаментъ. Единия отъ тѣхъ е 287 гр. тежъкъ, а другия 305 грама. Златото е 22 карата чисто. Ученитѣ сж давали разни четения на надписа. Напослѣдъкъ обаче нѣкои сж възприели четението на Д-ръ Br. Keil (Rep. für Kunstwissenschaft 1888, Bd. XI, S. 261) именно: *ΧΡ ΜΕΤΑ ΥΔΑΤΟΣ ΑΝ ΑΠΕΛΥΣΟΝ ΑΕΙΣ ΤΟΝ(Ε)ΟΝ ΠΝΑΓΗΟΝ.*, т. е. *Χρ(ιστὸς) μετὰ ὕδατος ἀν(θρώπους) ἀπέλυ(σεν) ἀ(ν)εὶς τὸ νέον πν(εῦμα) ἅγ(ι)ον.* (Христосъ съ вода человѣцитѣ спасилъ, като изпратилъ новия свети духъ). Изслѣдовательтъ, като се взре внимателно въ надписа, мжчно ще се съгласи съ това четение на Д-ръ Бруно Каилъ, защото въ надписа личатъ ясно само думитѣ *(ὕδατος ἀνάπαυσον*, а не *ἀπέλυσεν)*. Тъй че споредъ насъ надписътъ си остава непрочетенъ и горѣ прѣдложеното четение е искуствено нагласено. Що се отнася до надписа, който се намира блиско при дръжката, ний го четемъ: *ΕΠΟΙΕΙΣΕΝ* т. е. *ἐποίησεν* направи.

№ 11 и 12 (таблица I) прѣдставляватъ двѣ малки еднакви чаши съ цилиндрическа форма, отгорѣ малко по-широки отколкото отдолѣ. Ржбътъ и подножката сж украсени съ верижки отъ топчинки, прилични на бисери. Останалата часть на чашитѣ е гладка. Имали сж и дръжки, но сж изпаднали; мѣстото, дѣто сж били окачени, личи ясно. Високи сж 44 м.м. На едната чаша златото е 19 карата чисто и тежи 47 грама; на другата е 20 карата и тежината ѝ достига 70—75 грама; На дъното се вижда изрѣзанъ бѣлѣгъ (вижъ таблица XXVIII № 11, 12).

№ 13 и 14. Два еднакви по форма пахара. Тѣ сж елиптически и къмъ едната страна по-тѣсни, отдѣто изкачатъ бикови глави, които сж обърнати навжтрѣ и сж служили като дръжка. Тилътъ, челото, носътъ, горната и долната джука сж украсени съ орнаментъ. Ржбътъ е гладъкъ, нъ подъ него стърчи красивъ орнаментъ на растение. Пахаръть се подпира на три крака. Единия тежи 283 грама, а другия $284^1/_2$ грама; злотото е $20^1/_2$ карата чисто (таблица XX и XXI).

№ 15 и 16. Двѣ плитки тасчета съ плоски дръжки. По формата си сж почти съвършенно еднакви — кржгли. Отъ ржба излиза плоска орнаментирана дръжка. Подъ ржба сжщо между два концетрически кржга има орнаментъ, а въ центъра въ видъ на медалйонъ се вижда животно, подобно на тигъръ (?) съ рибена опашка. Върху долната задна часть на дръжката има врѣзани букви (вижъ таблица XXVIII № 11 и 12), които ний четемъ *ΒΟΥΛΑ*, т. е. Боила. То е собствено

Digitized by Google

старобългарско име, може-би на притежателя на тасчетата, или пъкъ името на майстора—златарь. Тежината на едното тасче е 103 грама, а на другото 104 грама. Златото е 21-карата чисто.

№ 17. Рогъ за пиене, който се състои отъ двѣ гладки тржби, закрѣпени подъ тѫпъ жгълъ съ брънка. По-тѣсната часть отъ рога завършва съ продупчена половина топка. Горната широка дупка на рога е обвита съ орнаментиранъ ржбъ. До него има нѣщо като дръжка, което свършва съ полутопчестъ край. Подъ ржба се намиратъ и гръцки букви, които ний четемъ *ἐποίησεν*, т. е., направи. Но може да се чете и *ἐδίψησαν* ожаднѣха. Тежината е $33^1/_2$ грама, а златото е 12 карата чисто (вижъ таблица II, № 17).

№ 18. Тасче за пиене, по формата си прилича на описаното подъ № 14. Вдлъбнатинитѣ му били емайлирани, а понѣкждѣ стоели скѫпоцѣнни камъни, които сега липсуватъ. Тѣ били изъ дупкитѣ по очитѣ. Златото е 22 карата чисто; тяжестьта имъ заедно съ онова № 14 достига 483 грама (вижъ таблица XXIII).

№ 19. Купа (таблица XXIV) съ овална форма; тѣлото е украсено съ шесть кржгли пространства, вжтрѣшностьта на които съдържатъ по едно фантастическо животно, въ видъ на медалйонъ. Останалата часть отъ купата между медалйонитѣ е украсено съ хубавъ орнаментъ. Всичкитѣ животни сѫ крилати и опашкитѣ имъ приличатъ на рибни. Главитѣ имъ сѫ сѫщо тъй разнообразни: на бикъ, левъ, еленъ, орелъ. По краката си иматъ или ногте или пъкъ копита, разцѣпени или не. Крилата имъ сѫ различно стилизирани, едноставни или двуставни. Погледитѣ имъ сѫ обърнати по разни направления. Между голѣмитѣ кржгове се намиратъ шесть малки кржгчета, които били украсени съ топчинки отъ стъклена мозайка. Тукъ тамѣ изъ кржглитѣ полета на купата, както и изъ празднинитѣ по краишата се виждатъ слѣди отъ ясносинкавъ емайлъ. Тежината ѝ е 217, 5 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 20. Плоско тасче съ брънка за окачване (табл. XXV), валчеста форма съ гладка повърхность, по срѣдата, както и по ржба орнаментирана. Върху възвишенитѣ части, а сѫщо и по крилата на грифона се виждатъ слѣди отъ синкавъ емайлъ. Тежината му достига 170 грама. Златото е 22 карата чисто.

№ 21. Тасче съ кржгла форма (таблица XXVI и XXVII) и брънка за скачване. По срѣдата между концентрически кржгове се намира гравиранъ надписъ и подъ него красиво орнаментиранъ кръстъ. И по ржба се намира растителенъ орнаментъ. Надписътъ съдържа слѣднитѣ неизвѣстни старобългарски думи (не старословѣнски) написани съ гръцки букви: † *Βουηλα. ζοαπαν. τεση. δυγετοιγη. Βουταουλ ζωαπαν. ταγρογη. ητζιγη. Ταιση.* Всичко туй се намира върху горната часть на тасчето. А на долната обратна часть по сръ-

Digitized by Google

дата стои сжщо релйефно изобразена борба между двѣ фантастични животни. Единъ крилатъ левъ сграбчилъ съ краката си и повалилъ единъ бикъ. Между орнамента изъ празднинитѣ се виждатъ слѣди отъ емайлъ. Тежината на таса е 212 грама, а златото е 22 карата чисто.

№ 22 и 23, прѣдставляватъ двѣ чашки съ столчета (таблица II). Чашката има форма на отрѣзано полукълбо, а кухото подпираще стълбче е шестостранно. По срѣдата на стълбчето има брънка. Върху подножката на чашкитѣ има надписи и врѣзани бѣлѣзи. Тритѣ надписи сж точно копирани върху таблица XXVIII № 5 а, 6 а, 6 б. Тѣхната тяжесть достига 213 грама, а златото е $20^1/_2$ карата чисто.

Общи бѣлѣжки върху формитѣ, композициитѣ и орнамента на съкровището.

Изслѣдователитѣ на ранното срѣдневѣковно искуство сж посветили редица наблюдения и проучвания върху формитѣ, релйефното изложение и орнаментиката на нашето съкровище. Така напримѣръ Н. П. Кондаковъ въ орнамента — растителенъ и геометрически—съглежда сирийски стилъ, а въ композициитѣ — влияние на еллинското искуство. Появяването пъкъ на персийски елементи той само допуска, но е на мнѣние, че обектитѣ на съкровището сж поникнали на византийска почва, вѣроятно въ Херсонъ, дѣто златаритѣ-мастори сж имали възможность да видятъ вожди на скитскитѣ народи (навѣрно българинъ) и да ги изобразятъ върху сждоветѣ (кана № 2). (Es ist die einzige dem wirklichen Leben entnommene Figur ohne phantastischen Zusatz) ... Подробнитѣ проучвания и сравнения, особено на орнаментиката върху канитѣ и тасчетата, даватъ да се заключи, че съ изключение на рога (№ 17) и на варварската купичка (№ 18), на които трѣба да се гледа като на самостоятелна работа, останалитѣ 21 сждове отъ съкровището могатъ да се подраздѣлятъ на двѣ групи, които въ стилистическо отношение принадлежатъ почти къмъ една група и изглеждатъ като че ли сж изработени нѣкои отъ една и сжща ржка, а другитѣ поне въ сжщото ателие.

Между туй въ съкровището се срѣщатъ нѣколко сждове, нѣкои отъ които сж украсени съ повече кръстове, а други съ по малко (№ 3 и 4; 9 и 10 и 21). Поради кръстоветѣ се прѣдполага, че тѣзи сждове сж служили за религиозни цѣли при таинствата на кръщението и миропомазването. Къмъ този родъ сждове се причисляватъ и двѣтѣ златни чаши (№ 22 и 23), които иматъ чисто християнска форма. Сжщо и купичката (№ 19), ученитѣ допускатъ, да е служила за държение на маслото при тайнството на миропомазването, при все че шестьтѣ крилати животни, които украсяватъ медалйонитѣ на тази купа, да сж митически сжщества отъ източенъ

Digitized by Google

язически произходъ. За тѣхъ аналогии се намиратъ върху копринените платове, които сж били внасяни отъ Азия прѣзъ раннитѣ срѣдни вѣкове по всичкитѣ по-културни държави изъ Европа.

Формата на ладия, която се намира на сждоветѣ № 13, 14 и 18, не може да се смѣта като прѣкъ индийски произходъ, а на нея трѣба да се гледа повече като на поддържане на асирийското изкуство, дѣто тази форма много отрано е била тамъ въ общо домашно употрѣбление и византийскитѣ златари сж могли да я заимствуватъ. Освѣнъ туй ученитѣ допускатъ, че фигуритѣ, които яздятъ дивитѣ животни (кана № 2 и 7), иматъ символическо значение, като прѣдставлявать, може-би, персийското и арабско господство, което къмъ VII и VIII вѣкъ застрашаваха християнството на истокъ. Аналогии за подобно прѣдположение намиратъ въ християнската топография и върху старохристиянскитѣ диптици и триптици, на които царетѣ на Вавилония, Мидия, Персия и Македония сж изобразени върху яздещи диви животни. Въ композицията, която прѣдставлява висещия младенецъ, който поднася на орела божеското (сладко) питие (sôa-та или hauma-та), а въ лѣвата си ржка държи горяща факла — божеския огънъ, Смирновъ съглежда индийски вариантъ на Ганимедовата легенда (Ганимедъ съ Промитея). Относително пъкъ щъркеловата идилия на шията на кана № 7 Frömmel е на мнѣние, че тази композиция има чисто източно азиятски характеръ. Сжществуването пъкъ на иранско-индийски могиви навежда на мисьлта, какво златаритѣ, които сж изработили нашего съкровище, сж имали на ржка и сж използували индийски образци. А въ мѣстностьта по течението на р. Кама сж открити и вече обнародвани отъ Aspelin множество златни сждове, които иматъ сходство съ индийски златни обекти. Туй доказва, че по онуй врѣме въ вжтрѣшностьта на Скития, имало значителенъ вносъ отъ индийски златни прѣдмеги, които могли да послужатъ на херсонскитѣ златари, а може би и на ония изъ градоветѣ по течението на Дунава като образци. Величествената борба на лева съ сърната, която се отличава съ силно изражение, напомнюва до нѣкждѣ най-добритѣ композиции отъ еллинското изкуство.

Изобщо при разглеждането на цѣлото съкровище опитниятъ наблюдатель идва до заключение, че изпълнителитѣ на релѣефнитѣ украшения сж били добри еклектици, които безъ своя собствена изобрѣтателность заимствували любимитѣ на тѣхъ типове на изкуството отъ източната и западна древность и сж ги прѣдали тъй, както тѣ сж ги схващали. Обаче прѣдаването е станало по единъ твърдѣ искусенъ начинъ и съ голѣма техническа вѣщина; защото, както орнаментътъ, тъй и сценировката върху сждоветѣ на съкровището, стоятъ ви-

Digitized by Google

соко въ сравнение съ други отъ сжщия родъ златарски произведения, намѣрени по други мѣста и произходещи отъ сжщото врѣме.

Чие е било съкровището?

Ученитѣ сж полагали голѣми усилия за да опрѣдѣлятъ кому е принадлежало съкровището. Прѣзъ 1886 г. Joseps Hampel въ книгата си: Der Goldfund von Nagy-Szent-Miklos, като ималъ прѣдъ видъ всичко до тогава казано по отношение горния въпросъ, доде до заключение, че съкровището трѣба да се припише на гепидитѣ, чиято държава се намирала въ Маджарско. Тъй като споредъ тогавашния възгледъ на Хампеля имената на двамата жупани *Βουηλα* и *Βουταουλ*, които се срѣщатъ на тасчето № 21 (таблица XXVI) се отождествяватъ съ гепиди*). Слѣдователно, до като не се прѣдставятъ важни противоположни основания, се считатъ отъ насъ двамата спомената господари-владѣтели за гепиди". Vorläufig also, bis nicht gewichtige Gedengründe vorgebracht merden, gelten uns die auf der Schale genannten zwei Herrscher für Gepiden. стр. 51). Нъ ето че Кондаковъ, както Томашекъ и Иречекъ при издаването на старобългарския надписъ отъ с. Сюютли думата *βουηλα* или *βοηλα* произвеждаха я отъ словенската дума **волиринъ** множ. **волири**. Въ този надписъ четемъ: *Τζεπα βογοτορ βοηλα καλουβρος ἤτον;* а въ Бланкенбуговия отъ Шуменъ: *ὁ παλαιὸς αὐτοῦ βοϊλας ησ βουλας ὁ καυχάνος.* Съ обнародването на старобългарскитѣ надписи се разклати вече приемътъ на ученигѣ, че съкровището трѣба да се смѣта за гепидско.

Проф. Strzygowsky (сега въ виенски университетъ) писа студийка въ Byzant Zeitschriit Bd. VI, 1897 г. и прибави, че думата *υβιγι* или *υβηγη*, която се срѣща въ старобългарскитѣ надписи, трѣба да се постави въ свързка съ думитѣ *δυγετοιγη*, *ταγρογη*, и *ητζιγη*, които се намиратъ въ надписа на тасчето отъ съкровището. Въ заключение прибавя Strzygowsky: „Прѣдставеното доказателство, че надписитѣ на тасчето трѣба да произхождатъ отъ сжщото врѣме и отъ сжщата земя, както онѣзи отъ старобългарскитѣ колони, би било за изслѣдването на искуството отъ голѣма стойность; защото съ туй

*) „На името Bouela или Bouila е аналогично остготското име Baduela или Baduila. Нъ наблизко се намира името на гапида *Οὐίλας*, който въ 541 г. умъртвилъ остготския князь Jldibedos. Dindorf писва името Vilas, споредъ което би могло да се чете нашето въпросно име сжщо Bovila Hampel стр. 54. „За Boutaoul би могла да се прѣдставятъ онѣзи, които окончаватъ на aulf или ulf като Athaulf, Beowulf и пр. Отъ езиковитѣ паметници на други народи ний нѣмаме на ржка подробни аналогии".

Digitized by Google

съкровището отъ Nagy—Szent—Miklós, което до сега минава за най цѣнния паметникъ отъ врѣмето на прѣселението на народитѣ — би било точно датирано". Ний ще прибавимъ тукъ, че и у Константина Багрянородни се срѣща думата *διτζίκη* (Konst. Porph. 3,160), която ученитѣ не желаятъ да я отождествятъ съ р. *Вίσλα*. Думата *διτζικη* може би е названието на сѫщата область съ *ητζιγη*, отъ дѣто е произхождала старата язическа фамилия на князъ Михаила Захлумски. А понеже у византийскитѣ писатели се срѣщатъ и собственитѣ старобългарски имена напримѣръ *Βοΐλα (ἀπέστελαν Βοΐλᾶν καὶ Τζιγάτον* Teoph. p. 619 (d. Bonn.); а сѫщо *ησβουλ* и *Σουρσου βουλ (καὶ Γεώργιος ὁ Σουρσουβούλης* Theoph. Contin. p. 413) и още *Βουλίας ὁ ταρκάνος* у Багрянородни и *Βούλιας ὁ ἄρχων* въ житието на св. Мария Нова (наше издание), то ученитѣ се видѣха заставени вече да припишатъ съкровището на старитѣ българи.

И дѣйствително Ioseph Hampel въ новото си съчинение: Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn 1905, като говори за съкровището пише: „Въ двѣтѣ княжески имена (на тасчето, т. е. *Βουηλα* и *Βουταουλ)* повѣрвали сж, че се съглеждатъ отзвуци на старобългарски означения. Отъ Теофана става извѣстно, че българскитѣ благородни около свитата на княза (хана) носили означението боляри, сѫщо се срѣща и Boilas, като прозвище, сетнѣ благороднициτѣ отъ свитата на българския ханъ Омъртага въ единъ надписъ отъ IX вѣкъ се наричатъ Boiladi.

Отъ друга страна г. G. Nagy забѣлѣзва върху туй, че името Boila се срѣща въ надгробния надписъ на Kül—Taghin —Khagan († 731) при Orkhon, поради което той мисли, че двѣтѣ имена, които се споменуватъ на тасчето би могли да се причислятъ къмъ аварскитѣ князе. За аварски произходъ говорятъ сѫщо и врѣзанитѣ писмени знакове, въ които Nagy съглежда нѣкакво сходство съ надписа на Orkhon. Споредъ неговото мнѣние тѣ би могли да произлѣзатъ отъ гръцката азбука, както на западъ отъ латинския шрифтъ сж произлѣзли руннитѣ писма. Съ тази си бѣлѣжка Nagy се съгласява съ Кондакова, който въ онѣзи загадъчни знакове прѣдполагаше развалени гръцки букви. (Ний прочетохме вече въ тѣзи развалени надписи, както думата *ἐποίησεν*, тъй и *ΒΟΥΛΑ* вижъ на стр. 133).

„Слѣдъ туй има се възможность да се прѣдложи щото съкровището да се отнесе къмъ VII до IX вѣкъ и сѫщото да се припише на българитѣ или аваритѣ. Областьта надлѣжъ по р. Марошъ, кждѣто се намѣрило старобългарското съкровище, било спорно мѣсто между авари и българи, отъ както българитѣ се бѣха доста прострѣли отъ Дунава по сѣверна посока и, вѣроятно, тази область къмъ IX вѣкъ е прѣминала врѣменно подъ властьта на българитѣ, слѣдъ като биде сло-

Digitized by Google

мена мощьта на аваритѣ. Двѣтѣ племена (авари и българи) господарували надъ словѣнски народи, които прѣзъ онѣзи вѣкове въ източно маджарско вече били заседнали като земледѣлци и пастири, отдѣто лесно обяснима става и словѣнската владѣтелска титла жоупанъ *(ζοαλαν)*.

„За български произходъ (на съкровището) говори въ този случай сетнѣ и обстоятелството, че ни сѫ извѣстни и български надгробни надписи отъ IX вѣкъ, които показватъ, че българитѣ като наслѣдници на староеллинската култура и по сетнѣ на византийската, си служили съ гръцки язикъ върху своитѣ паметници. Такива надписи станаха извѣстни отъ врѣмето на кана Омъртага (816 до 830 г.) и тѣ ако да сѫ небрѣжно гравирани, тѣхнитѣ форми показватъ нѣкакво сродство съ надписитѣ отъ златнитѣ тасчета . . .

„При туй българитѣ сѫ приели източно православното християнство, когато за аваритѣ се знае, че мнозина отъ тѣхъ сѫ приели западното християнство. (По формата си нѣкои сѫдове отъ съкровището носятъ чисто източно християнски характеръ; затова и не могатъ да се припишатъ на аваритѣ). По-голѣмата маса отъ българския народъ прие християнството къмъ 864 г. и не е изключено по-раншно прѣминаване въ християнството на видни българи, но напротивъ се допуска такъво нѣщо". Тъй говори за произхода на съкровището напослѣдъкъ маджарскиятъ ученъ Хампелъ, който по-прѣди допускаше, че то трѣба да се припише на гепидитѣ.

Между туй напослѣдъкъ и П. Н. Кондаковъ си промѣни възгледа въ нѣкои случаи. Така до като той конникътъ върху каната № 2 прѣдполагаше че може да е князъ или вождъ на партитѣ (vielleicht ein parthischer Fürst auf dem krüge № 2), сега въ съчинението си: Македонія, археологическое путешествіе 1909 г., на стр. 24—28, допуска, че прѣдставлява български всадникъ. Той даже пише: „Мы позволимъ себѣ опубликовать два памятника, относящихся, по нашему мнѣнію, непосрѣдственно къ исторіи болгаръ и возпроизводящіе представителей ихъ племени въ глубокой древности". (стр. 24).

Поради всичко изложено до тукъ редакцията на „Минало" рѣши да даде на българския си читатель въ 29 таблици съкровището, открито въ Nagy—Szent—Miklós, като старобългарско, произходяще отъ IX вѣкъ.

Digitized by Google

Конст. Мойсилъ.

Деспотството на Добротича *).

Отъ както се явява въ историята (1357 г.) и до смъртьта си (1387 г.) Добротичъ се прѣдставлява като независимъ владѣтель. Независимо отъ обстоятелството, че съврѣменницитѣ му го наричатъ „деспотъ“ и „dominus“, отъ което може вече да се заключи, че е билъ отъ българска царска фамилия[2])? но и актоветѣ, издавани отъ него прѣзъ всичкото му господарување прѣдставляватъ отъ себе си истински суверенни актове. Характеръть на неговитѣ сношения съ законния царь на България — Шишманъ и съ другия „царь“ — Срацимиръ не възбуждатъ съмнѣние за една зависимость отъ тѣхъ; а пъкъ съ други владѣтели той води войни, сключва миръ и съюзи за своя собственна смѣтка и съобразно съ интереситѣ на своята държава.

Неговата държава отъ съврѣменницитѣ се нарича съ неговото име: *„държавата на българина Добротичъ“* или само *„Добрица“* и той я оставя въ наслѣдство на сина си. Самъ Мирчо (влашки войвода), като я завладѣва се титулува: *„деспотъ на земитѣ на Добротича“*.

Прочее, кои бѣха тия земи? До кждѣ се простираше деспотството на Добротича?

Най-стария споменъ за това деспотство, въ единъ актъ на цариградската патриаршия[3]) отъ 1357 г. показва, че Добротичъ е владѣялъ двѣ крѣпости до Месемврия. а именно „Kozeakon“ и „Emmona“, които г. Иречекъ отъждествява съ сегашнитѣ Козакъ-кйой и Емине. Други съврѣменни извѣстия, смѣткитѣ за походътъ на графъ Амадей Савойски[4]), даватъ да се разбере, че столицата на деспота е била Каллиакра. Най-послѣ едно трето извѣстие отъ сжщото врѣме — описанието на баварския пжтешественникъ Шилтбергеръ[5]) като

*) Тази статия е прѣведена отъ ромънски языкъ и е помѣстена въ ромънското списание Convorbiri Literare въ книгитѣ 6—8 за 1906 год. Бѣлѣжкитѣ на прѣводача се отличаватъ съ това, че сж турени въ скоби.

[2]) Jorga, Chilia si cetatea—Alba (Акерманъ) стр. 51.

[3]) Miklosschich и Müller, Acta patriarch. Const. I, стр. 367, CLXVI. — Jireček, Geschichte d. Bulgaren, стр. 320.

[4]) Iorga, Convorbiri Literare XXV p. 576.

[5]) Издание Langmantce, стр. 52; Iireček, стр. 324; Iorga, Chilia, стр. 51.

Digitized by Google

расправя за тритѣ Българии въ 1396—97 г., т. е. за българитѣ на Срацимира, Шишмана и Добротича, казва: че този послѣдния има за столица Kallacerka (Каллиакра). Писателитѣ отъ малко по кѫсно врѣме, Халкокондила и турскитѣ лѣтописи събрани отъ Леунклавий, споменуватъ още като владѣния на Добротича — Варна, сѫщо и областьта наричана „*Dobrotze*“[1]). Излиза слѣдователно, че основната часть на неговото деспотство е образувалъ черноморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра заедно съ Варна и областьта наоколо.

Обаче Шилтбергеръ казва още, че „третата България — на Добротича — е тамъ, гдѣто Дунава се втича въ морето“. Прѣдшедствующитѣ на това пѫтувание бѣлѣжки показватъ, че още отъ 1360 г. градътъ Килия влизалъ въ прѣдѣлитѣ на България[2]), а пъкъ въ 1366 г. се установява съ положителность, че този градъ е билъ на Добротича[3]). Слѣдователно, трѣбва да допуснемъ, че областьта на сѣверъ отъ Каллиакра и особено морския брѣгъ до Килия сѫ влизали въ прѣдѣлитѣ на това деспотство, при всичко че описанията на приморскитѣ портове отъ XIV и XV столѣтия[4]) като че ли доказватъ, че въ тази часть Добротичъ е сподѣлялъ властьта си съ генуезцитѣ.

Колко на вѫтрѣ въ материка се е простирало деспотството, не може да се установи съ положителность, при всичко че жителитѣ отъ тия прѣдѣли и сега съ името „Добруджа“ наричатъ равнището на областьта, което се простира отъ морето до разклоненията на Балканитѣ и на сѣверъ до височинитѣ на Бабадагъ. Може би това е единъ споменъ, че толкова пространство е обхващало деспотството и въ старо врѣме особено пъкъ като не може да се докаже исторически, че градоветѣ по Дунава, освѣнъ Килия, сѫ влизали нѣкога въ прѣдѣлитѣ му[5]). Напротивъ за Силистра, който по това врѣме бѣше единъ твърдѣ забѣлѣжителенъ градъ, може да се каже навѣрно, че не е принадлѣжалъ никога на Добротича. Така че, ако и да имаме достатъчни извѣстия не само за виднитѣ градове, които е владѣялъ Добротичъ, нъ и за нѣкои по незначителни укрѣпления, пакъ никое отъ тѣхъ не споменува за Силистра, напримѣръ, единъ не по-малъкъ градъ отъ Килия. Освѣнъ това въ титлата на Мирчо войвода винаги Силистра се споменува като отдѣлно владение отъ „земитѣ на Добротича“ или отъ „двата брѣга на Дунава“ [6]). Въ два

[1]) Iorga, ibid стр. 51.
[2]) Iorga, ibid. стр. 50.
[3]) Convorb. Liter. XXV, стр. 576.
[4]) Iorga, Chilia, стр. 47—48.
[5]) (Всички тия умувания на автора сѫ явно несъстоятелни. Безъ съмнѣние Добруджа е обхващала цѣлото пространство между Силистра, Балкана, Черно море и Дунава).
[6]) Iorga, ibid. стр. 62. Отбѣлѣзва всичкитѣ документи, които имать въ титулатурата задъ вскитѣ владения.

Digitized by Google

латински източника, единия отъ 1390 г., а другия отъ 1391 г. влашкиятъ войвода носи даже отдѣлни титли за всѣко едно отъ тия владения, като се титулува: „*деспотъ на земитѣ на Добротича и господарь на Силистра*“ (Terrarum Dobroticii despotus et Tristri dominus)[1]). Най послѣ турскитѣ лѣтописци, като расказватъ за похода отъ 1387/8 г. противъ Шишмана и Иванка, синътъ и наслѣдникътъ на Добротича, показватъ Силистра като владѣние на Шишмана (Иванку държалъ Варна), като най-важна отъ неговитѣ крѣпости и градове и добавятъ, че султанътъ го е завоювалъ отъ Шишмана[2]).

Но градъ Килия не е останалъ за дълго врѣме въ владението на Добротича. На 1381 г. въ него намираме единъ генуезки консулъ, което показва, че този градъ е билъ влизалъ въ ржцѣтѣ на генуезцитѣ, съ които Добротичъ въ това врѣме се намиралъ въ война и които слѣдъ това го задържали до 1403 г.[3]).

Като резюмираме установеното до тука, виждаме, че, въ сжщность, деспотството на Добротича е завземало приморския брѣгъ отъ Месемврия до Каллиакра, ведно съ областьта наоколо, т. е. съ равнището, което се простира до дунавскитѣ блата на западъ и височинитѣ на Бабадагъ на сѣверъ. Прѣзъ извѣстно врѣме властьта на деспота се е простирала и върху Килия, вѣроятно и върху приморскиятъ брѣгъ между тоя градъ и Каллиакра, нъ въ тия прѣдѣли тя е намѣрила силни съперници въ лицето на генуезцитѣ. При всичко това, названието „*Добруджа*“ по късно се е прострѣло и върху цѣлата область до Мачинъ и Силистра, сжщо както името Бессарабия съ врѣме се е простирало върху цѣлата область между Пругъ и Днѣстръ, при все че отначало това име да е обхващало само тритѣ южни окржга.

II.

Да разгледаме сега обстоятелствата, при които се е образувало нашето деспотство.

Още прѣди смъртьта на царь Александра (1365 г.) българското царство бѣше почнало да се разлага. По-голѣмия синъ на царя — Срацимиръ, незаконно отстраненъ отъ прѣстола, бѣше получилъ въ отдѣлно владение видинската область, гдѣто и господарува като независимъ царь. Отъ друга страна, Добротича виждаме още отъ 1357 г. господарь на областьта около Варна, съ суверенна власть въ въпроси, като напр. прѣкъсване на черковнитѣ връзки съ търновския патриархъ и туряне подъ властьта на цариградския[4]). Слѣдователно, на-

[1]) Hurmuzachi, Documente I стр. 322, 334/5.
[2]) Iorga, ibid. стр. 63—64.
[3]) Idem стр. 52.
[4]) Jireček, стр. 320.

Digitized by Google

слѣдникътъ на Александра, царь Шишманъ не наслѣди освѣнъ срѣднята часть на България между владѣнията на Срацимира и Добротича.

Разкжсаната държава сжщеврѣмено бѣше заплашена отъ всички страни. На сѣверъ маджарскиятъ краль Лудвигъ въ своята интернационалистическа политика търсѣше завоювания по дѣсния брѣгъ на Дунава. На югъ бѣха турцитѣ, които още отъ 1363 г. бѣха стигнали долината на Марица. Маджарскиятъ краль намѣри удобно врѣме да нахлуе задъ Дунава непосрѣдствено слѣдъ смъртьта на царь Александра. Той завладѣ Видинъ, зароби Срацимира и на мѣсто сепаративната българска власть насгани маджарското видинско „банство".

Маджарското завладяване не само че съставляваше една опасность за самия Шишманъ, когото можеше да споляти участьта на Срацимира, но докачаше и неговото царско достоинство, като наслѣдникъ на българскитѣ царе, защото чужденцитѣ бѣха завладѣли една държава, която *по право* принадлѣжеше нему. Естествено бѣше, у заплашения царь да се яви непримирима вражда противъ маджарския краль, толкова повече, че вслѣдствие разширяването на турската опасность (турцитѣ бѣха достигнали вече до Марица) Шишманъ се намираше въ невъзможность да се защити. По ирония на сждбата, външната помощь, която му идѣше противъ турцитѣ, бѣше отъ тогози, който искаше да му завладѣе царството — отъ Лудвигъ Маджарски.

И дѣйствително маджарскиятъ кралъ бѣше се споразумѣлъ съ папата и други европейски владѣтели още въ 1363 г. за едно съвмѣстно дѣйствие противъ невѣрнитѣ[1]). „Кръстоваятъ походъ" бѣше вече прѣдприетъ пролѣтьта на 1365 г., но само единъ съюзникъ, краль Петъръ I Кипърски, зема участие въ борбата противъ турцитѣ. Лудвигъ прѣдпочете, както видѣхме, да се нахвърли върху „схизматицитѣ" — българитѣ на Срацимира, като по такъвъ начинъ прѣди всичко удовлетвори своитѣ амбиции. Колкото до религиозната задача, маджарский кралъ помисли, че ще ѝ послужи по-добрѣ, ако изпрати въ новото видинско банство католически мисионери. Изглежда освѣнъ това, че Лудвигъ бѣше рѣшенъ да продължи дѣятелностьта си въ това направление, защото го виждаме да влиза въ по-тѣсни сношения съ италиянскитѣ градове, съ графъ Амадей Савойски и съ императоръ Иванъ V отъ Цариградъ. Този послѣдния се рѣшилъ лично да отиде на помощь на маджарския кралъ, прѣдъ видъ на което, сжщата 1365 г., прѣдприелъ едно пжтешествие до Буда. Съглашението е било лесно достигнато, защото кралътъ, въ замѣна на дадената попощь, не поискалъ друго освѣнъ покатоличването на самия

[1]) Iorga, Lupta pentru stăpînirea Vidinului, Convorb. Lit. XXXIV, стр. 962 и слѣд.

Digitized by Google

императоръ съ неговитѣ народи, а пъкъ некадърниятъ императоръ се показалъ готовъ да приеме тия прѣдложения[1]). При възвръщанието на императора, прѣзъ зимата, кралътъ го изпратилъ съ почести до Видинъ, отъ гдѣто пѫтника се упѫтилъ за у дома си. Но като пристигналъ въ Варна, той билъ задържанъ и туренъ въ затвора[2]).

Отъ казаното до тукъ лесно се разбира, защо българитѣ сѫ спрѣли императора. Шишманъ и по рано се намираше съ него въ неприятелски отношения подъ влиянието на баджанака си Андроникъ, синъ на императора, който бѣше се възбунтувалъ противъ баща си[3]). Сега обаче, когато императорътъ бѣше влѣзълъ въ съюзъ съ маджарския краль, той ставаше естественъ неприятель на Шишмана, той бѣше вече опасенъ за царя на българитѣ. Естествено бѣше, прочее, този послѣдниятъ, като се научи за прѣминаването на императора прѣзъ българскитѣ земи, да гледа да тури ржка на него. Обстоятелството, че императорътъ е билъ затворенъ въ Варна, владение на Добротича, показва, че и деспотътъ е билъ еднакво убѣденъ върху опасностьта, която сѫ прѣдставлявали за тѣхъ императорътъ и неговитѣ съюзници.

Оскърблението, причинено на византийската империя, възмутило кръстоносцитѣ, а папата се рѣшилъ да си отмъсти; прѣзъ януарий 1366 год. той публикувалъ новъ декретъ за кръстоносенъ походъ за освобождението на плѣнения императоръ. Нъ и този пѫть, както една година по рано, единъ само човѣкъ останалъ да доизкара войната: братовчедътъ на императора, графъ Амадей Савойски.

Начело на една добра войска и подпомогнатъ отъ венециански и генуезки кораби, графътъ отъ юний до късно прѣзъ есеньта напада български брѣгъ на Черно море, завладѣва повече укрѣпления и достига срѣщу Килия[4]). Само градътъ Варна, гдѣто се намиралъ затворника, е противостоялъ; тогава графътъ, прѣдъ видъ приближающата зима, влѣзълъ въ прѣговори съ Добротича и Шишмана. Въ продължение на цѣлий ноември се водятъ прѣговори между двамата български владѣтели и графа; размѣняватъ се писма и пратеници, къмъ които се добавя посрѣдничеството на градоветѣ Месемврия и Анхиало, сѫщо и на цариградския патриархъ. Най-послѣ императорътъ билъ освободенъ, и графъ Амадей е можалъ въ края на 1367 г. да слѣзе въ Венеция, слѣдъ като прѣдварително е оставилъ императора въ Цариградъ, гдѣто народътъ му устроилъ блѣскавъ приемъ.

---

[1]) Hurmuzaku, Documente I, стр. 128.

[2]) Iorga, ibid.; Iireček, стр. 325.

[3]) Iireček, стр. 325.

[4]) Iireček, стр. 325; Iorga, Convorb. Liter. XXV, стр. 576; Bolati, Di Saint Pierre. Spedizione in oriente di Amades VI нѣмахми на ржка.

Digitized by Google

Този походъ е ималъ рѣшающе значение за послѣдующата политика на двамата български владѣтели. Шишманъ изгуби много отъ този походъ, защото приморската му граница бѣше опустошена, градоветѣ и укрѣпленията отъ тамъ бѣха ограбени и разрушени; нѣкои отъ тѣхъ даже бѣха завзети отъ византийцитѣ. Отъ друга страна и турцитѣ се възползуваха отъ тая война и въ единъ благопріятенъ моментъ туриха ржка върху крѣпостьта Созополъ, отъ гдѣто можаха да бждатъ изгонени само чрѣзъ бързата помощь на графъ Амадей[1]). Бѣше естествено, слѣдователно, тия нещастия да го раздразнятъ още повече противъ кръстоносцитѣ, и като не виждаше другъ изходъ, да се хвърли въ обятията на турцитѣ, прѣдъ които рано или късно сѣ пакъ трѣбаше да прѣклони глава. Първата полза отъ този съюзъ, споредъ намѣренията на български царь, трѣбваше да бжде освобождението на Видинъ отъ маджаритѣ. За това Шишманъ, подпомогнатъ отъ турцитѣ, въ слѣдующата 1368 г. напада този градъ; но той е билъ завзетъ обратно отъ Лудвига въ съюзъ съ влашкия войвода Владиславъ[2]).

Туркофилската политика на Шишмана, както се види, не се харесала на Добротича. Той не бѣше изгубилъ нищо вслѣдствие кръстоносния походъ, защото нито една отъ неговитѣ крѣпости не бѣше завзета. Освобождението на императора не можеше да го унижи, защото той не бѣше като Шишмана неговъ заклетъ врагъ. Сжщо и съюзътъ на императора и кръстоносцитѣ не прѣдставляваше за него една налѣжаща опасность. Освѣнъ това, Добротичъ нѣмаше амбицията на Шишмана да освобождава нѣкоя изгубена область. Той не можеше да има друго честолюбие, освѣнъ да си запази земята и независимостьта. А пъкъ за това можеха да му бждатъ повече полезни кръстоносцитѣ, отъ колкото турцитѣ; заради това той клони повече къмъ кръстоносцитѣ. Вѣроятно още отъ врѣмето на Амадея Добротичъ е влизалъ въ по-интимни отношения съ християнитѣ и може би на неговото настояване прѣимущественно се длъжи освобождението на императора. Това би могло да обясни и послѣдующето му сродяване съ императорското сѣмейство.

Нъ имаме доказателства за приятелскитѣ му връзки съ маджарский краль. Слѣдъ като турцитѣ и Шишманъ бѣха прогонени отъ Видинъ, влашкий войвода Владиславъ помислилъ, че би могълъ да завладѣе този градъ, и дѣйствително успѣлъ въ това. Отъ тукъ се поражда войната между него и Лудвига, която се свършва най послѣ съ миръ. По този миръ кралътъ отстжпва наново Видинъ на Срацимира, когото освобождава отъ затвора. Едно писмо на краля отъ 1369 г. по-

[1]) Iireček ibid.

[2]) Jorga, Lupta stapanirea Vidinului.

Digitized by Google

казва, че това освобождение е станало „подъ поржчителството на Лайко (Владиславъ влашки) войвода и на Добротича [1]), което показва, че този послѣдниятъ се е намиралъ въ добри отношения съ маджарский краль. Не би могло да се поддържа, че българскиятъ деспотъ си е наложилъ поржчителството, защото отъ никждѣ не се види той да е зелъ участие въ войната съ краля.

Всичко доказва, че слѣдъ кръстоносния походъ отъ 1366 г. двамата български владѣтели водятъ противоположна, даже непріятелска единъ срѣщу други политика. Навѣрно отношенията или сж дошли до скъсване, когато къмъ 1374 г. Добротичъ е гледалъ да завоюва за своя зетъ — синъ на византийския императоръ Михаилъ, трапезундската корона отъ тамошния „императоръ", приятель и роднина на Шишмана [2]).

Колкото се отнася до дългата война, която Добротичъ води съ генуезцитѣ (1373—1385 г. г.), трудно е да се допусне, че тя се е породила отъ желанието на деспота „да си осигури владението върху Черното море" [3]); по вѣроятно е; че тя е била прѣдизвикана отъ генуезцитѣ, които сж искали да завзематъ Килия, както и сж я завзели прѣзъ врѣме на тази война (1381 г.). Ролята, която игра въ тая война възсталия губернаторъ отъ Тенедосъ — Иоанъ Муацо, не можеше да бжде голѣма, защото тогава, когато той избѣга при Добротичъ (1383 г.), войната бѣше захванатa, а пъкъ още въ слѣдующата година той бѣше хванатъ и наказанъ [4]). Добротичъ въ това врѣме бѣше старъ човѣкъ, само като владѣтель бѣше стоялъ близо 30 год., така че не можеше да има амбиция за завладѣвания, каквито му се приписватъ. Въ 1385 г. още войната съ генуезцитѣ бѣше прѣстанала; а пъкъ когато слѣдъ двѣ години се сключи мирътъ, Добротичъ вече бѣше „покойния господарь". „Неблагоприятниятъ" договоръ бѣше подписанъ отъ сина му Иванко.

III.

Изглежда, че до 1387 г. държавата на Добротича не е била нападната отъ турцитѣ. Слѣдъ битката при Марица (1371 г.) послѣднитѣ се борили главно съ сърбитѣ и Шишмана, като сж успѣли да покорятъ първитѣ на 1376 г. и да завладѣятъ отъ послѣдния единъ слѣдъ другъ градоветѣ отъ равнището и крѣпоститѣ отъ планинитѣ. Въ това врѣме

[1]) Jorga, ibid. (Обясненията на автора, както за разногласията между Шишмана и Добротича, така и за причинитѣ и начинътъ на водене войната за Видинъ, ни се виждатъ произволни и противорѣчатъ на фактитѣ, изложени отъ самия него).

[2]) Hopf, Grichenland II стр. 8; Heid, Hist. du commerce du Levant I стр. 532; Jorga, Chilia стр. 51.

[3]) Hopf, ibid.

[4]) Jbid.; Jorga, Chilia стр. 52.

Digitized by Google

Шишманъ бѣше нападнатъ още отъ брата си Срацимира, който за кѫсо врѣме му присвои София, (?) съ което значително спомогна, щото тоя градъ по-скоро да падне въ рѫцѣтѣ на турцитѣ (1382 г.).

На 1386—7 г. султанъ Мурадъ поиска отъ двамата български господари Шишманъ и Иванко, синътъ на Добротича, да зематъ участие въ единъ походъ срѣщу сърбитѣ, но както единия така и другия му отказаха. При всичко това тѣ не спомогнаха и на християнитѣ; въ тази война сърбитѣ не сѫ имали други съюзници освѣнъ бошняцитѣ и сѫ я изкарали съ успѣхъ на Плочникъ. Побѣдата на сърбитѣ накара двамата български владѣтели да се обяватъ открито противъ турцитѣ, съ което прѣдизвикаха противъ себе си единъ походъ на султана. Въ 1387/8 г. турцитѣ нападатъ едноврѣмено и двамата; Иванко добрѣ се защищава въ Варна, който градъ Али паша не можа да прѣвземе. Шишманъ обаче не посмѣя открито да се бори противъ султана и обяви, че се подчинява. Като залогъ за неговата вѣрность султанътъ му поиска гр. Силистра, което царя му обѣща. Но както привидното подчинение, така и обѣщанието на залога не сѫ били направени, освѣнъ съ цѣль да се забави напрѣдването на Мурада, защото Силистра намѣсто да се приготви за прѣдаване бѣше още по силно укрѣпена отъ българитѣ. Слѣдъ това султанътъ отново тръгна противъ Шишмана, завладѣ между другитѣ му градове Търново, Шуменъ, Никополъ, а пъкъ самъ царътъ бѣше принуденъ да се подчини окончателно[1]).

Като говорятъ за този походъ на султана, турскитѣ лѣтописци споменуватъ и за завладяването на нѣкои „кули“ по Дунава; казватъ, че сѫ били поклонени на султана и „ключоветѣ на крѣпостьта, която се казва Гюргево“, и че турцитѣ турили рѫка на ония укрѣпления и крѣпости, които „другъ пѫть“ били завладѣни отъ власитѣ, когато били прѣминали въ България[2]). Послѣдното извѣстие като че ли доказва, че още прѣди 1387/8 г. власитѣ били завладѣли крѣпости на български брѣгъ. Въ 1387 г. влашки господарь бѣше Мирчо войвода, но възможно е той да е господарувалъ и една двѣ години по рано, защото извѣстията за неговия братъ и прѣдшественикъ Данѣ не достигатъ, освѣнъ до 1385 г. Установява се отъ друга страна, че отношенията между двамата братя не били никакъ добри, и че въ тѣхнитѣ междуособни войни се е бъркалъ и царь Шишманъ[3]). Прочее, къмъ това врѣме трѣба да се отнасятъ думитѣ „другъ пѫть“ на лѣтописцитѣ.

При всичко това никакъ не можемъ да заключимъ, че съ завоевания на градове въ България, Мирчо войвода е за-

---

[1]) Iorga, Chilia, стр. 63—4; Iireček, стр. 241—2

[2]) Iorga, ibid.

[3]) Iorga, Geschichte des rum. Volkes I, стр. 279.

Digitized by Google

владѣлъ и деспотството на Добротича; за такова завладяване нѣмаме по-ранни извѣстия отъ 20 януари 1390 г.[1]). Ако днесъ дѣйствително документа съ дата 1387 г. би билъ отъ тази година[2]), той не би могълъ да докаже такова завладяване, защото въ документа Мирчо е посоченъ като господарь на „татарскитѣ земи", по двата брѣга на Дунава до великото Черно море и на „града Силистра"; а това както казахме и по горѣ не означава, че той е владѣялъ и земитѣ на Добротича. Въ 1387/8 г. Мирчо не можеше да има отъ татарскитѣ земи, освѣнъ южната часть на Бесарабия и то безъ Килия съ околната область, които сж били въ ржцѣтѣ на генуезцитѣ. А пъкъ върху крѣпоститѣ отъ „двата брѣга на Дунава" видѣхме, че сж господарували турцитѣ.

Въ 1389 г. даде се едно голѣмо сражение на Косово поле, въ което зема активно участие и Мирчо войвода. Нѣколко мѣсеца слѣдъ това, въ януарий 1390 г., наистина той се титулува „деспотъ на земитѣ на Добротича", къмъ което се добавя „и владѣтель на Силистра", който градъ вижда се той е прѣвзелъ наново отъ турцитѣ. Прочее прѣзъ това врѣме той турилъ ржка на добруджанското деспотство, вѣроятно като се е възползувалъ отъ обстоятелството, че Иванко, макаръ и живъ още, не е могълъ да го запази отъ турцитѣ. Прѣзъ 1391 г. това владѣние наново се документира. Обаче въ 1392 г. турцитѣ пакъ завладѣватъ Силистра, и единъ документъ отъ края на тази година говори за владението на Мирчо само върху Влашко „отъ планинитѣ до границитѣ на Татария"[3]).

Въ слѣдующата година султанъ Баязидъ завладѣва окончателно България на Шишмана, и този послѣдниятъ изчезва отъ историята. Слѣдъ това султанътъ тръгва за Азия, а Мирчо се ползува отъ неговото отсжтствие и напада дѣсния брѣгъ на Дунава, навѣрно съ цѣль да завземе наново изгубенитѣ крѣпости. Послѣдствието бѣше извѣстниятъ походъ на Баязида въ Влашко отъ 1394 г., по който случай се даде сражението на Ровина. Лошитѣ сѣтнини заради Мирчо отъ това сражение сж извѣстни — знае се, че той бѣше принуденъ да се оттегли въ Трансилвания, а пъкъ на негово мѣсто турцитѣ намѣстиха Владъ войвода; съ това се изгубиха и влашкитѣ владения отъ дѣсния брѣгъ на Дунава, включително добруд-

---

[1]) Jorga, Chilia стр. 62. Отъ тука сж по долу споменатитѣ документи.

[2]) Jorga, Geschichte стр. 281 № 1.

[3]) (Всичкитѣ твърдения на автора за заддунавски владения на Мирча освѣнъ че сж твърдѣ проблематични, но тоже се явяватъ и невѣроятни. Дѣйствително Мирчо често се титулува въ своитѣ грамоти: „господствующи... и къ татарскимъ странамъ и оба полъ по въсему подунавиу даже и до великого морѣ и Дръстру граду владѣлецъ". Но самъ автора признава, че това е било когато Иванко още билъ живъ и отсетнѣ пакъ се явява владетель и когато турцитѣ сж били всесилни на Балкан. полуостровъ Отъ страна на Мирчо това е било една проста хвалба и нищо повече).

Digitized by Google

жанското деспотство, което бѣше изгубено вѣроятно още въ 1392 г, Документитѣ отъ врѣмето на Владъ войвода не споменуватъ нищо за тия владения, нито пъкъ договоритъ на Мирчо съ Сигизмунда отъ 1395 г. загатва нѣщо за тѣхъ. Естествено бѣше, разбира се, Мирчо да не ги владѣе сега, когато бѣше лишенъ отъ прѣстола, слѣдъ като още прѣди 1393 г. ги бѣше изгубилъ.

За годинитѣ 1395 и 1396 имаме и други доказателства, че заддунавскитѣ владения бѣха въ други ржцѣ. Една бѣлѣжка съ дата 19 октомврий 1395 г. отъ смѣткитѣ на Перей показва, че Иванку е билъ още живъ на тази дата[1]), а пъкъ баварецътъ Шилтбергеръ, като миналъ една-двѣ години слѣдъ това къмъ Цариградъ, нарича бившата държава на Добротича съ името „България", а столицата ѝ Каллиакра (Kallacerka). Сѫщиятъ казва по нататъкъ, че „земитѣ между Дунава и морето се държатъ отъ турския султанъ" [2]). Това би ни дало основание да вѣрваме, че деспотството на Добротича още се е намирало въ ржцѣтѣ на Иванко, който го е владѣялъ като васалъ на султана.

Едвамъ слѣдъ възстановяването си на влашкий прѣсголъ въ 1397 г. можеше Мирчо да се опита наново да завладѣе владенията си по дѣсния брѣгъ на Дунава. Прѣзъ тази година християнитѣ завзематъ Силистра, Видинъ и Никополъ, но скоро слѣдъ това Баязидъ наново заема обратно Силистра.

Единъ документъ отъ 1399 г. пакъ споменува за заддунавски владения, които до смъртьта на Баязида оставатъ въ ржцѣтѣ на влашкий войвода. Голѣмото значение, което има Мирчо въ борбитѣ за трона между наслѣдницитѣ на Баязида, спомогна да се запази дѣсниятъ брѣгъ на Дунава дори до 1417 г. въ негово владение, но само „дунавский брѣгъ" съ „турскитѣ крѣпости"(?), защото собствено добруджанското деспотство слѣдъ 1392 г. за много столѣтия остана въ ржцѣтѣ на турцитѣ.

Прѣвелъ *Г. Занетовъ.*

Критически бѣлѣжки върху статията „Деспотството на Добротича".

Слѣдъ възобновяването на II-то българско царство и черноморското крайбрѣжие подпаднало наново подъ властьта на българитѣ заедно съ гр. Варна (на великъ-день 1201 г.) и то прѣзъ царуването на Калояна. Нъ въ царуването на Асѣна II това крайбрѣжие става извѣстно подъ името карвѹнѣска ѵѡра, т. е. *карвунска страна* или область; тъй като въ грамотата отъ Асѣна II, дадена на дубровнишката община, като се изброяватъ поименно областитѣ, дѣто ще търгуватъ свободно изъ царството, се казва изрично: или карвѹнѣскыѣ

[1]) Iorga, Chilia. стр. 55.
[2]) Издание Langmantel, стр. 52—3.

Digitized by Google

хwрѣ придѫт. А понеже въ по-голѣмата часть отъ областитѣ, които се изброяватъ въ този хрисовулъ, е имало по туй врѣме, а сѫщо и по-късно отдѣлни владѣтели — князе, севастократори и деспоти, които били зависими на българскитѣ царе, като напримѣръ: въ крънската хора намираме деспотъ, въ скопската князъ *(ὁ ἄρχων Ἰωάννης ὁ Τειχομοιρὸς)* и по-рано севастократора *Стрѣза*, въ родопската область деспота *Слава*, въ западна България великаго господина Іакова Святъславя дѣспотѣ Блъгарьскаго и пр., то по аналогия може да се допусне, че и въ кавадѣнската область трѣба да е имало отдѣленъ владѣтель подвластенъ и то близъкъ роднина на българския царь, както туй е ставало и въ съсѣднитѣ държави на България. Нъ, както е извѣстно, къмъ втората четвъртъ на 13 вѣкъ отъ молдавскитѣ степи се втурнаха отчасти въ маджарско, а отчасти въ България, притѣсненитѣ отъ татарскитѣ орди турскитѣ кумани, отъ които и по-рано нѣкои били настанени въ България. Тѣхната численость е била доста значителна, и подъ влиянието на възможалата българска християнска култура сѫ приемали масово християнството. Въ Браничевската область тогава намираме настанени независимитѣ братя владѣтели кумани Дръмонъ и Куделинъ, а въ Видинъ деспотътъ Срацимиръ Шишманъ, баща на Михаила Шишмана, който сѫщо тъй е билъ независимъ владѣтель отъ българския царь и произхождалъ отъ българи и кумани*). Малко по рано 1262 г. е живѣлъ и русинътъ Яковъ Светославъ, който билъ български деспотъ. А пъкъ прѣзъ 1280—1323 г. съ малки прѣкъсвания успѣла да държи българския царски прѣстолъ куманската фамилия на Тертера. Отъ това сѣмейство произхождалъ и деспотътъ на крънската область Елтимиръ. Тертера замѣнилъ князъ Смилецъ, койтоималъ наслѣдствени владения. Неговъ братъ билъ Войсилъ съ деспотство. Севастократорътъ Калоянъималъ наслѣдствени земи въ софийско. Нъ какви чужди елементи (не словѣнски) сѫ се установили въ източна България, не ни е извѣстно. Даже не знаемъ, кѫдѣ изъ България се настани и покръсти татарската орда на българския царь Чагка, който биде убитъ отъ шурея си Тодора Светослава Тертера**). Значи куманския елементъ въ България прѣзъ II-та половина отъ XIII вѣкъ играе твърдѣ важна политическа роль въ България. Между туй прѣзъ началото на XIV вѣкъ черноморското крайбрѣжие намираме отцѣпено въ църковно отношение отъ търновскзта патриаршия. Въ патриаршескитѣ актове намираме, че къмъ 1319—20 г. краймор-

*) *ὑπὸ δὲ τοὺς αὐτοὺς καιροὺς οἱ τῶν Μυσῶν δυνατοί, τοῦ βασιλεύσαντος αὐτῶν Τερτερῆ ἀδιαδόχου ἀποθανόντος τὸν τῆς Βιδύνης ἄρχοντα Μιχαὴλ τοῦ παρ᾽ αὐτοῖς δεσπότου τοῦ Στρεαντζιμήρου υἱὸν ἐκ Μυσῶν καὶ Κομάνων τὰς τοῦ γένους ἔχοντα σειρὰς* . . . Cant. I, 36.

**) Изобилнитѣ татарски християнски типове по течението на р. Росица може би сѫ остатки — потомцитѣ отъ ордата на татарина български царь Чагка, която орда услужи на царь Теодора Светослава Тертера.

скитѣ укрѣпления на нѣкогашната карвунска хора подпаднали въ църковно отношение подъ вѣдомството на цариградската патриаршия († *Τὰ περὶ τὴν Βάρναν πατριαρχικὰ καστέλλα* † *Ἡ. Καρνάβα. ἡ Κρανέα, τὰ Κέλλια ἤτοι τὸ Λυκοστόμιον, τὰ Γεράνια, ἡ Δρύστρα* (или *Τριστρέα*), *ἡ Γαλιάγρα*). (Acta Patr. t, I p. 95). Тѣ сж били Карнава, Кранея, Келия (Килия на устието на Дунава) Герания, Тристрея и Галиагра (или Калиакра). А отъ 1327 г. варненскиятъ митрополитъ личи между синодалнитѣ на цариградската патриаршия. Обаче въ мемоаритѣ на императора Иоана Кантакузина намираме, че къмъ 1346 г. на горѣизброенитѣ укрѣпени градове билъ князъ Балика (*ἄρχων Μπαλίκας*) „владѣтель на Карбона, днешния гр. Балчикъ, споредъ името навѣрно потомъкъ на турскитѣ кумани". Значи, или князъ Балъкъ или нѣкой неговъ прѣдшественикъ е отцѣпилъ земитѣ си отъ търновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската. Ето буквално какво ни съобщава за Балъка Кантакузинъ, което за жалость останало неизвѣстно, както на проф. Iorga, тъй и на г. Конст. Мойсилъ, авторътъ на горната студия.

Βασιλὶς δὲ (ἡ Ἄννα) ἐπεὶ ἐώρα μόνην τὴν Κωνσταντίνου πόλιν αὐτῇ περιλειπομένην, (αἱ γὰρ ἄλλαι σχεδὸν πᾶσαι προσεχώρησαν βασιλεῖ τῷ Καντακουζηνῷ), πρὸς Μπαλίκαν τινὰ τοῦ Καρβωνᾶ ἄρχοντα πέμψασα πρεσβείαν ἐδεῖτο βοηθεῖν. ὁ δὲ ἀσμένως τε ἐδέξατο τὴν πρεσβείαν καὶ Θεόδωρον καὶ Τομπροτίτζαν τοὺς ἀδελφούς, χιλίους στρατιώτας ἄγοντας ἐπιλέκτους, κατὰ συμμαχίαν ἔπεμπε τῇ βασιλίδι, οἳ καὶ τὰς κατὰ τὸν Πόντον παραθαλασσίους πόλεις διόντες ἔπεισαν ἀποστῆναι βασιλέως καὶ τῇ βασιλίδι προσχωρεῖν· ἤλπισαν γὰρ αὐτούς τι μέγα κατορθώσειν. καὶ ἡ βασιλὶς ἐδέξατο τοὺς ἄνδρας μετὰ πολλῆς τῆς εὐμενείας καὶ τιμῆς, καὶ τήν τε Ἀποκαύκου τοῦ μεγάλου δουκὸς θυγατέρα συνῴκισε τῷ Τομπροτίτζᾳ, καὶ στρατηγὸν ἀπέδειξε τῆς Ῥωμαίων στρατιᾶς. ὁ δὲ τήν τε οἰκείαν ἔχων καὶ τὴν Ῥωμαίων ἐπεστράτευσε Σηλυμβριανοῖς, βασιλέως Διδυμοτείχῳ ἐνδιατρίβοντος. Φα-

А императрицата (Анна), понеже виждаше, че само Цариградъ и остава (а другитѣ почти всички прѣминаха къмъ императора Кантакузина), като изпрати посолство до нѣкого си Балика, князь на Карбона, го моли да и помогне. Той прие любезно посолството и изпрати братията Теодора и Добротича, прѣдвождащи хиляда отбрани войници, на помощь на императрицата. Тѣ, като минали прѣзъ крайморскитѣ градове на Понта, склонили ги да се отмѣтнатъ отъ императора и да прѣминатъ къмъ императрицата; помислили обаче, че постигнали нѣщо голѣмо. И императрицата приела тѣзи мжже съ голѣма благосклонность и честь и ожени дъщерята на великия дукъ Апокавкъ за Добротича, когото назначи военачалникъ на ромейската войска. Той, имайки своята войска и ромейската, се опълчи противъ силимврийцитѣ, когато императора прѣбиваваше въ Дидимотика. А протостра-

κρασὴς δὲ ὁ πρωτοστράτωρ ὑπὸ βασιλέως ἐν Σηλυμβρίᾳ καταλελειμμένος μετὰ στρατιᾶς, ἔχων καὶ τοὺς Σηλυμβριανούς, συνεπλέκετο τοῖς περὶ Τομπροτίτζαν ἐξελθὼν καὶ ἐνίκα κατὰ κράτος. ἄπειρος γὰρ ὢν ὁ Τομπροτίτζας τῶν χωρίων ἐστρατήγησε κακῶς, εἰς τάφρους καὶ στενοχωρίας καὶ ἀμπέλους τοὺς ἱππέας ἐμβαλών· ὅθεν ἡττηθέντες ὀλίγοι μὲν ἀπέθανον κατὰ τὴν μάχην, ἑάλωσαν δὲ πολλοὶ ὀλίγων, διαδρᾶναι δυνηθέντων. ὧν τοὺς ἐπιφανεστέρους δήσαντες εἶχον ἐν φρουραῖς· τοὺς δ' ἄλλους ἀποδύσαντες ἀπέλυον. ἦλθε δὲ καὶ ὁ Τομπροτίτζας ἐγγὺς ἁλῶναι, ὅμως διαδρᾶναι δυνηθεὶς ἀνέστρεφε κατησχυμμένος. μετὰ τὴν ἧτταν δὲ ἐκείνην Τομπροτίτζας μὲν ὑπελείπετο ἐν Βυζαντίῳ ἤδη γυναῖκα ἔχων ἐκ Ῥωμαίων καὶ τιμῆς ἀπέλαυε παρὰ βασιλίδος τῆς ἀξίας· Θεόδωρος δὲ ὁ ἀδελφὸς ἀνέστρεφεν εἰς τὴν οἰκείαν, τὴν ὑπολελειμμένην ἔχων στρατιάν.

торътъ Факрасъ, изпратенъ отъ императора съ войска въ Силимврия, имайки и силимврий цитѣ, излѣзна и нападна Добротичевитѣ хора и ги побѣди съвършено. Понеже Добротичъ, бидейки неопитенъ, злѣ разположилъ войската, като вкаралъ конницитѣ въ долове, тѣснини и лозя; зарадъ туй като били разбити, малцина умрѣли въ боя, много малко били уловени въ плѣнъ, тъй като могли да избѣгатъ Отъ тѣхъ най-видницитѣ, като ги вързали, ги държали въ крѣпоститѣ, а другитѣ ги отвързали и ги пуснали. Малко останало да бѫде хванатъ въ плѣнъ и Добротичъ, но успѣ да избѣга и се върна посраменъ. Слѣдъ онова поражение Добротичъ остана въ Византия, тъй като имаше жена ромейка и получи отъ императрицата заслужена почесть. А братъ му Теодоръ се върна у дома си, взимайки останалата войска.

Понеже владѣтелтъ на карвунското княжество още прѣзъ първата четвъртъ отъ XIV вѣкъ е билъ въ състояние да се противопостави на българския царь Теодора Светослава Тертера, когато и отцѣпилъ владенията отъ търновската патриаршия и ги подчинилъ на цариградската, то туй княжество трѣба да е сѫществувало много отпорано и да е било добрѣ организирано въ военно отношение, защото иначе не би било въ състояние да извърши подобна постѫпка. И дѣйствително, отъ цитираното по горѣ съобщение на императора Иоана Кантакузина, къмъ 1346 год. нашето деспотство е разполагало съ завидни военни сили, та императрицата прибѣгнала до неговата помощь. — Но догдѣ се простирала неговата западна граница? Отъ изброенитѣ по-горѣ крѣпости може да се заключи за пространството на Добротичевото деспотство. Но има споръ за мѣстонахождението на нѣкои крѣпости. Така, крѣпостьта Петринь се отождествява съ Петричъ при Девна; Кичево пъкъ остава и до днесъ неизвѣстно, кѫдѣ е лежало. Крѣпостьта Провадъ сѫщо тъй по извѣстно врѣме се причислявала къмъ нашето деспотство. Но трѣба да се има прѣдъ

Digitized by Google

видъ, че „съсѣди на варненския митрополитъ били българскитѣ митрополити на *Овча града* (сега Провадия), който варненскиятъ митрополитъ си присвоилъ очевидно безъ всѣкакво каноническо право, а по силата на властьта. Митрополитътъ на Овча града се споменува въ търновския синодъ 1360 г., като подведомственъ на търновската патриаршия*). — Крѣпостьта Δρύστρα (Дристра), или както на друго мѣсто се пише *Τριστρέα*, не може да се отождестви по никакъвъ начинъ съ Дристра или Доростолъ (Силистра), защото Добротичъ не владѣелъ тази крѣпость. За сѫществуването въ срѣднитѣ вѣкове на крѣпость Дристра и въ областьта Haemimontum, а не само въ Moesia, ний сме се изказали отдавна въ студията си, помѣстена въ Извѣстія Рускаго Археолог. Институт. въ Констан. t. IV вып. 3, стр. 213 и слѣд., та тукъ трѣба да става дума именно за хемимонтската Дристра или Тристрея. Слѣдъ туй трѣба да забѣлѣжимъ, че въ статията на г. К. Мойсилъ се срѣщатъ и други неточности, като напримѣръ, че царь Иоанъ Страцимиръ се билъ съ брата си Шишмана и че по едно врѣме даже му отнелъ и гр. София (заето отъ историята на К. Иречека). Този приемъ ний сме имали случай да опровергнемъ въ студията си въ Минист. Сбор. кн. XVIII стр. 147—149. — При туй царь Иоанъ Александръ споредъ българската хроника, издадена отъ проф. Б. Богдана въ Arch. für. slav. Phil. 13 (1891) 528, умрѣлъ на 17 февруари 1371 г., а не прѣзъ 1365 г., както се приемаше попрѣди. Липсата на редица съчинения въ софийскитѣ библиотеки, които засѣгатъ тази епоха, ни заставя да прѣкратимъ бѣлѣжкитѣ си за сега. Нъ считаме за неизлишно да прибавимъ още, че и г. проф. по българска история въ нашия университетъ, В. Златарски, има смѫтни познания за деспотството на Добротича. Така той въ прѣдговора къмъ прѣвода на *„договора на княза Иванко, синъ на Добротича, съ генуезцитѣ отъ 1387 год.“*, който прѣводъ е направенъ отъ г. проф. Гавр. Кацаровъ, пише: „Това е собствено търговскиятъ договоръ, който бѣ сключенъ на 27 май 1387 г. между генуезцитѣ и княза Иванко (1385—1390), синъ на деспота Добротича, владѣтеля на основаното къмъ срѣдата на XIV вѣкъ полунезависимо княжество по българския черноморски брѣгъ около Варна, слѣдъ като били възстановени между тѣхъ мирнитѣ и приятелски отношения въ 1386 г.“ (Извѣстия на Историч. Д-во кн. III стр. 17, София 1911 г.) По поводъ на горното проф. твърдение ще забѣлѣжимъ първо, че и Иванко е носилъ титлата деспотъ, която наслѣдилъ отъ баща си; второ, че Иванко е живѣлъ и прѣзъ 1395 г.; трето, че деспотството на Добротича не е било основано къмъ срѣдата на XIV вѣкъ, а много по-рано, както туй доказахме по-горѣ; четвърто, че

*) К. Иречекъ, Пѫтувания по България, стр. 821.

Digitized by Google

даспотството не се простирало около Варна, а е обемало много дълга и тѣсна земна ивица отъ гр. Килия до Емона (близо до Месемврия); и пето, че деспотството не е било *полунезависимо*, а напълно независимо, както туй се доказва отъ факта, че още князъ Балъкъ, или неговиятъ прѣдшественикъ, го отдѣлилъ отъ търновската патриаршия; отъ факта, че императрицата Анна е изпратила посолство въ Балчикъ да търси помощь срѣщу претендента Кантакузина; отъ факта, че генуезцитѣ сключватъ договоръ направо съ Иванка, а не чрѣзъ Търново, и най сетнѣ отъ факта, че Шилтбергеръ говори за три отдѣлни господарства въ България.

Изобщо независимитѣ и полузависимитѣ деспотства въ българската земя прѣзъ XIII и XIV вѣкъ иматъ особено значение за нашето минало. Деспотитѣ сж били лицата, които сж играели най-важна ролъ въ политическия животъ на държавата. Тѣ биватъ избирани за царе, когато овдовявалъ прѣстола; тѣ произвеждатъ вжтрѣшни размирици, когато не сж се намирали въ добри отношония съ централната власть; тѣ ставатъ даже и претенденти. Но въпрѣки туй у насъ никой не се досѣтилъ за тѣхъ, нито е подозиралъ това имъ голѣмо значение, както туй ясно се вижда отъ двѣтѣ съчинения по старобългарското право, особено онова на г. С. С. Бобчева. Тѣ не зачекватъ никакъ тоя въпросъ!

Digitized by Google

Кап. К. Николовъ.

По горното течение на р. Мѣста.

Прѣзъ 1905 г. ми прѣдстоеше между другото да посѣтя и горното течение на р. Мѣста. За тази цѣль трѣбаше да избера единъ отъ нѣколкото конски пѫтища, които водятъ за източна Македония, и именно: най на истокъ лежи *„доспатския пѫть"*, който води отъ с. Батакъ прѣзъ Родопитѣ и се спуска въ долината на Неврокопъ; до него пò на западъ се намира *„якурудския пѫть"*, който съединява чепинското корито пакъ съ Неврокопъ прѣзъ Аврамовитѣ колиби, като върви повечето по самото горно течение на р. Мѣста; и най-послѣ остава пѫтя *„Джумая—Мехомия—Неврокопъ"* който се счита и за най-лесно проходимия за къмъ източна Македония*). Прѣдпочетохъ този послѣдния, и прѣзъ мѣсецъ юли потеглихъ отъ Горна Джумая за Мехомия. Пѫтя изпърво се извива изъ поленцето, но скоро се повдига полека по низка рътлинка $1^1/_2$ часъ далечъ — въ добрѣ обработена мѣстность — която постепенно се възвишава и слѣдъ 2 часа растояние стига до върха, извѣстенъ подъ име *попова глава*. Оттукъ започва спускането надолѣ — доста стръмно — и подиръ единъ часъ ходъ стига до градевската рѣка, кждѣто се намира и пръснатото на голѣмо растояние въ планината с. Градево. Нататъкъ пѫтя завива по източна посока и върви изъ тѣсния долъ на р. Валевица, който е обрасълъ съ гора и за $2^1/_2$ часа стига *прѣдѣлската* седловина, кждѣто има и стражарница. Оттукъ нататъкъ пѫтя се спуща малко полегато и се протака по равното поле все по източна посока и слѣдъ два часа достига гр. Мехомия. Цѣлото му разстояние държи около 45 километра. — Мехомия е новъ градецъ и се простира въ самата долина. Всрѣдъ него се съединяватъ двѣ малки рѣкички, които образуватъ мехомийската рѣка — най голѣмия притокъ на р. Мѣста отъ къмъ западната ѝ страна. Градецътъ е нечистъ и има 820 кжщи, отъ които 300 сж помашки и 500 български православни и останалитѣ протестантски. Махалитѣ носятъ хубави имена: *джгата, крапата, варошъ*. Крапата изгорѣла прѣзъ 1903 г. Турскиятъ аскеръ тургалъ слама по край кжщитѣ, пръскалъ ги съ газъ и

*) На български сж писали върху тази покрайна: В. Кжнчевъ, Пѫтни съобщения въ Македония. Хр. Константиновъ, въ Мсб. редица статии въ кн. IV, V, IX и XV. П. Дарвинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра 1904 г. В. Кжнчовъ подробно описалъ тия мѣста въ статията си: Пѫтуване по долината на Струма, Мѣста и Брѣгалница. Мсб. ки. XII.

Digitized by Google

ги подпалвалъ отъ злоба спрѣмо българското население. На сѣверния край отъ градеца се намира черквата св Георги, построена на 1834 г. На южнитѣ ѝ врата стълбоветѣ сж отъ гранитни надгробни камъни, и на единия отъ тѣхъ се чете славянски надписъ отъ 1776 г. помани гдн . . . Други старини нѣма.

Около черквата въ оградата има добрѣ изработени мраморни кръстове съ надписи, изработвалъ ги даскалъ Иванъ попъ Михаиловъ. Мрамора копаятъ близко до града. Тукъ има и двѣ кули, високи около 20—25 метра, тѣ сж въ турски дворове. Издигнати били въ врѣме на хайтитѣ за защита отъ нападенията имъ.

На 20 юли потеглихъ за Неврокопъ прѣзъ с. Добринища. Отбихъ се въ това село, за да видя топлитѣ минерални бани, които лѣкуватъ ревматизма. Водата имъ тече изобилно Въ с аро врѣме на сжщото мѣсто имало добрѣ съградена баня, развалинитѣ на която още личатъ тукъ-тамѣ. При тѣхъ сега има два топли извора, които служатъ за перални. Въ селото има 248 български кжщи, 34 турски и шесть цигански. Отъ Добринища за Неврокопъ се отива по два пжтя; единиятъ върви по долината на р. Мѣста, а другиятъ се възкачва високо по пиринскитѣ ребра и минава прѣзъ мѣстностьта „харами бунаръ". Азъ потеглихъ по долния пжть — изъ пролома на Мѣста.

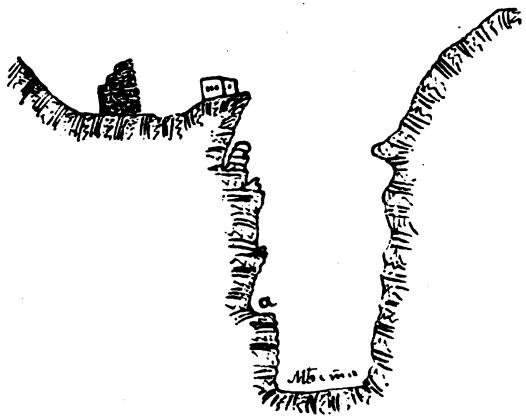

Пролома на р. Мѣста при моминитѣ кули. (фиг. 1)

Стъмнило се бѣше вече, когато пристигнахме на крѣменскитѣ ханове при с. Крѣменъ, което се намира горѣ въ планината. Криволѣво прѣкарахме нощьта въ хана. На другия день продължихъ пжтя си за Неврокопъ. Слѣдъ едночасово пжтуване при едно колѣно на пжтя прѣдъ насъ се изпрѣчи страшна отвѣсна скала, на върха на която сж кацнали *„моминитѣ кули"* (фиг. 1). Това сж двѣ развалени постройки; едната е старо-римска съ разсипани дебели стѣни; другата е по-нова, бѣлосана и безь покривъ; тя вѣроятно е била стражарница, сега напусната. При „моминитѣ кули" долината на Мѣста (Момина клисура, къзъ-дервентъ по турски) се стѣснява до 20—30 крачки; тукъ Мѣста е прорѣзала скалитѣ като съ ножъ;

пѫтьтъ е изрѣзанъ въ дѣсната висока канара, кѫдѣто се виждатъ остатки отъ старъ римски пѫть, посланъ съ едри камъни.

Къмъ пладнѣ вече стигнахме къмъ изхода на момина клисура при цирополскитѣ ханове. Оттука се разтваря неврокопското поле. Хановетѣ сѫ доста голѣма постройка и принадлѣжатъ на неврокопския богаташъ турчинъ Рифатъ бей. За този човѣкъ се приказватъ много добри работи. Приглеждалъ сиромаси безъ разлика на народность. Богатството му било неизброимо; само овци ималъ около 6000.

На цирополскитѣ ханове се спрѣхме да обѣдваме. Ханджията, българинъ, бѣ приготвилъ нѣщо като яхния. На ханищата се бѣха събрали десетина души селяни отъ ближното село Цирополъ. Бѣха облѣчени въ леки лѣтни дрехи, обути съ царвули; на главитѣ си носѣха емблемата на нашето турско поданство — червения фесъ. Говорѣха по български, караха се по български — това бѣха помаци, българи потурчени. Единъ отъ тѣхъ, младо бѣбрица момче, се приближи до менъ и ме заприказва. Дълго азъ го разпитвахъ за околната мѣстность, за поминъка, за плодородието и понеже мислѣхъ да посѣтя тѣхното село заради старинитѣ тамъ, зарадвахъ се на това натрапено приятелство и попитахъ събесѣдника за името му. — „А, а, бива, ела; казвамъ се Мустафа; ние сме отъ Божковата махала; бива, бива".

Отъ разговора съ тия помаци разбрахъ, че селото Цирополъ нѣкога е било важно мѣсто; по околнитѣ възвишености имало много „калета", отъ които вадили камъни, тухли, керамиди. На югъ отъ селото се издига остъръ конусообразенъ върхъ, който именуватъ „градище", на върха имало развалини. Често изъ нивитѣ на този върхъ изкопавали гробове, въ които намирали обици, гривни, разни желѣзни прѣдмети, монети, глинени грънци и панички и др. Такива развалини имало на нѣколко мѣста около селото; имало много *„вакъфи"* — оброчища, — мѣста, кѫдѣто нѣкога сѫ се издигали великолѣпни може би язически, а несъмнѣнно и християнски храмове. И днесъ тѣзи мѣста цирополци ги казватъ „манастирище", „панаирище", „св. Илия", „св. Петка", и пр. Изобщо казано селото Цирополъ е съ историческо минало и заслужва да се посѣти и проучи внимателно. Азъ не можахъ да направя това, ако и да обѣщахъ на Мустафата!

Слѣдъ двучасовъ разговоръ съ помацитѣ продължихъ пѫтя къмъ Неврокопъ. Тукъ пристигнахме приквечеръ и се установихме въ единъ български ханъ.

Неврокопъ е разположенъ въ една котловина на източнитѣ поли на Пиринъ планина (фиг. 2). На истокъ отъ града котловината се разтваря и се слива съ хубавото неврокопско поле. На югозападния край на града на една височинка сѫ разположени казармитѣ на неврокопския гарнизонъ. Отъ казармитѣ на югъ постепенно се извишава единъ хребетъ; на най-високата му часть се виждатъ развалинитѣ на стара каменна постройка, нѣкогашна римска кула, сега наречена „Момина кула". На истокъ отъ града се разстила хубавото равно поле, което се разсича отъ Мѣста на двѣ половини. На лѣвия

Digitized by Google

брѣгъ до р Канина, лѣвъ притокъ на Мѣста, се намиратъ остатъ-

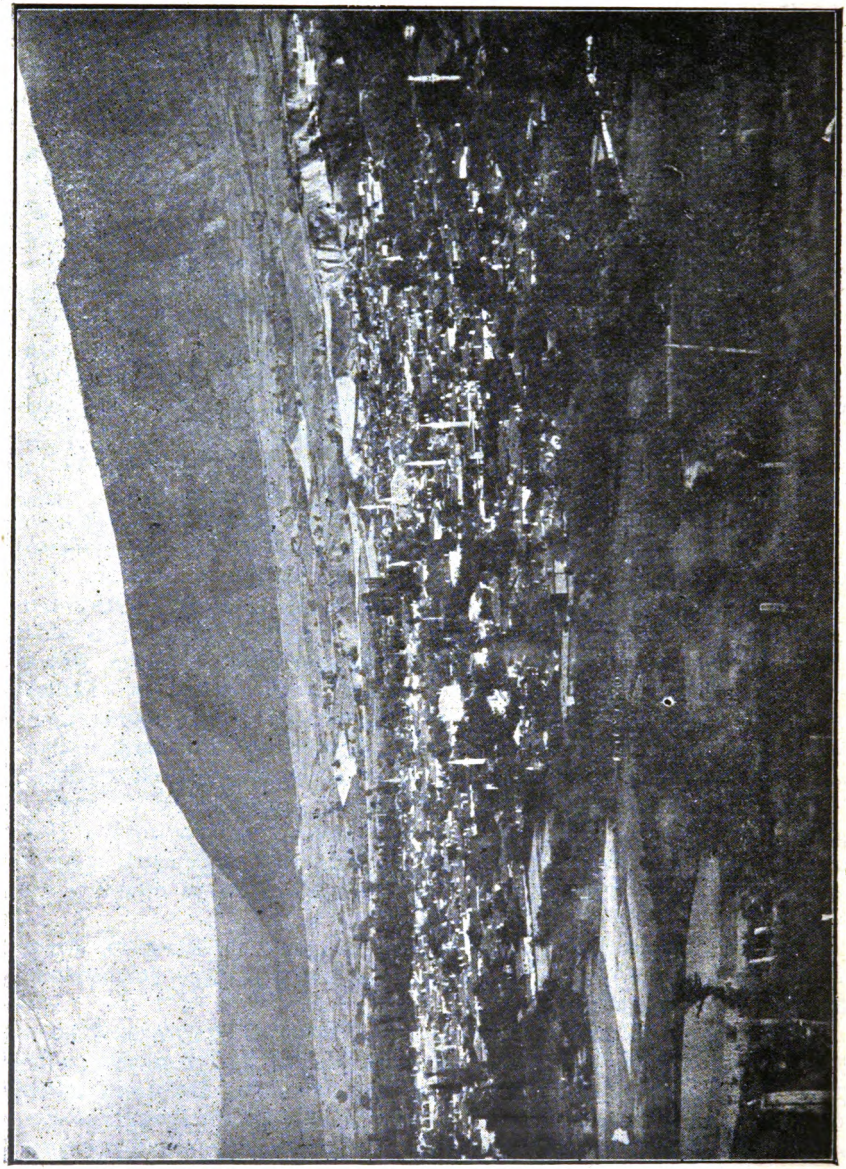

Градътъ Неврокопъ (фиг. 2).

цитѣ на нѣкогашния римски градъ Никополъ (Nicopolis ad Nestum). Тукъ сж и неврокопскитѣ топли минерални бани, останали отъ тра-

Digitized by Google

кийско и римско врѣме; тукъ се срѣщатъ могили и названия на мѣста и останки, архитектурни и скулптурни, които показватъ, че нѣкога тукъ е цъвтѣла висока култура.

Въ двора на българската митрополия прѣдъ външнитѣ стълби на зданието се намира отломъкъ отъ мраморна статуя. Ясно личатъ двата крака на мѫжка фигура, която е наклонена на дѣсна страна; това се вижда отъ положението на лѣвия кракъ, на който петата и цѣлото стѫпало сѫ повдигнати. До дѣсния кракъ на статуята стои орелъ съ разперени крила, и счупена глава. Статуята ще да е била въ остествена голѣмина; стѫпалото на дѣсния кракъ е дълго 35 см., пищела (отъ колѣното надолѣ) е дълго 55 см., а дебелината на крака при прасето е 48 см. На каменния пиедесталъ се забѣлѣзватъ изтриги букви отъ гръцки надписъ, които мѫчно се четятъ. Н. В. Прѣосвещенство ми каза, че прѣди врѣме идвалъ въ Неврокопъ нѣкакъвъ французки археологъ, който могълъ да прочете отъ надписа думитѣ: *KAI ANTONI.* Каза ми се, че статуята е намѣрена въ рѣката Мѣста малко по-долу отъ с. Фотовища отъ единъ селянинъ, който я отнесълъ въ конака на неврокопския Тефикъ бей. Конака на тоя бей е билъ откупенъ заедно съ статуята за българска митрополия.

Любопитствувахъ да надникна и въ библиотеката на дѣдо владика. Надѣвахъ се тамъ да намѣря нѣкоя старина; защото мислѣхъ, че Н. В. Прѣосвещенство като живѣе въ такова антично мѣсто, все ще да е припечелилъ нѣщо. За жалость, моитѣ надежди не се оправдаха. Освѣнъ една стара книжка, печатана въ Сърбия прѣди стотина години, два листа отъ старо словѣнско Евангелие и нѣколко монети, друго не намѣрихъ. Архива, отъ която би могло да се види дѣятелностьта на неврокопската община, нѣма. Листата отъ евангелието сѫ взети отъ старото село Недобърско отъ черквата св. Теодоръ Стратилатъ (разложка каза). Когато дѣдо владика взелъ двата листа отъ евангелието, то не е било още разкѫсано. То е писано на книга, голѣмъ форматъ, съ дължина 30 см., а шир. $14^1/_2$ см. Буквитѣ сѫ високи около 6 мил. м. Редакцията е срѣднобългарска*). Както е извѣстно тази черква е доста стара и вѫтрѣ по нейнитѣ стѣни сѫ изобразени ктиторитѣ на храма.

---

*) За него говори и пок. В. Кънчовъ, стр. 274 Мсб. кн. XII. Както е извѣстно черквата е доста стара и вѫтрѣ живописьта по стѣнитѣ ѝ е отъ сѫщото врѣме 1614 г. Тамъ се намиратъ изобразени и ктиторитѣ (шесть образи). „Живописътъ е посрѣдственъ". Отъ дѣсна страна на вратитѣ на стѣната стои една картина. Изобразенъ е И. Христосъ повдигнѫтъ на облаци. Подъ десната му рѫка сѫ изписани трима отъ ктиторитѣ и други трима подъ лѣвата. Надъ И. Христа има надписъ **къ лѣто ѕркѳ . . . и сагради храмѣ сѣго къ лѣто ѕркѳ.** В. Кънчовъ пише: „Отъ горното се вижда, че тая църква е съградена въ 1122 год. Значи, тя е единъ отъ най старитѣ наши паметници, добрѣ запазени" (стр. 274 Мсб. кн. XII). Храмътъ на св. Теодоръ Стратилатъ, както и по горѣ се указа, е построенъ на 1614 г. В. Кънчовъ погрѣшно прѣсмѣтналъ лѣточислението, та

Digitized by Google

На 25.VII. посѣтихъ развалинитѣ на стария римски градъ Nicopolis ad Nestum (фиг. 3).

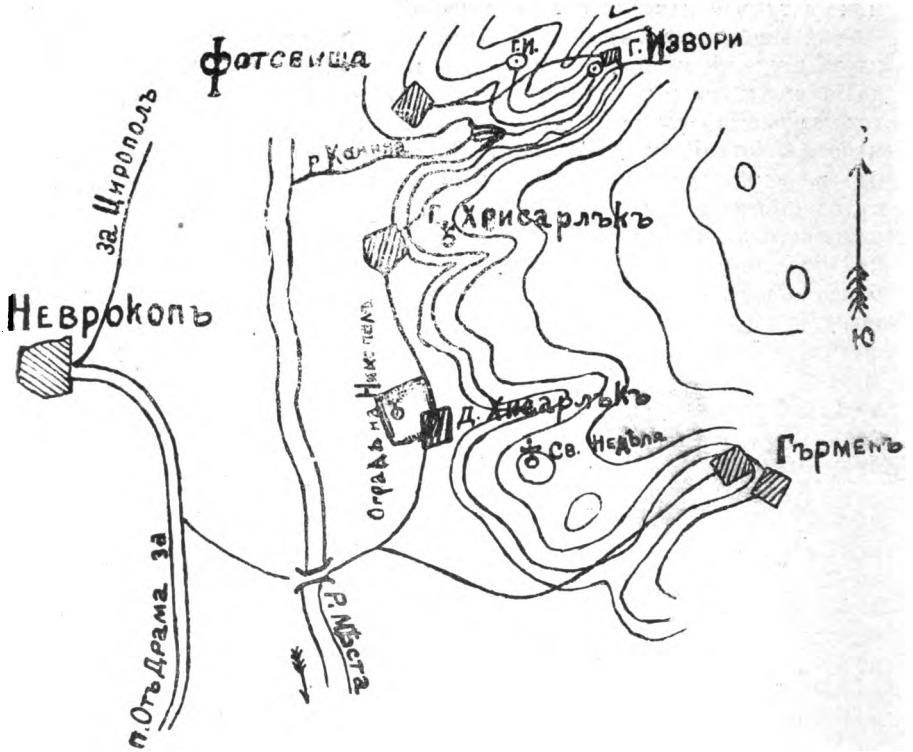

За историята на тоя градъ много малко се знае, старитѣ автори не ни сж оставили нищо за него. Императоръ Траянъ (98—117 г.) основалъ

затуй изкаралъ го отъ 12 вѣкъ. Интересно е описанието на тази черква, както и фрескитѣ ѝ. „Дължината на църквата е 10 м., широчината ѝ 5 м., а височината ѝ $3\frac{1}{2}$ м.; зидоветѣ сж дебели по 1 м., има малки прозорчета съ желѣзни капаци. Прѣдъ царскитѣ врата на пода стои мраморна плоча 1 □ м. голѣма. На нея има изрѣзанъ двуглавъ орелъ, вѣроятно, византийскиятъ гербъ. Около орела стои надписъ, който личи, че е славянски, но не може никакъ да се чете, защото е изтърканъ . . . Олтарътъ е отдѣленъ съ едно хубаво изработено отъ дърво темпло, което е било позлатено, но сега е полуразрушено отъ дълбоката старость; сжщо е и сж царскитѣ врата. Хубаво сж изработени 4-тѣ голѣми икони, които стоятъ по 2 отъ всѣка страна на царскитѣ врата. Олтарътъ е много малъкъ. Стѣнитѣ

Digitized by Google

провинлията Тракия два града съ името Nicopolis; единиятъ е билъ при р. *Νέστος*, прочута поради Орфеовата легенда, а другиятъ градъ се наричалъ *Νικόπολις πρὸς Ἴστρον* или Nicopolis ad Istrum и се намиралъ при днешното с. Никюпъ въ търновско. (Ред.). Въ Министерски сборникъ т. XII стр. 230 е далъ едно малко описание покойния В. Кънчевъ. На мѣстото на нѣкогашния градъ сега е построено селото Долни Хисарлъкъ[1]), то заема сѣвероизточната часть на града. На нѣколко мѣста има остатъци отъ външнитѣ стѣни на града, стѣнитѣ сж се запазили най много на южната страна, а не на западната както съобщава Кънчевъ. Ако се сѫди по запазенитѣ остатъци на стѣнитѣ, зградата е имала четвъртита форма.

Селянитѣ на с. Долни Хисарлъкъ намиратъ изъ нивитѣ си разни монети и др. старини. Азъ купихъ една бронзова монета.

Лицето: *ΑΥΤ.Κ.Μ.ΑΥΡ.ΣΕΥΗ.* въ срѣдата глава на императора . . .

Опакото: *ΟΥΛΠΙΑΣ ΣΕΡΔΙΚΗΣ* въ срѣдата богътъ Марсъ правъ съ жезълъ въ ржка.

У единъ селянинъ видѣхъ една елипсовидна бронзова плочка, издълбана на едната страна въ негативъ изящно изработена човѣшка глава. Размѣри: голѣма осъ 2·8 см., малка осъ 2·3 см., дебелина отъ 2—3 см. Навѣрно плочката прѣдставява нѣкакъвъ калъпъ.

Почти въ всѣка кѫща и кладенецъ на това село се намиратъ каменни отломъци отъ капители, колони, плочи и др. Прѣдъ кѫщата на дѣдо попа се търкаля отломъкъ отъ мраморна колона въ диам. 20 см. съ спиралообразни канилури. До външната врата на паша-Алексовата кѫща има бѣла мраморна колона съ издълбани елипсовидни вдълбнатини. Въ югоизточния жгълъ на околовръстната градска ограда е открито черквище св. Георги съ квадратенъ прѣстоленъ камъкъ съ страна 60 см; отпрѣдъ на лицето е издълбанъ четириконеченъ кръстъ.

му сж напъстрени съ икони, както и на църквата. Тукъ сж изписани единъ редъ светци въ цѣлъ ръстъ по слѣдния редъ — **сѵ̃ти кѵ̃рилъ, сѵ̃ти поли(карпъ), сѵ̃ти кирилъ философъ, сѵ̃ти ѳеофилактъ, сѵ̃ти василіи, сѵ̃ти климентъ.** — Послѣдниятъ съ дълга брада, съ владишко облѣкло и съ книга въ едната си ржка". Св. Климентъ е изобразенъ въ медалионъ и въ бельовската църква въ кюстендилско. Минист. на Просвѣщението е длъжно да вземе мѣрки за копирането на всички фрески отъ разни мѣста въ България и Македония, защото тѣ се унищожаватъ прѣдъ нашитѣ очи. Въ хилендарския манастиръ до скоро врѣме въ трапезарията имаше стари образи отъ XVI и XVII вѣкъ на българи отъ видинско, шуменско и пр., нъ сега тѣ сж били вече измазани! Ред.

[1]) У Кънчева има грѣшки въ селата. Марчовъ чифликъ е Горни Хисарлъкъ, по-рано е билъ чифликъ, нъ сега е собственость на селянитѣ. Това село сега е извѣстно съ четири имена: Горни Хисарлъкъ, Марчовъ Чифликъ, Марчово и Градище. Жителитѣ отъ Фотовища и днесъ го наричатъ съ послѣдното име.

Digitized by Google

Поискахъ да видя и камъка, за който Кжнчевъ говори на стр. 230 Мсб. XII. че се намиралъ въ конака на Рамизъ ага, който експлоатира бейския чифликъ въ Долни Хисарлъкъ. Рамизъ ага употрѣбява камъка за „бинекъ таши", т. е отъ него се качва на коня си.

Изглежда да е по-вѣрно, че този камъкъ е капитель на нѣкакъвъ стълбъ, а не основа, както твърди Кжнчевъ. Туй се вижда и отъ самата му форма; ако камъка се постава като се постави като основенъ, писмото му ще бжде обърнато наопаки (надолу). Надписа на камъка е много повреденъ; този надписъ азъ купирахъ така:

M.....KPI.....AΓ.....TXXNI
A.....ΔZAMΣBEΘYOΣTEΛE.....
ΣAΣENIAYTEAΓN.....NΣTONNAONKAI.....
ΞΘ(O?)ANΛKATAXE(?)HMAPH(?)ΣMON

Селянитѣ на Долия Хисарлъкъ разказватъ, че и днесь по градинитѣ имъ не дълбоко въ земята се срѣщатъ голѣми плочи, които прѣчатъ на оралата и мотикитѣ имъ; много такива плочи и днесь вадятъ изъ земята. Понѣкога, като поятъ градинитѣ, въ извѣстни мѣста водата се изгубвала въ нѣкакви подземни кухини, които слѣдъ като напълни пакъ протичала по нататъкъ по редоветѣ на лука или пипера. — Порано по селото сж се търкаляли много плочи, стълбове, дѣлани камъни и пр. Остатъци отъ стария градъ, но сж прѣнесени въ Неврокопъ и сж зазидани въ много бейски кжщи. Въпрѣки това и днесь още онова мѣсто пази огроменъ материялъ, надъ който единъ археологъ много има да мисли. Желателна е систематична научна работа надъ развалинитѣ на Никополъ; безъ това много материялъ ще изчезне или ще бжде унищоженъ. Селянитѣ, търсейки имане, сж унищожили много работи; тѣ вѣрватъ, че въ всѣки камъкъ съ надписъ има пари, затова раздробяватъ на кжсове, ако имъ попадне такъвъ.

Макаръ деньтъ и да бѣ на привършване, селянитѣ отъ Дол. Хисарлъкъ пожелаха да ми покажатъ и една новооткрита стара черква. Тази черква е красила върха на една възвишеность на сѣверо-изтокъ отъ селото; споредъ народното прѣдание нѣкога тамъ е билъ манастиря „Св. Недѣля". Черквата е открита на 16 мартъ 1903 год. отъ селянина Стоянъ Мариновъ (отъ село Гърменъ): „Присънило се" на човѣка, че тамъ има черква и това било достатъчно да отиде на мѣстото и да започне да копае. Скоро се показали основитѣ на черквата. Слѣдъ това околнитѣ селяни, за спасение на душата си, започнали да помагатъ при разкопаването, та скоро черквата била отровена. Тя е имала правожгълна форма; заградена е била съ стѣна; вънъ отъ тази стѣна е била външната ограда, по която сж били разположени статитѣ за мънастирскитѣ хора. Най-забѣлѣжителното въ тази черква е нейния мозаиченъ потонъ (душеме). Той е билъ отровенъ цѣлъ — неповрѣденъ, нъ понеже разкопкитѣ останали прѣзъ слѣдующата зима безъ покривъ, при заледяването се разпукалъ и разнебитилъ. Отъ мозаиката сж се запазили само по

Digitized by Google

едно парче въ четиритѣ жгли на черквата. Отъ запазенитѣ части се вижда, че мозайката е била много красива. Стоянъ Мариновъ е покрилъ съ дъски запазенитѣ части, но и тѣ скоро ще бждатъ унищожени, — посѣтителитѣ си отчупватъ по едно-двѣ камънчета за цѣръ. Запазеното мозаично парче въ лѣвия отъ входа черковенъ жгълъ има форма показана на фигура 4*). При разкопката на черквата между двѣтѣ сѣверни стѣни, които сж я заграждали, сж намѣрени 4 гроба; въ единия отъ тѣхъ намѣрения скелетъ еималъ около кръста желѣзенъ обржчъ отъ двѣ парчета, въ който сж били заключени и ржцѣтѣ на покойнника; такъвъ обржчъ имало и на шията му. Това разкопване на гробоветѣ отъ иманяри, унищожило цѣнната

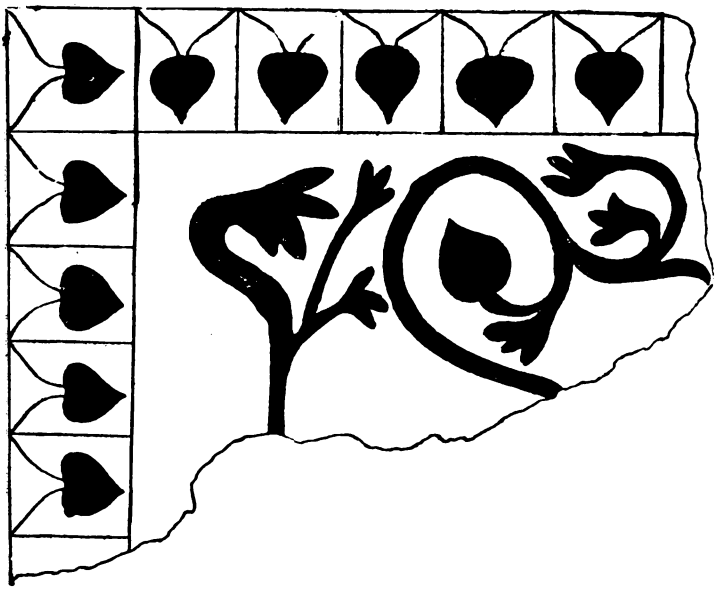

Изгледъ на подната мозайка въ църкватa св. Недѣля.

прѣкрасна подна мозайка на тази базилика отъ първитѣ врѣмена на християнството! Въ развал. на черквата е намѣренъ откъслъкъ отъ плочка съ надписъ; плочката е отъ пѣсъчникъ; колко е била дълга, не се знае, но широка е около 30 с/м. Плочката се съхранява въ черквата; надписътъ ѝ гласи така:

---

*) Въ България отъ първитѣ врѣмена на християнството сж намѣрени подни мозайки въ слѣднитѣ мѣста: въ старата черква св. София, въ село Винарево (чирпанско) нъ не е сигурно да ли е отъ черква или отъ язически храмъ; въ сапаревска баня, сжщо не проучено да ли мозайката принадлежи на черковенъ подъ или баня или друга нѣкаква обществена постройка; въ Плѣвенъ въ мѣстностьта „кайлъка", гл. Извѣстия на археолог. друж. кн. I стр. 209, и въ Кюстендилъ, неизвѣстно още отъ кое врѣме. Ред.

Digitized by Google

Въ черквата видохъ и едно доста старо печатно илюстровано евангелие; печатано е въ Русия прѣди 200—300 години; подарено е отнѣкждѣ на черквата слѣдъ откриването ѝ. Буквитѣ му сж дълги около 7—8 m/m.; нѣкои отъ началнитѣ сж напечатани съ червено мастило. Съобразно съ текста въ евангелието много често се срѣщатъ и добрѣ изработени картинки (вознесение, разпятие, проповѣдь на планината и пр.) Много отъ тѣзи картинки бѣха изрѣзани; за да не постигне сжщата участъ и другитѣ; евангелието е прѣдадено на съхранение въ неврокопската митрополия.

При разкопването на черквата сж били намѣрени и нѣколко монети, които азъ неможахъ да видя. Тѣ щѣха да ни опрѣдѣлятъ врѣмето, когато е сжществувала черквата.

* * *

На 26 юли отидохъ да посѣта и *селото Марчово* (Горенъ Хисарлъкъ), кждѣто сжщо скоро било открито старо черквище. Черквата е била въ срѣдата на селскитѣ гробища; Послѣднитѣ сж на една височинка на изтокъ отъ селото. Наоколо старитѣ основи бѣха нахвърляни разни дѣлани камъни, откъслъци отъ стълбове, голѣми тухли, керемиди и пр. Тухлитѣ иматъ четвъртита форма съ страни по 45 c/m. Казаха ми, че въ тѣзи развалини е намѣрена плоча съ надписъ; тази плоча азъ неможахъ да видя. Надписътъ ѝ, обаче, впослѣдствие намѣрихъ въ неврокопската митрополия. Той се състои отъ 7 реда; въ 2, 3 и 4 редове липсватъ по 3—4 букви (изтрити); буквитѣ върху плочата сж били високи $3^1/_2$ c/m.

Този надписъ гласи:

ΣΤΥΞΙΓΑΜΟΝΔΡΗΣΤΗΡΑΘΕSΜΕΓΑΛSΒΛΣΙΛΗΟ:::::

ΗΜΕΤΕΡΟΥΘΙΡΕΩΣΑΔΕΦΕΟΝΑΜΒΡΟΣΙΟΙΟ:::::::::::::::

ΑΒΡΑΜΟΣΕΝΚΟΛΙΤΟΙΣΙΝΕΔΕΞΑΤΟΑΓΝΟΜΑΝΝΗΝ:::::::

ΣΩΜΕΝΘΑΔΙΠΟΝΤΑΒΙSΤΕΠΙΜΟΧΕΟΝΟΙΖΥΝ:::::::::::

ΟΦΡΑΤΟΓΛΥΟΝΤΟΝΕΓΕΡΣΙΜΟΝΥΠΝΟΝΟΣΩΝ

ΚΗΡΥΚΟΣΜΕΓΑΛΟΙΟΘΕΟΥΔΕΟΣΑΓΚΑΣΙΠΑΥΛΟΥ

ΑΜΒΡΟΤΟΣΑΝΤΑΣΙΗΠΙΣΤΩΝΦΟΣΕΗΘΕΝΕΓΙΡΗ

Digitized by Google

(Надписътъ е прѣписанъ съ много грѣшки. Слѣдъ разни опити да разчета надписътъ хрумна ми, че може би редоветѣ сж стихове. Това мое прѣдположение се затвърди отъ нѣколко Хомерови думи и окончания, *ἱρηώς* вмѣсто *ἱερήως*, *βασιλῆος* вмѣсто *βασιληώς* и пр. Като се опитвахъ вече съ помощьта на стихосложението, дойдохъ до слѣдния резултатъ:

Στυξίγαμον, δρηστῆρα θεοῦ μεγάλου βασιλῆος,
ἡμετέρου θ' ἱρέως ἀδελφεὸν Ἀμβροσίοιο,
Ἀβράμ, ὃς ἐν κόλποισιν ἐδέξατο ἀγνὸν Ἰάνιην,
σῶμ' ἔνθα λιπόντα βίου τ' ἐπίμοχθον ὀῖζύν,
ὄφρα τε γλυκὺν τὸν ἐγέρσυμον ὕπνον ὀσσίν,
κήρυκος, μεγάλοιο θεοῦ δέος, ἀγκάσι Παύλου,
ἄμβροτος ἀνστασίη, πιστῶν φῶς, ἔνθεν ἐγείρῃ.

Мисля, че тъй трѣба да е гласелъ надписътъ, ако и да е малко саката скандировката. Може да се допусне, че този надгробенъ камъкъ е отъ началото на 19 вѣкъ и че надписътъ е съставенъ отъ нѣкой учитель отъ прочутото мелнишко гръцко училище. Подобни надгробни надписи, съставени съ Хомеровъ езикъ и съ геройчески ексаметръ, се срѣщатъ при черквата Христосъ въ село Арбанаси (при В. Търново). За послѣднитѣ надписи, тъй като се отнасятъ до болерското сѣмейство Браковани родомъ отъ Ромъния, мисля, че сж били съставени отъ учителитѣ въ прочутото гръцко училище въ гр. Букурещъ въ края на 18 вѣкъ. Въ тѣзи надписи има и дати.

Прѣдложенията тукъ надписъ, прѣведенъ на български гласи:

Аврамъ е, който е приелъ въ своитѣ обятия безпорочния, оженен за ада Яни, служащъ при великия царь, Бога; Яни е братъ на нашия Божи свещеникъ. Той тукъ напусналъ тѣлото и мжчната бѣда на живота, за да го събуди божето възкръсение, свѣтлината на вѣрующитѣ, когато при глашатая Павелъ спи събудимъ съня сладъкъ въ отцитѣ, като страхъ отъ великия Богъ.

Къмъ кое лице се отнася това, може да се узнае отъ жителитѣ на това село, ако е запазенъ нѣкакъвъ споменъ за въпроснитѣ гробища отъ страна на мѣстното население*).

---

*) Мисля, че врѣме е вече тукъ поне въ България, гдѣто запазването на надгробнитѣ надписи е възможно, о врѣме да се взематъ мѣрки, ако и да се отнасятъ тѣзи надписи къмъ по новитѣ врѣмена. Г. Йорданъ п. Георгиевъ, въ качеството си на директоръ на Етнографическия музей е обърналъ вниманието на министерството на Народното Просвѣщение върху обстоятелството, че трѣбва да се запазятъ нѣкои надгробни камъци отъ старитѣ гробища при гр. Копривщица и Клисура, отъ надписитѣ на които се вижда поминъкътъ на населението и пр. Г. Йорданъ Ивановъ въ своитѣ съобщения тоже обнародва подобни надписи отъ нѣкои македонски градове.

Digitized by Google

3. Отъ Марчово се опжтихъ къмъ съсѣдното село Фотовища.

* * *

Фотофища се намира срѣщо Марчово — на дѣсния брѣгъ на р. Канина (лѣвъ притокъ на р. Мѣста). Селото е смѣсено отъ турци и българи. Селянитѣ ми разказаха, че подъ селото имало нѣколко могили; при разкопката на една отъ тѣхъ намѣрили разни желѣзурии, които азъ не можахъ да издира кждѣ сж. Черквата е строена прѣзъ 1835 година, което се вижда и отъ надписитѣ надъ западната и южна черковни врати. Надписа е на дъски и гласи:

хрaмъ прест҃ыѧ вл҃цы на
шем бц҃ы и пр҃нд҃ы маріи че
стнагѡ и слaвнагѡ ег҃ѡ ѷспѣніѧ
съградисѧ съ доброволна-та по-
мощь на жи҃тели-тіе ѿ това
село

П О Т О К И Щ Е

18 марта 35

Отъ надписа се вижка, че нѣкога селото се е казвало Потовище (вѣроятно отъ потока); сегашното му име е Фотовища, което ужъ произлизало отъ гръцкото фотя (огънь); това название селото ужъ получило отъ многото топли извори около него.

Надъ южната черковна врата има зазидани плочи съ имената на всички ктитори на храма; този надписъ е съ много груби букви, които едвамъ се прочитатъ. При прочитанието имъ ми услужи много селския свещеникъ дѣдо Икономъ Бумбаровъ, който помнилъ всичкитѣ написани на камъка фамилии.

Даже мисля, че трѣбва да се обърне вниманието и върху нѣкои стари надгробни паметници изъ старитѣ турски и еврейски въ София гробища, отъ които ще се хвърли свѣтлина за тѣзи два народа въ България). *П. Чилевъ.*

Digitized by Google

Ето часть отъ този надписъ:

тасю карнинοъ тѣ ☩ никъ

димо ιѵсмт

стоюкѵ попъ мню

калкачли гѳрги мастръ

гѳрги коста марко

хрістю никола

тасю костадінъ

граматикъ димітрѳ

юванъ никола митрѳ столъ

тасю никола костадинъ

марчо ѵлі митю хілюпъ

1835 мѧцъ апрілім zі денъ.

Вѫтрѣшността на черквата не прѣдставлява нѣщо особенно. Между черковнитѣ книги на едно „софроние“ (1806) намѣрихъ слѣдующата бѣлѣжка, отъ която се вижда, че софронието е прѣнесено тукъ отъ Рилския манастиръ:

азь грѣшні Вало райкѡ прінѳ-

сохъ тѵй нѣдѣлникъ на сѵ̑ти Ἰѡ́ана

Рилскй и пйсахмѣ̑: цена гр̃. 25

ѿ Брѳ снйца.

Неврокопски топли минерални бани.

На 27 юли отидохъ да посѣтя неврокопскитѣ бани — още единъ памѣтникъ на нѣкогашно римско величие въ неврокопско.

Банитѣ се намиратъ на около 1—2 километра на изтокъ отъ

Digitized by Google

с. Фотовища въ долината на р. Канина. (фиг. 5). Тази долина изобилва съ горѣща вода, която извира на много мѣста. Всичко въ

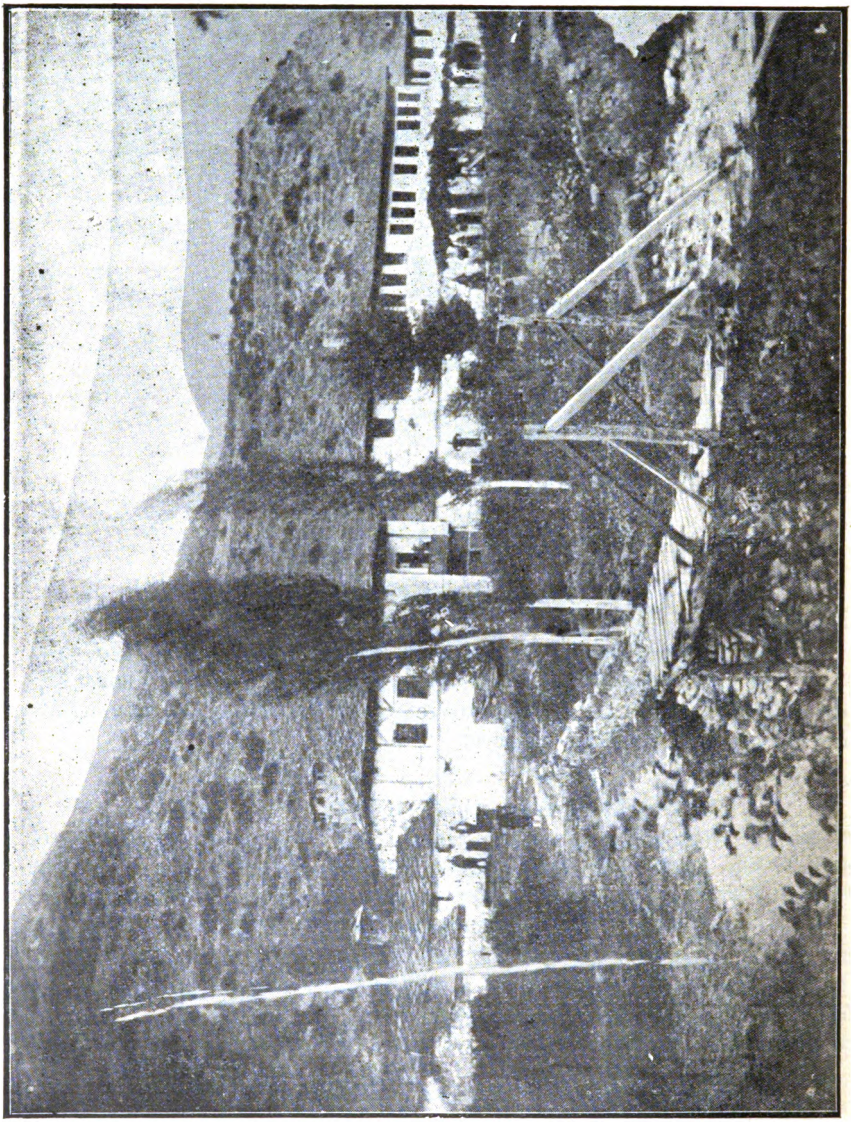

Неврокопскитѣ бани.

околностьта на Фотовища има повече отъ 20 горѣщи извори, по-голѣмитѣ отъ които азъ ще опиша по-отдѣлно.

Digitized by Google

Централнитѣ („турски“) бани (фиг 6) сж три басейна всрѣдъ каменистото корито на р. Канина. Т-зи басейни сж покрити съ цилин-

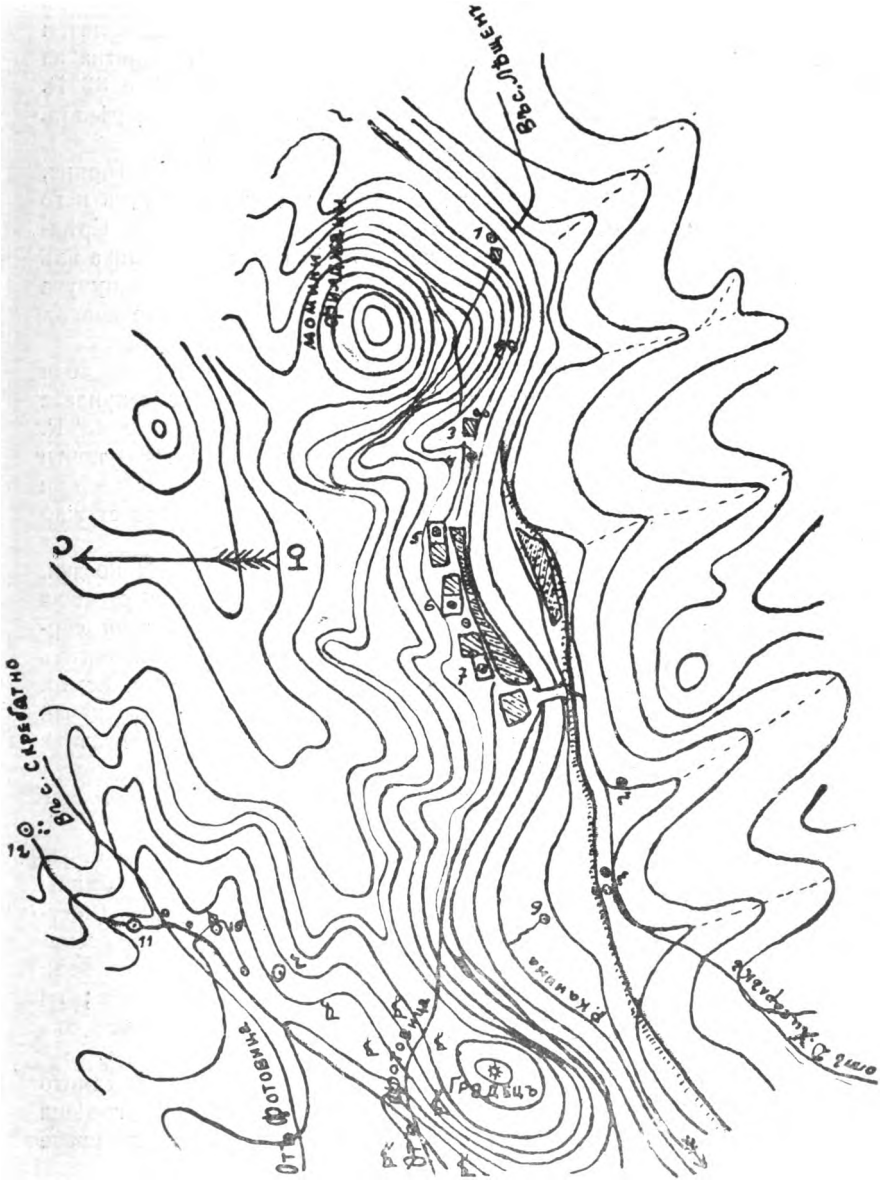

Околностьта на Неврокопъ.

дрически сводове старинна римска направа — и постлани съ бѣли

Digitized by Google

мряморни плочи; формата имъ е четвъртита (а не кржгообразна, както пише Кжнчевъ — Мсб. XII, 231).*)

Най-малъкъ е *най-горния* басеинъ; дълбочината му е около 1·20 м. Водата се излива въ басеина прѣзъ единъ бронзовъ чучуръ — глава на лъвица. Изъ чучура изтича въ минутата около 50 литри вода (около единъ литъръ въ секунда). Водата е много приятна за кжпане, легка и отваря апетитъ за ѣдене; температурата ѝ е 33° R. Извора на този басеинъ е на около 100—150 кр. по-горѣ възъ рѣката. Този басеинъ е най чистъ и го държатъ за по първи хора.

Срѣдния басеинъ на турскитѣ бани е по-голѣмъ отъ горния, нъ е по нечистъ. Той има собственъ изворъ; освѣнъ това въ него е проведена и часть отъ водата, която пълни горния басеинъ. Срѣдния басеинъ е по-маловоденъ. Тукъ чучуръ нѣма, а водата блика изъ една дупка на стѣната. Температурата на водата е 33° R на чучура и 32° R въ басеина. Отъ водата на срѣдния басеинъ е изведена на двора чешма, на която температурата е 26° R.

Долния басеинъ е сжщия, както и срѣдния. Водата на този басеинъ се събира отъ собственъ изворъ. Изъ чучура на секундата изтича по половинъ литръ вода. Температурата на водата е 33° R.

Всичкитѣ тѣзи три басеини сж близо единъ до други — почти и долѣпени. Самитѣ басеини и стаитѣ за съблича̀не до тѣхъ сж стари постройки на единъ етажъ. До всѣки басеинъ е долѣпено двуетажно здание по-нова направа — за посѣтителитѣ.

На тритѣ тѣзи басеини съдържатель е единъ гръкъ, Николаки, срѣщу годишенъ наемъ отъ 22 лири. Банитѣ се държатъ въ страшна гнжсота; въ стаитѣ обитаватъ миллионъ дървеници отъ разни сортове и отъ разни голѣмини. При кжпането не се държи никакъвъ редъ. Повечето врѣме банитѣ сж заети отъ турски хареми, които се поселяватъ въ стаитѣ за съблича̀не. За гяуритѣ въ такъвъ случай баня нѣма и тѣ си разотиватъ. Съдържателя скубе посѣтителитѣ така, както гъркъ може да прави това.

Освѣнъ тѣзи три басейни въ долината на р. Канина има още слѣдующитѣ горѣщи извори:

„*Мирото*“ — този изворъ се намира, възъ рѣката на около 300—400 м. по-горѣ отъ турскитѣ бани, извора е на дѣсния брѣгъ. Покритъ е съ хоросанена постройка. Въ този малъкъ басеинъ (постланъ и заграденъ съ мряморни плочи) се кжпятъ болни отъ ревматизъмъ, защото е по-горѣщъ отъ другитѣ; температурата му е 34° R. Около „мирото“ извира горѣща вода (34° R) на 3 4 мѣста; на 10—15 м. по-долу отъ него вече се образува силенъ ручей отъ горѣща вода.

„*Кюпа*“ — На 50 50 м. по-горѣ отъ „мирото“ въ самото корито на р. Канина, изъ канарата „момини филджани“ блика горѣща вода. До самия изворъ въ скалата е издълбана дупка за събиране

*) Постройката на банитѣ е отъ турско врѣме, върху нѣкои сводни арки личатъ подковообразни форми, признаци на турско-арабски стилъ. Ред.

Digitized by Google

на горѣщата вода. Въ дупката може да стои единъ човѣкъ; за това този изворъ именуватъ „кюпа". Температурата на водата е 33° R. Извора не е покритъ и често се засипва отъ рѣката. Въ „кюпа" влизатъ хора съ болни крака; той е дълбокъ само до колѣнѣтѣ.

Бумбаровата баня е наоколо 50 м. по-горѣ отъ „кюпа" пакъ на дѣсния брѣгъ на Канина, до една хубава ливада. До банята е имало по-рано тепавица, която е принадлѣжала на нѣкой си Бумбаръ отъ с. Фотовища. Тази баня нѣкога е била покрита; басеина ѝ е билъ иззиданъ съ камъни. Нъ турцитѣ изгорѣли тепавицата, а заедно съ това и банята. Температурата на водата е 33°R.

Гърменскитѣ бани се намиратъ на около 200 м. по-долу отъ турскитѣ и на лѣвия брѣгъ на рѣката. Нѣкога тѣзи бани сж били покрити; стария квадратенъ басеинъ ѝ още стои; долбокъ е около $^1/_2$ метръ. До самия басеинъ има старъ сводъ (като мостъ), подъ който сега върви воденичня вода. Въ тази баня се кжпатъ и ператъ жителитѣ на селата Марчово, Доленъ Хисарлъкъ и Гърменъ. Температурата на водата е 33°R. На 3—4 кр. по-горѣ отъ този басеинъ вь баира има топло изворче (26°R), а до него и едно друго съ студена вода.

„Парилото". На 10—15 кр. отъ гърменскитѣ бани всрѣдъ камънака на рѣчището има единъ голѣмъ изворъ съ изобилна горѣща вода; този изворъ се казва „парилото". Отъ извора веднага се начева силенъ ручей, който слѣдъ 5 6 крачки се излива въ р. Канина. На този изворъ единъ кървопиецъ отъ с. Гърменъ по два пжти въ седмицата съ рогъ смуче кръвьта на болни хора; на всѣки рогъ кръвь вземалъ по 20 пари.

Извора „парилото" нѣкога е билъ покритъ, нъ постройката е отнесена отъ рѣката; и днесь, когато тя придойде, затрупва извора съ камъне, нъ селянитѣ го разчистватъ пакъ. Температурата на водата е по-висока отъ 33°R.

Всичкитѣ тѣзи извори се намиратъ въ тѣсната камениста долина на р. Канина.

Горѣщи извори има и на 2 км сѣверо-източно отъ с. Фотовища въ една долина, кждѣто сж и *фотовишкитѣ бани*. Басеина имъ е постланъ съ мряморни плочи и е покритъ съ сводчата постройка. Стая за събличане нѣма. Водата блика изь една дупка на стѣната; въ секундата изтича повече отъ единъ литръ вода; температурата ѝ е 31°R. Извора на водата се намира до самата баня. Банята е много мръсна; нѣма врата; лѣтно врѣме пладнуватъ въ нея говедата.

Балдювската баня се намира на 10—15 кр. сѣверо-западно отъ фотовишката. Тя е стара баня, на която басейна още личи; той е постланъ съ мряморни плочи. Покривъ банята нѣма. Водата ѝ е изобилна извира. около единъ литръ вода въ секундата. Температурата на водата вь басеина е 29°R.

Между фотовишката и балдювската бани и около първата има още 4 по буйни и много още малки горѣщи извори, на които водата непроизводително се излива въ поврага на долината. Освѣнъ тѣхъ на 200 - 300 ар. по горѣ отъ балдювската баня въ ливадитѣ има мно-

Digitized by Google

жество горѣщи извори, които даватъ началото на топлия ручей, който тече по дъното на долинката. Българитѣ отъ с. Фотовища възнамѣрявали да каптиратъ тѣзи послѣднитѣ извори и по тръби водата да отведатъ въ селото, кждѣто искали да си построятъ селска баня. Съселянитѣ имъ, турци, обаче освѣнъ че се не съгласили да имъ помагатъ, нъ имъ забранили даже „да баратъ“ водата.

Съ удивление гледахъ на това земно богатсво, което се пилѣе безполезно. Толкова голѣмо количество топла вода — цѣла рѣка — азъ не бѣхъ виждалъ. Какво би било да се каптираше и оползотвореще всичката тази вода!

* * *

На 31 юли азъ напустнахъ неврокопскитѣ бани и пѣша се отправихъ за с. Ковачевица, което се намира на 2—3 часа пѫть нагорѣ възъ р. Канина. Бѣхъ чулъ, че въ това село имало нѣкакъвъ камъкъ съ римски надписъ, та отивахъ да го видя.

Идейки за с. Ковачевица, другаритѣ ме прѣведоха прѣзъ тѣхното село *Пъщенъ*, което е на $1^1/_2$ часа отъ банитѣ, високо върху хълма на лѣвия брѣгъ на р. Канина. Въ лѣщенската черква, строена е прѣзъ 1837 г, обърна ми вниманието едничката бѣла плочка на пода ѝ; върху нея има изобразенъ „тракийски конникъ“, каквито много ги има въ софийския музей. Селянитѣ незнаятъ откждѣ е донесена тази плочка; тѣ доста отдавна я гледали да се бѣлѣе въ черквата, безъ да подозиратъ, че на нея има изображение.

Слѣдъ една-часова почивка лѣщенчане ми дадоха единъ човѣкъ да ме заведе до с. Ковачевица. Къмъ 10 ч. прѣди пладнѣ азъ вече бѣхъ въ туй село.

Ковачевица ми направи впечатление съ свойтѣ кѫщи; всички почти сѫ двѣ три етажни, назидани единъ надъ други върху улицата; за това селото прилича на голѣмъ манастирски чифликъ. Разпитахъ селянитѣ за камъни съ надписи. Веднага ми съобщиха, че въ черковния дворъ се търкалялъ такъвъ единъ каменъ. Дѣйствително, задъ черквата въ бурена намѣрихъ откъслъкъ отъ бѣлъ мряморенъ сгълбъ съ надписъ. (Той е обнародванъ отъ г. P. Perdrizet, Trois inscriptions latines de Roumélie. p. 548, въ Bulletin de correspondance hellénique 1900, затова ний и го изоставяме. Нъ трѣба да прѣведемъ обясненията на френския ученъ върху тоя надпись, тъй като иматъ значение за миналото на тази мѣстность. „Камъкътъ, казва г. Perdrizet, е навѣрно, милиаренъ граниченъ знакъ. Той съдържа нѣколко надписи, отъ които двата послѣдни най малко свидѣтелствуватъ за работи на поправки, еднитѣ извършени прѣзъ врѣмето на Константина, Констанса и Константа между 337 и 340 г., другитѣ въ второто полугодие на 383 г, защото прѣзъ мѣсецъ януари 383 г. Теодосий даде титлата августъ на сина си Аркадия и прѣзъ августъ сѫщата година биде убитъ Грацианъ близо до Лионъ.“ — „Тоя текстъ е интересенъ първо защото произхожда отъ страна съвсѣмъ неизползувана — и по причина — че оттамъ нѣма още надписи. Даже отъ Никополъ нѣма до сега обнародвани такива: tituli nulli sunt, казва

Digitized by Google

за тоя градъ М. Калопотакисъ (въ съчинениечо: De Thracia provincia romana. p. 39). — Нъ голѣмия интересъ отъ нашия пограниченъ милиаренъ камъкъ е, че той ни посочва сѫществуването на римски пѫть, който ний незнаехме до сега. Този пѫть трѣбало да съединява прѣзъ Родопитѣ Nicopolis ad Nestum и Boz Dag, Пловдивъ съ via Egnatia, т. е., тъй да се каже съ пѫтя, който идвалъ отъ Римъ. Нѣма вече за сега пѫть, който да води отъ Неврокопъ за Пловдивъ: огромната маса на Родопа не е вече проходима, освѣнъ чрѣзъ пѫтеки. Стария пѫть не е отговарялъ на търговскитѣ нужди, напротивъ, и природата не позволявала да се построи такъвъ. Слѣдователно, тоя пѫть билъ направенъ по военни съображения за да прѣкара бърже въ срѣдата на Тракия западнитѣ войски и ония отъ Македония. Владичествата на Грацияна, Валентиана II и Теодосия бѣха страшенъ периодъ за Тракия, между Хема и Родопитѣ, по причина на нахлуванията, подновявани безпрѣстанно отъ готитѣ. Пѫтя, за който ний говоримъ може би датира отъ IV вѣкъ; въ всѣки случай, може да се каже, че той е билъ подържанъ съ достатъчна грижливость отъ императоритѣ, чиито имена сѫ означени въ граничния камъкъ отъ Ковачевица.

„На българскитѣ учени прѣдстои да издиратъ слѣдитѣ на пѫтя отъ Неврокопъ за Пловдивъ. Вѣроятно е, да е сѫщия оня пѫть, за който говори В. Кънчовъ „Той казва: „Отъ Неврокопъ излиза на изт. конски пѫть, който минава р. Мѣста на голѣмъ дървенъ мостъ. Щомъ пѫтя мине рѣката, почва да възлиза по ребрата на Родопитѣ. Огива прѣзъ помашкитѣ села Джбница и Крущово и стига за 4 часа българо помашкото турско село Долянъ . . . Оттукъ пѫтя слиза въ долината на р. Бистрица, която е многоводенъ притокъ на Мѣста, минава я и за 1 часъ достига помашко българското село Сатовица. Наченва се наново усилено качване по стръмни планински склонове и за 3 часа се достига Доспатската Алпийска поляна (Доспатъ-Яйла), прорѣзана отъ р. Рата (Доспатъ-Дере). Тая поляна е висока 1200 м. и по нея има много куцовлашки лѣтни колиби. При прѣхода на рѣката сѫ доспатскитѣ ханове. За половинъ часъ се минава поляната и пѫтя настѫпва най-труднопроходимата си часть. Минава главния родопски гребенъ прѣзъ единъ проходъ високъ 1719 м. Възлизането се продължава 2 часа. На върха на прохода е турско българската граница. Оттамъ пѫтя слиза право на сѣв. за Батакъ и по-нататъкъ се наченва шосе за Пазарджикъ". (Пѫтни съобщения въ Македония извл. отъ Военен журналъ 1898 г. стр. 12—13). Нека прибавимъ тукъ, че отъ Неврокопъ водятъ и други конски пѫтища: именно, минава се Мѣста прѣзъ Фотовища, Скрѣбатно, Ковачевица или прѣзъ с. Лѣщенъ—Ковачевица, нататъкъ пѫтя върви прѣзъ Караорманъ и оттукъ по двѣ посоки може да се стигне до границата. Прѣзъ Ташъ-Боязъ за Батакъ или се минава между платото Доспатъ и Ташъ-Боязъ за чепинското корито. На сѣвероизтокъ отъ Караорманъ къмъ българската граница не далечъ отъ мѣстностьта »*манастирище*« на една суходолица се намиратъ остатки отъ голѣмъ каменен мостъ съ огромен сводъ. Мостътъ е, навѣрно, отъ римско врѣме. Арката

Digitized by Google

посрѣдата отчасти е съборена. (Тѣзи свѣдения ни даде редакторътъ на Прѣпорецъ г. В Пасховъ, който е родомъ отъ тѣзи мѣста). Този мостъ, споредъ насъ ще послужи като основа за опрѣдѣляне посоката на стария римски пѫть, който съединявалъ *тракийската равнина съ бѣломорския брѣгъ*. По сѫщия пѫть трѣба да е миналь и Александъръ Велики, когато се отправилъ срѣщу тракитѣ и скититѣ къмъ Дунава, прѣди да прѣдприеме походитѣ противъ Гърция и Персия. *Ὁρμηθέντα δὴ ἐξ᾽ Ἀμφιπόλεως ἐμβαλεῖν ἐς Θρᾴκην τὴν τῶν αὐτονόμων καλουμένων Θρᾳκῶν, Φιλίποις πόλιν ἐν ἀριστερᾷ ἔχοντα καὶ τὸν Ὄρβηλον τὸ ὄρος. Διαβὰς δὲ τὸν Νέσσον ποταμὸν λέγουσιν ὅτι δεκαταῖος ἀφίκετο ἐπὶ τὸ ὄρος τὸν Αἷμον.* Ἀρριαν· Ἀνάβασ. сар I. Александъръ Македонски отъ Амфиполъ нахлулъ срѣщу автономнитѣ траки. Миналъ рѣката Нестосъ (Мѣста) и му останали въ лѣво градътъ Филиппи и планината Орбелъ (Пиринъ планина) и слѣдъ десетдневно пѫтуване стигналъ Стара планина, дѣто тракийскитѣ племена му оказали съпротивление. Тогава той посѣтилъ и прочутия родопски оракулъ). (Ред.).

Този стълбъ е донесенъ отъ мѣстностьта „*манастирище*“, която се намира въ планината Кара-Орманъ (Родопитѣ) на $3^1/_2$ часа нагорѣ отъ Ковачевица. На това мѣсто имало развалини, които били вече обрастнали съ растителность (дървета, трѣва, храсте) По развалинитѣ имало каменни, цилиндрически стълбове отъ бѣлъ мрамеръ. На около развалинитѣ се намирали кръсчета и разни желѣзурии.

Слѣдъ като пообѣдвахъ въ Ковачевица, тръгнахъ обратно за Неврокопъ. трѣбраше да мина р. Канина по единъ сводчатъ мость, който за спасение на душата си въ 1894 г. е билъ съградилъ селенина отъ Ковачевица Стойчо Сарафовъ. Този благодѣтелъ е билъ убитъ отъ дрѣновскитѣ турци съ тояги прѣзъ 1903 г. Ковачевица се гордѣе съ още единъ такъвъ благодѣтель — Джорджо Димитровъ. Въ 1893 г. той съградилъ на свои разноски въ селото прѣкрасно двуетажно училище. Въ салона на училището, редомъ съ портрета на Негово Блаженство Екзарха, висѣше и този на дѣдо Джорджо. Освѣнъ това въ селото видѣхъ нѣколко чешми, съградени отъ благодѣтели за „**селско ползованіе и за душевное спасеніе**“.

Идейки къмъ Неврокопъ, се отбихъ въ с. *Скрѫбатно*. Слушалъ бѣхъ, че въ това село имало нѣкакво „старо гръцко писмо на заешка кожа“, та полюбопитствувахъ да видя този ржкописъ. Дѣйствително, имало такъвъ ржкописъ, който билъ „важенъ нѣкакъвъ документъ“, нъ азъ не можахъ да го видя, защото притѣжателя му „неможа да го намѣри изъ книжята си“. Синътъ на дѣдо попа е интелигентенъ и е желателно да се погрижи за обнародването му.

(Слѣдниятъ надписъ билъ изрѣзанъ върху една плоча, дълга 55—60 сант. и широка 35—40 сант.; тя се намирала въ с. Гърменъ прѣдъ кѫщата на единъ селски чорбаджия. Половината часть отъ надписната плоча била счупена още прѣзъ 1886 г. Писмото било съ едри букви доста красиви. Намѣрена е била около мѣстностьта, дѣто се намиралъ стария градъ Nicopolis ad Nestum. Копие отъ него е далъ г. Константинъ Атанасовъ (сега помощникъ библиотекаръ на

Digitized by Google

софийския университетъ) на покойния В. Д. Стояновъ, тогава директоръ на софийската народна библиотека и музей. Сега писмото се съхранява въ архивата на музея.

ΑΓΑΘΗ ΤΥΧΗ

ΦΛΑΒΙΟΣΔΙΖΑΛΑΣΕΖΒΕΝΕΟΣΤΟΥΑΜΑΤΟ
ΚΟΥΣΤΡΑΤΗΓΟΣΟΛΥΝ ΙΑΣΚΑΙΡΟΙΜΗΛΗ-
ΤΙΚΗΣΚΑΙΔΡΗΣΑΠΛΙΚΗΣΚΑΙΟΟΥΚΥΣΙΔΑΝ-
ΤΙΚΗΣΚΑΙ ΣΗΛΗΤΙΚΗΣΚΑΙΖΡΑΙΚΗΣΚΑΙ
ΑΘΙΟΥΤΙΚΗΣΚΑΙΒΙΟΛΗΤΙΚΗΣΤΟΝΤΡ
ΚΑΙΤΟΞΟΑΝΟΝΑΝΕΘΗΚΑΝΑΥΤΟΣΚΑΙΗΣΥΜΒΙΟΣ
ΑΥΤΟΥΡΕΠΤΑΤΣΡΚΟΣΗΡΑΚ ΔΟΥΘΥΓΑΤΗ-
ΡΚΑΤΕΠΙΤΑΓΗΝΤΗΣΚΥΡΙΑΣΑΡΤΕΜΙΔΟΣΤΗΝ
ΤΕΟΥΣΙΑΝΚΑΙ ΝΟΝΠΛΩΤΟΣΚΑΤΕΔΕΙΞΕΝ
ΙΕΡΑΤΗΣΚ ΑΣΑΡΤΕΜΙΔΟΣΤΗΣΕΝΚΕΙΡΠΑ-
ΡΟΙΣΩΣ ΕΠΕΤΡΕΨΕΝΤΕΚΑΙΕΚΕΛΕΥ-
ΣΕΝΘΥΣΙΑΣΑΙΓΗΡΙΔΗΗΓΛΑΕΝΟΣΗΝΦΛΑΒΙΟΣ
ΔΙΖΑΛΑΣΕΖΒΕΝΕΟΣΚΑΙΗΣΥΜΒΙΟΣΑΥΤΟΥΡ
ΤΑ ΣΡΚΟΣΗΡΑΚΛΗΔΟΥΘΥΓΑΤΗΡ
ΚΑΙΥΠΕΡΤΗΣΘΥΓΑΤΡΟΣΕΑΥΤΩΝΑΙΔΕΖΥ-
ΡΕΟΣΟΙΝΕΟΡΚΟΠΗΣΑΝΑ
Μ·ΥΟΙΚΑΙΟΑΔΕΛΦΟΣΑΥΤΟΥΙΚΕΤΗΣΩΣ
ΚΑΙΗΜΗΤΗΡΑΥΤΩΝΔΙ ΑΝΜ
ΚΑΙ ΖΒΕΝ ΣΤΙΠΡΟΥΑΥ ΦΙΛΗΣΑΥΤΩΝ
ΚΑΘΩΣΟΥΝΔΗΚΡ ΥΠΟΥ
ΜΑΚΑΙΕΦΕΤΟΝΔΕΞΕΣΤ ΙΚΑΙΠΡΟΒΑΤΟΝΚΑΙ
ΑΙΓΑΤΕ ΚΥ

Digitized by Google

Ἀγαθῇ τύχῃ.

Φλάβιος Διζάλας Ἐξβένεος τοῦ Ἀματόκου στρατηγὸς Ὀλυνθίας καὶ Ῥοιμηλητικῆς(?) καὶ Δρησαπλικῆς(?) καὶ Θουκυσιδαντικῆς(?) καὶ . . . σηλητικῆς καὶ Ζραϊκῆς, καὶ Ἀθιουσικῆς(?) καὶ Βιουλητικῆς(?) τ . . . καὶ τὸ ξόανον ἀνέθηκαν αὐτὸς καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάτερκος(?) Ἡρακλείδου θυγάτηρ, κατ' ἐπιταγὴν τῆς κυρίας Ἀρτέμιδος, τήν τε θυσίαν καὶ τὸ ξόανον πιστῶς(?) κατέδειξαν ἱερὰ τῆς κυρίας Ἀρτέμιδοος τῆς ἐν Κειρπάροις(?), ὡς αὐτὰ ἐπέτρεψέν τε καὶ ἐκέλευσεν θυσιάσαι, ἐπειδὴ ηὐγμενος ἦν Φλάβιος Διζάλας Ἐξβένεος καὶ ἡ σύμβιος αὐτοῦ Ῥεπτάταρκος, Ἡρακλείδου θυγάτηρ . . . (ὑπὲρ ἑαυτῶν), καὶ ὑπὲρ τῆς θηγατρὸς ἑαυτῶν Αἰδεζύρεος(?) Οἰνεορκόπης(?) ἀναθεῖναι(?) . . . . καὶ ὁ ἀδελφὸς αὐτοῦ ἱκέτης, ὡς καὶ ἡ μήτηρ αὐτῶν . . . . . καθὼς οὖν δη . . . Ἐνίπον ὁ Μακεφετον(?) δέξεσθαι καὶ πρόβατον καὶ αἰγά τε . . . τῇ κυρίᾳ(?) Ἀρτέμιδι(?).

Горѣизложениятъ камененъ надписъ е твърдѣ важенъ че ни донася нѣколко неясни имена на стратегии, каквито не се срѣщатъ, нито у Плиния*), нито у Птоломея**), нито даже въ свърлигския камененъ надписъ***). Той, ако и да не е ясенъ и непълненъ, все пакъ ще заема първостепенно мѣсто при рѣшението на въпроса: на колко стратегии се е подраздѣляла Тракия въ римско врѣме? Прѣдъ видъ на посоченото значение на нашия надписъ редакторътъ на „Минало" прѣзъ 1908 г., слѣдъ прѣсловутия хуриетъ, се отправи прѣзъ чепинското корито за горното течение на р. Мѣста съ цѣль между другото да се набди и съ точна фотографическа снимка или естампажъ отъ надписа, като сжщеврѣменно провѣри и други научни въпроси. „Прѣзъ Аврамовитѣ колиби прѣминахъ границата и стигнахъ дѣсния ржкавъ на р. Мѣста. Оттамъ кждѣ по течението на ржкава, кждѣ изъ хълмове и нанадолища стигнахъ градецътъ Якуруда, кждѣто се констатира, че има остатки отъ македоноримската епоха, монети и тухли и други развалини. На другия день потеглихъ за Неврокопъ, пжтя върви по лѣвия брѣгъ на рѣката, нъ лесно се минава прѣзъ нея, подирѣ пжтя се изкачва изъ хълмове, на които се виждатъ колибитѣ на бабешкитѣ

*) Nat. Hist. 4, 40 гл. Thracia sequitur, inter validissimas Europae gentes, in strategias quinquaginta divisa, и още въ сжщата глава той споменува regio Astice и regio Caenica.

**) Ptol. III 11, 6: *Στρατηγίαι δὲ εἰσὶν ἐν τῇ ἐπαρχίᾳ πρὸς μὲν ταῖς Μυσίαις καὶ περὶ τὸν Αἷμον τὸ ὄρος ἀρχομένοις ἀπὸ δυσμῶν Δανθηλητική, Σαρδική, Οὐσδικησιακή, Σελλητική, πρὸς δὲ τῇ Μακεδονίᾳ καὶ τῷ Αἰγαίῳ πελοίως στρατηγίαι Μαιδική, Δροσική, Κοιλητική, Σαπαϊκή, Κορπιλική, Καινική· καὶ ὑπὲρ μὲν Μαιδικὴν Βεσσική, ὑφ' ἣν Βεννική, εἶτα Σαμαϊκή· παρὰ δὲ τὴν ἀπὸ Περίνθου πόλεως μέχρις Ἀπολλωνίας παράλιον ἡ Ἀστική στρατηγία.*

***) *Σηλητκή ὀρεινή; Δενθελητική πεδιασία . . .* Виж. Г. Кацаровъ, Приносъ къмъ историята на София, 1910 г. стр. 15—16.

Digitized by Google

помаци. Слѣдъ продължителенъ скученъ ходъ стига се до минерална баня при с. Елешница. До нея се издига величествена тракийска могила, която прѣди двѣ-три години била разкопана отъ иманяри. Не се знае, какво е било открито при разкопаването ѝ. Растоянието на банята отъ с. Елешница е около половинъ часъ. А селото е отдалечено отъ българската граница около 4 часове. (Въ картата на В. Кънчовъ с. Елешница е поставено на самата гранична межда). Подиръ $1^1/_2$ часъ пѫть стигнахме мѣстностьта „*Гостунъ*“. При гостунскитѣ ханища прѣнощувахме. На утрѣньта минахме крѣменскитѣ ханове и подиръ малко „*момина клисура*“ и се опѫтихме за с. Скрѣбатно, защото спѫтницитѣ ми бѣха отъ това село. Отъ Скрѣбатно изпратихъ човѣкъ въ с. Осиково за да повика тогавашния учитель г. Илия Пасховъ, (сега свещеникъ въ с. Фотовище), който бѣше съобщилъ въ министерството още прѣзъ 1895 г. за сѫществуването на нашия каменень надписъ. На сѫщия день учителя се яви въ Скрѣбатно. Съ него се опѫтихме прѣзъ неврокопскитѣ бани за с. Гърменъ за да копирамъ надписътъ. Указа се, че кѫщата, дѣто се пазела плочата съ надписа, изгорѣла. Направихъ раскопки на мѣстото, дѣто стоела плочата, нъ нищо не се намѣри! Разочарованъ отъ несполуката, придруженъ отъ св. Илия Пасховъ, разгледахъ базиликата св. *Недѣля* съ подната мозайка. Подирѣ разгледахъ и остаткитѣ отъ оградата на крѣпостьта Nicopolis, която по всѣка вѣроятность е построена слѣдъ втората война на императора Траяна съ дакитѣ (105—106 г.) когато настаналъ миръ*). (Азъ държа, че базиликата е отъ първитѣ врѣмена на християнството (прѣди покръстването на словѣнитѣ) и считамъ подната мозайка като продължение на римската отъ езическо врѣме. Словѣнитѣ и българитѣ като християни едвали сѫ постилали храмоветѣ си съ мозайка. Поне до сега не се е открило подобно нѣщо).

---

*) Като се върнахъ въ София получихъ писмо отъ свещ. Илия Пасховъ, въ което ми се съобщаваше, че въпросната плоча се намирала сега въ с. Ковачевица, кѫдѣто била прѣнесена отъ Гърменъ отъ учителя Ковачевъ. Когато бѣхъ въ Неврокопъ не ми съобщили, кѫдѣ се намира надписътъ, защото ме считали привърженикъ на вѫтрѣшния македонски комитетъ, защото случайно пѫтувахъ съ войводата г. Малчанковъ, който принадлежалъ на фракция противна на Санданиститѣ. Прѣдъ видъ на важностьта на гърменския надписъ подканяме българскитѣ свещеници и учители да се погрижатъ да ни снабдятъ съ точно копие отъ надписа, и за трудътъ си ще бѫдатъ прилично възнаградени. Ред.

Digitized by Google

Г. Балашевъ.

Сѫщински ли е хрисовулътъ отъ цаpь Константина Тиха (1258—1277 г.)?

Отъ прѣди нѣколко мѣсеци притежаваме вече напълно научно издание на българскитѣ хрисовули. То е придружено и съ фототипически снимки, които даватъ възможность да се контролиратъ и най-незначителнитѣ съмнѣния въ текста.*) А съ туй се открива тежка задача за българския изслѣдователь, да проучи по най-строгъ критически начинъ автентичностьта на тѣзи нѣколко паметници, останали намъ отъ древностьта. Слѣднитѣ редове иматъ за цѣль да отговорятъ на въпроса: автентиченъ ли е хрисовулътъ отъ царь Константина Тиха, даденъ на виpпинския манастирь Св. Георги „прѣмо Скопий градъ надъ Сѣрѣкж“? — Почти общоприето е отъ словѣнската наука, че въпросниятъ хрисовулъ е автентиченъ. За такъвъ го счита и почт. професоръ г. К. Иречекъ въ послѣдния си трудъ Geschichte der Serben, S. 317 (Überdies besass Zar Konstantin selbst eine Zeitlang die Landschaft von Skopje und bestätigte bei einem persönlichen Besuch derselben dem Kloster des heiligen Georg auf dem Berge Virpino alle Besitzungen). Напослѣдъкъ пъкъ г. проф. Гр. Ильинскій, издателя на нашитѣ грамоти (комуто българската наука трѣба да бѫде признателна), се опитва на палеографическа, филологическа и историческа основа да прѣмахне и ония незначителни съмнѣния, които се пораждаха, поради нѣколкото фактически погрѣшки, каквито се срѣщатъ тукъ-тамъ изъ текста на грамотата. (Считать нашу грамоту фальсификатомъ не даютъ намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя, стр. 108).

Прѣди всичко нека изтъкнемъ слѣдното, което не е взето въ внимание отъ изслѣдователитѣ, именно: взирайки се по-внимателно въ текста на хрисовула, оставаме изненадани отъ една груба языкова грѣшка. Така напримѣръ четемъ: **ѡвръте царство**

*) Гр. А. Ильинскій, Грамоты болгарскихъ царей, съ приложеніемъ семи фототипическихъ снимковъ. Москва 1911 г. Българскитѣ хрисовули сѫ издадени и отъ Шафарика и Срезневски и др., нъ тѣхнитѣ издания не удовлетворяваха напълно научнитѣ трѣбвания.

Digitized by Google

ми манастирь.... създанна Романомъ.... царемь; и още по нататъкъ: като билъ манастирьтъ разрушенъ отъ нѣкакво нападение на агаряни, билъ на ново съзиданъ отъ императ АлексияКомнена, и паки ... кнр Плѣнѣмь цремь създанна и въздвиженна и прославленна. и многѣми.... цри подарованна и покрѣпленна... Отсжтствието на съгласуване между манастирь и създанна, и въздвиженна и прославленна и пр. неволно ни кара да се запитаме, какво ималъ прѣдъ видъ писвачътъ на грамотата, та допусналъ горната граматическа погрѣшка? Отговорътъ на зададения въпросъ намираме въ самия хрисовулъ, именно въ редоветѣ 84 и 85, дѣто четемъ: тw ѣсѣ да є цркви ѣтwмѕ Гєwргиѕ.... всѣ тw цркви ѣтwмѕ Гєwргию. (Отъ тоя родъ примѣри се намиратъ въ текста цѣла редица (редове 90 и пр.). И до като се съмнѣваме да ли е прѣпостроилъ императоръть Алексия Комненъ църква или манастирь надъ р. Серѣвж до Скопие, ето че старосърбския жезнеописатель на краль Стеф. Милутина, като изброява благодѣянията, които направилъ Милутинъ на токо що завладанитѣ отъ Византия български земи въ Македония, пише: И създа.... и црькокь глаголѣмоу Троіероучйцоу въ славьнѣмь градѣ Скопии, и црькокь светлаго Георьгиа на рѣцѣ Серавѣ, и црькокь светлаго Коньстаньтина вьнѣутрь града Скопиа ... Едва-ли подлежи на съмнѣние, че въ този случай не става дума за сжщата църква, за която се говори и въ хрисовула. Ще забѣлѣжимъ още, че и къмъ края на XIII вѣкъ св. Георги на вирпинското бърдо до Скопие е прѣставлявало църква, а не мънастирь. Нъ тукъ изпжква другъ въпросъ, именно: защо да е създалъ църквата св. Георги краль Милутинъ, когато тя била прѣпостроена още отъ императора Алексия Комнена? Съ други думи извѣстието въ хрисовула ли е по-вѣрно, или онова на старосърбския жизнеописатель? На този въпросъ за сега е мжчно да се отговори. Обаче за примирение на разногласието въ горнитѣ извѣстия може само да се *прѣдположи*, че църквата св. Георги *прѣмо Скопии града*, трѣба да е била разрушена прѣзъ борбата между Милутина и Византия, когато послѣдната съ татарски и турски наемни войски, подъ прѣдводителството на Черноглава (Карабашъ) нахлу къмъ Липлянъ и Призрѣнъ и въ вжтрѣшностьта на Сърбия *)

Между това въ нѣщия хрисовулъ се наброяватъ и редица имена на византийски и български царе и сърбски крале, които съ хрисовули сж правили подаръци на мънастиря. Тѣ били прѣдставени ужъ на царь Константина Асѣня. Казва се напримѣръ въ хрисовула: „Изнесе прѣдь царство-ми архимждрить чьстнаго храма того Варлаамь, правила и хрисовула. Сѣтыихь и правовѣрныйхъ царей прѣжде мене бывшиихь. и крали

*) Минало кн. 5-6 стр. 24-25.

Digitized by Google

и ст҃аго Романа царѣ. Діогена царѣ. ст҃аго Петра царѣ. кирь Никифора царѣ. и прочиихь. и ст҃аго кирь Алексіа царѣ. Калоїоана царѣ. кирь Маноила царѣ. кирь Тодора царѣ. кирь Исакѣ царѣ. ст҃аго Симеона Неманѫ дѣда царству ми. Ватацѣ царѣ. Калимана царѣ. любезьно царство ми приіемь. и прочете. не потворихь ни прѣврѣдихь. нъ изправивь и крѣпчаише утврьдихь. паче всѣхь царей и крали вышеписаныхь". (редъ 8—13). Отъ цитираното личи, че въ хрисовула се казва, какво византийскиятъ императоръ Романъ II (1067—1071 г.), строителтъ на църквата, е далъ правила и хрисовулъ, както и императорътъ Диогенъ. Но отъ историята точно се знае, че Романъ и Диогенъ сѫ едно и сѫщо лице. Това е отбѣлѣзала критиката, а сѫщо и г. проф. Гр. Ильинскій (грамота рѣзко противорѣчитъ своему же свидѣтельству, 1) говоря о царяхъ Романѣ и Діогенѣ какъ о двухъ разныхъ лицахъ (стр. 108, Грамоты болгарскихъ царей). — Слѣдъ това въ нашия хрисовулъ се пише, че и българскиятъ царь св. Петъръ, синъ на имератора Симеона велики, е правилъ благодѣяния на сѫщата църква. Както е извѣстно, св. царь Петъръ е живѣлъ прѣзъ 927—969 г., а църквата св. Георги е била построена подиръ единъ вѣкъ приблизително, та царь Петъръ не е ималъ възможность да й издава хрисовулъ или правила. [И [2]) упоминая въ числѣ грамотъ, предъявленыхъ архимандритомъ Варлаамомъ болгарскому царю, грамоты ст҃аго Петра ц҃, который жилъ, какъ извѣстно, гораздо ранѣе императора Рамана II] (стр. 108). Интересно е да се знае, какъ оправдава тѣзи фактически погрѣшки въ хрисовула г. Ильинскій. Той продължава: „Что изъ этого слѣдуетъ? То-ли, что мы толкуемъ имя основателя монастыря невѣрно, или то, что царю были показаны фальсифицированные документы? По нашему мнѣнію, ни то, ни другое. Считать нашу грамоту фальсификатомъ не даютъ намъ основанія ни ея почеркъ, ни ея языкъ, ни другія ея данныя. Кромѣ того, совершенно неправдоподобно, чтобы грубый подлогъ игумена Варлаама могъ остаться необнаруженнымъ съ перваго же раза: Болгарія XIII в., безъ сомнѣнія, хорошо помнила, что царствованіе царя Петра отдѣлено отъ царствованія Романа слишкомъ столѣтнимъ промежуткомъ времени. Если это такъ, то намъ не остается другого способа выпутаться изъ противорѣчій, кромѣ предположенія, что 1) невѣжественный писецъ bona fide принялъ одно и то же лицо — Романа — Діогена за двухъ разныхъ лицъ, и 2) что подъ именемъ св. царя Петра слѣдуетъ разумѣть не сына царя Симеона Петра (927—965, по-правилно 969 г.), а едного изъ основателей Второго Болгарского Царства, союзника покорителя Скопья Стефана Немани, Петра Асѣня (1186—1196).

Digitized by Google

Г-нъ Ильинскій вслѣдствие палеографическитѣ и язиковитѣ си проучвания прѣдрѣшава нашия въпросъ за автентичностьта на хрисовула и даже се напъва да оправдае историческитѣ грѣшки съ нѣкакво си bonna fide (съ добра вѣра), а относително причисляването на св. царь Петра между благотворцитѣ царе изказва мнѣние, че св. царь Петъръ трѣбва да е билъ братътъ на Асѣна I, съюзникътъ на сърбския великъ жупанъ Стефанъ Неманя, който къмъ края на XII вѣкъ завзелъ отъ Византия една часть отъ сѣверна Македония (1189—1190): **Сьи же Стефань Немања . . . разсипа грьковъ градь Средьць и Петрьникь и Земльнь и Кельбѹждь и Житомискъ и Скопиѣ и Лешскъ** (Даничиѣ, I стр. 339). По поводъ на туй ще кажемъ, че не бива да се прѣнебрѣгва фактътъ, какво нито царь Петъръ, нито братъ му Асѣна I, сж владѣли скопската область, за да могатъ да дадатъ на църквата св. Георги хрисовулъ. Границитѣ на Асѣновата и Петрова държава тогава не се простирали по на югъ отъ софийската хора. При туй царь Петъръ II, Асѣнъ никждѣ не се споменува като български светия, („Что касается до атрибута **святыи**, съ которымъ является царь Петръ въ грамотѣ, то онъ, можетъ бытъ, служитъ отголоскомъ неизвѣстнаго до сихъ поръ историческаго факта: мученическая кончина Петра Асѣня могла дать поводъ болгарской церкви возвести его въ ликъ святыхъ. Въ крайнемъ случаѣ, если это прѣдположеніе недопустимо, мы готовы видѣть здѣсь смѣшеніе писцомъ Петра Асѣня съ Петромъ Симеоновичемъ, но никакъ не можемъ съгласится съ Шафарикомъ (Památky, str. 27) и Кънчевимъ (Пер. сп. LV—LVI стр. 86), которые отождествяли послѣдняго съ Петромъ грамоты, а Романа — съ Романомъ Петровичемъ (968—976): какимъ образомъ Петръ могъ осыпать дарами монастирь, когда онъ еще не существувалъ“? Не устранится это противорѣчие и въ томъ случаѣ, если мы вмѣстѣ съ Иречкомъ (Исторія болгаръ, стр. 513) будемъ считать основателемъ монастыря внука Самуила Гаврила—Романа (114—1015): Иречекъ могъ высказать такое предположеніе только оставляя открытымъ вопросъ объ отношеніи Романа, какъ основателя монастыря, къ Петру“.

Наведохме горния цитатъ, за да посочимъ, и какви още исторически несъобразности се съдържатъ въ нашата грамота, и до колко снисходително се отнасяла спрѣмо тѣхъ критиката, като залѣгала да ги примирява съ дѣйствителния ходъ на историческитѣ събития. Нъ нека продължимъ анализа. Въ хрисовула се казва още, че архимандритътъ Варлаамъ прѣдставилъ на царь Константина Асѣня правила и хрисовулъ отъ **кир Тодора цр҃ѣ**. Критиката въ този императоръ съглежда „Ѳедора I (1204—1222 г) Ласкариса“, безъ да се е съобразила съ суровата дѣйствителность, че този никейски императоръ не е владѣелъ никога скопската область. Während der Belagerung von Konstantinopel durch die Lateiner benutzte der Bulgare Kalojan

Digitized by Google

die allgemeine Verwirrung zur Okkupation des byzantinischen Westens, von den Bergen bei Sofia bis zur Grenze von Thessalien, mit den Städten Prizren, Skopje, Ochrid und Berrhöa. (Const. Jireček, Geschichte der Serben S. 288). Слѣдъ трагичната смърть на царь Калояна прѣдъ Солунъ (1206г.), скопско подпадна подъ властьта на българ. севастократоръ Стрѣзъ, а подиръ неговото коварно убийство отъ сърбитѣ около 1215 г., Скопие съ околностьта завладѣ епирскиятъ деспотъ. (Das Gebiet des Strêz fiel weder Boril von Bulgarien, noch Stephan von Serbien zu, sondern den näheren Nachbarn, teils den Lateiner von Thessalonich, welche Prosêk in Besitz nahmen, teils den Griechen von Epirus, die sich in Skopje festsetzten. (Const. Jireček S. 293). — Може би тукъ подъ думитѣ „киръ Теодора царѣ" трѣбва да се подразбира киръ Тодоръ, епирскиятъ деспотъ, който слѣдъ завземането на солунското царство отъ латинитѣ, бѣ тържествено коронясанъ за царь отъ охридския архиепископъ Димитрия Хоматиана 1223 г. Границитѣ на неговото царство тогава дѣйствително се простирали на сѣверъ отъ Скопие и Дебъръ. — Между туй тукъ трѣбва да се обърне особенно внимание и на слѣдното твърдѣ харктерно извѣстие въ нашата грамота. Въ нея на нѣколко мѣста срѣщаме фразата *правовѣрныхъ царей прѣжде мене бывшихъ* и крали и още: и крали *вышеписанныхъ* и пр. Отъ цитираното става ясно, какво въ нашия хрисовулъ се приписватъ и на сърбскитѣ крале подарявания на грамоти, и то прѣди издаването на хрисовула отъ царь Константина Тиха, комуто биле прѣдставени такива отъ игумена на вирпинския мънастиръ св. Георги!? Въ този случай критикътъ неволно се запитва: кои сѫ били тѣзи сърбски крале, които прѣди царь Константина Тиха сѫ имали възможность да обдаряватъ мънастиря съ хрисовули? За разрѣшението на този въпросъ трѣба ни да направимъ кратъкъ излетъ въ историята на сърбскитѣ крале прѣзъ първата половина XIII и тѣхното властвуване надъ скопската область. Прѣзъ 1217 г. билъ коронясанъ великиятъ жупанъ Стефанъ за краль на сърбитѣ и получилъ прозвището „първовѣнчанъ". Нъ, както се изложи по-горѣ, той никакъ не е завладалъ скопско (Ст. Станојевић, Историја српскога народа стр. 119—111, изд. второ и на картата „Држава Стефана Првовенчаног"). Слѣдователно, краль Стефанъ I не е могълъ да издаде хрисовулъ на вирпинския мънастирь, толкозъ повече, че силния Асѣнъ II слѣдъ сражението при Клокотница 1230 г. вече владѣеше и скопската страна, както туй се установява отъ търновския каменѣнъ надписъ и отъ грамотата, дадена на дубровнишкитѣ търговци*). Нъ и наслѣдникътъ на първовѣнчания, краль Ст. Радославъ (1228—1234 г.), не можалъ да

*) Mühelos besetzten die Bulgaren den ganzen Westen, von Adrianople über Skopje und Ochrid bis Durazzo. Const. Jireček, Geschichte der Serben, S. 303.

Digitized by Google

разшири границитѣ на държавата си по южна посока. Напротивъ, той се принудилъ да отстжпи кралския прѣстолъ на брата си Владислава (1234—1243 г.), който стана зетъ на Асѣня II. Нъ слѣдъ смъртьта на Асѣня II и Владиславъ билъ заставенъ да се откаже отъ кралския прѣстолъ въ полза на по-младия си братъ Ст. Уроша I (1243—1276 г.). По туй врѣме гр. Скопие съ околностьта му никакъ не е падналъ подъ властьта на сърбскитѣ крале. Слѣдователно, послѣднитѣ не сж могли да иматъ случаи да издаватъ кралки грамоти на вирпинския мънастирь, който се падалъ въ чужда за сърбскитѣ крале територия. Отъ сърбскитѣ владѣтели до заемането на българския прѣстолъ отъ Константина Тиха, само великиятъ жупанъ Симеонъ Неманя, който се падалъ дѣдо на царь Константина, е завладѣлъ за кратко врѣме гр. Скопие съ околностьта, както това се изложи по-горѣ.

Между туй, най-важното въ нашия хрисовулъ, върху което трѣбва да се спре вниманнето на критика, прѣдставляватъ областитѣ, които сж наведени въ хрисовула, защото въ кржга на тѣзи земи въ Македония царь Константинъ Асѣнъ е правилъ подаръцитѣ си на мънастиря св. Георги. Така напримѣръ въ вирпинския хрисовулъ царь Константинъ дава широки права и привилегии на мънастиря върху мѣста, които се намиратъ изъ разни области въ Македония. На редъ 13 четемъ: Людіе кой сж обрѣтаіжтъ вь града Скопьскомъ... да не работаіж вь цринж никокж работж.; въ редъ 32: от Кичавжя до Тудорова дола; въ редъ 33 се казва: И вь Прилѣпскои области село Кржпавласы . . . въ редъ 40: въ Положкой области село Рѣчици; въ редъ 48: Прѣзъ лжчь прѣко Великж ръкж, та низь Великж до Хтетовска браздж . . .; въ 51 редъ четемъ: И вь горнемъ Полозѣ село. . . въ редъ 56: село Бистрица въ Бабунѣ съ пашица съ лѣтовищи съ зимовищи. . . въ 62 редъ: метохъ въ Вельбжжи сѣты Николае. Споредъ хрисовула тогава България трѣбва да е владѣела прилѣпско, кичевско, велешко, скопско, ГорниПологъ, Долни Пологъ, тетовско и велбжждско (кюстендилско). Възъ основа на този документъ историцитѣ сж приели, че „въ послѣдно врѣме Константинъ Тихъ билъ владѣлъ значителна часть отъ Тракия и Македония; въ послѣдната особенно Скопие областитѣ Порѣче, Пологъ и околностьта на Прилѣпъ. (К. Иречекъ, история на българитѣ стр. 354 бълг. издание).

Нъ пита се, дѣйствително ли царь Константинъ Тихъ владѣелъ нѣкога горѣспоменатитѣ области? За да се отговори на поставения въпросъ, прѣди всичко трѣбва да се знае, какво е наслѣдилъ той отъ своя прѣдшественикъ. Отъ византийския

Digitized by Google

историкъ Георги Акрополита, който живѣлъ по онова врѣме, знаемъ, че прѣзъ 1246 г., когато се чуло, какво царь Калиманъ билъ отровенъ, никейскиятъ императоръ „Ватацесъ се рѣшилъ този часъ да нападне на българитѣ, за да отнеме отъ тѣхъ онѣзи земи, които нѣкога земалъ съ негово съгласие съюзникътъ му Асѣнъ II". Въ течение на нѣколко недѣли се подчинила всичката родопска страна заедно съ Цѣпина и Станимака, всичка Македония съ Стобъ, Хотово (мѣстоположението не е извѣстно *), Велбуждъ, Скопие, Велесъ, Просѣкъ съ областьта Овчеполе на императора Ватацъ. „Между това се възползувалъ и епирскиятъ деспотъ Михаилъ II да заеме Албания и западна Македония. По тоя начинъ въ три мѣсеца биле изгубени всички завоевания на Асѣня II. (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 344). Непълнолѣтния братъ на Калимана, Михайлъ Асѣнъ (1246—1257 г.) заелъ българския прѣстолъ. „Срѣщу Ватацеса нищо не могло да се направи, трѣбало да се задоволятъ съ миръ и да се откажатъ (българитѣ) отъ изгубенитѣ земи, т. е. отъ половината царство".

Нъ прѣзъ 1254 г., щомъ като умрѣлъ импер. Ватацъ, царь Михаилъ Асѣнъ обсебилъ изгубенитѣ по-прѣди земи въ Родопа и Македония. Императорътъ Теодоръ II Ласкаръ успѣлъ да отнеме отъ българитѣ почти всички крѣпости, като завзелъ и Скопие, и Велесъ, и Прилѣпъ, и Овче-поле. Борбата се водила нѣколко години, до като прѣзъ 1256 г. се сключилъ миръ. Тогавашната граница между България и никейската империя е описана, както отъ Акрополита, тъй и отъ императора Теодора II Ласкаръ въ писмото му, обнародвано въ „Минало" кн. 5—6 стр. 9—10 и стр. 64. Крѣпоститѣ Стобъ, Велбуждъ, Скопие и Враня съ околноститѣ имъ влизали въ гръцка територия. Не се изминало много врѣме, и Михаилъ Асѣнъ билъ убитъ отъ Калимана II, който като претендентъ на царския прѣсголъ билъ скоро прѣмахнатъ. Тогава българитѣ избрали на овдовѣлия прѣстолъ Константина Тиха (1258—1277), който наслѣдилъ сѫщитѣ граници на югъ; защото историцитѣ не говорятъ за нарушение на мира. Напротивъ,

*) Ето сега какво знаемъ за Хотово:

„Пò на сѣверъ сѫществувалъ е върху една отъ нискитѣ тераси на Пиринъ цѣлъ укрѣпенъ лагеръ съ централна крѣпость Мелникъ и съ малки крѣпости на околовръсть: св. Врачъ, Бѣлица, Градешница и като втора линия Лаџарево, *Ласкарево* и *Хотово*; още по-нагорѣ, въ началото на Крѣсненското дефиле, сѫществувала е крѣпостьта Крупникъ, на дѣсния брѣгъ на Струма, която тоже издалеко по Каршиака се е пазила съ малки укрѣпления, слѣдитѣ на които и до днесъ личатъ". П. Дервинговъ, Пиринъ и борбата въ неговитѣ недра. Стр. 6. Името Ласкарево трѣба да произхожда отъ императора Теодора Ласкаръ, който миналъ съ войскитѣ си изъ тѣзи мѣста, когато се борилъ срѣщу Драгота.

Digitized by Google

българитѣ по онуй врѣме се намирали въ добри отношения съ никейцитѣ и Константинъ се оженилъ за Асѣновата внучка Ерина, дъщеря на Теодора Ласкаръ. А на 1261 г. въ Търново гостувалъ Акрополита, изпратенъ при българския дворъ съ политическа мисия.

Прѣзъ 1261—2 г. Константинъ водилъ война съ маджаритѣ, които поддържали роднината си, руския князъ Ростислава като претендентъ на българския прѣстолъ*). Походитѣ на маджаритѣ се продължили и слѣдъ смъртьта на претендента (1262 г.). Константинъ Тихъ освѣнъ туй трѣбало да се бори и съ втория претендентъ за царския прѣстолъ Мицо, зетъ на Михаилъ Асѣня. Споредъ историка Г. Пахимера Мицо успѣлъ да застави Константина Тиха да се скрие въ станимашката крѣпость, която била византийска. Нъ скоро Константинъ прѣодолѣлъ, та Мицо билъ принуденъ да прѣдаде на гърцитѣ крѣпостьта Месемврия 1264 г., и да бѣга въ Визаития („Минало", кн. 5—6 стр. 11—16). Война съ Византия Константинъ Тихъ водилъ прѣзъ 1265 г. съ помощьта на татарски орди, нъ театъръ на войната служила Тракия, а не Македония. Тази война подробно описва Г. Пахимеръ**).

Слѣдъ смъртьта пъкъ на царица Ирина (1270 г.) Константинъ се оженилъ за Мария, племенница на императора Михаила VIII. За зестра обѣщали да дадатъ на Константина Месемврия и Анхиало. И когато Палеологъ се отказалъ да изпълни обѣщанието си, Константинъ захванаълъ да се готви за война. Нъ византийскиятъ императоръ сполучилъ да прѣдвари нахлуването на българитѣ, благодарение на съюза си съ хана Ногая (комуто изпратилъ за харема и незаконороденатa си дъщеря Ефросина), отъ могжеството на когото се боели всичкитѣ владѣтели около Дунава и черноморското крайбрѣжие.

Изложихме горнитѣ събития съ цѣль да посочимъ, че не притежаваме до днесъ извѣстия за завладявания въ Македония, прѣдприети отъ Константина Тиха, както е приемала до сега нашата историография, съ прибавка че „българското царство тогава се лишило (1265 г.) окончателно отъ македонскитѣ области". (К. Иречекъ, История на българитѣ стр. 354). При туй не трѣба да забравяме, че и византийскиятъ историкъ Г. Пахимеръ, който внимателно слѣди и описва събитията, каквито се случвали и при Тиха, не говори никакъ за нѣкакво нахлуване на български войски въМакедония, нито споменува за врѣменно завладѣване тамъ на толкова обширни земи и крѣпости. Може би ще ни се каже, че византийцитѣ прѣмълча-

*) Гьула Паулеръ, Българскитѣ военни походи на Стефаня V, Мсбор кн. VII. стр. 431—37.

**) За този походъ напослѣдъкъ се писа по-обширно въ Пер. Списание, 1909 г. отъ г. Никовъ.

Digitized by Google

вали неприятнитѣ за тѣхъ произшествия, вършени отъ българска страна. Въ такъвъ случай Пахимеръ би трѣбало да се похвали, че императоръ Михаилъ VIII Палеологъ си възвърналъ отнетитѣ земи и крѣпости въ Македония, както често говори за по-маловажни случки. Нъ подобно нѣщо не намираме въ неговата история. Пахимеръ, напротивъ, не прѣмълчава завземането на сѫщитѣ земи въ Македония отъ краль Милутина, ако и да загатва за туй съвсѣмъ неясно.

Слѣдъ наведенитѣ исторически бѣлѣжки нека споменемъ нѣщо и за язиковата страна на нашия хрисовулъ. Ще се възползуваме отъ наблюденията на г. проф. Ильинскіи. Той пише: »*Сербскими элементами богатъ также языкъ Вирпинской грамоты Константина Тиха*«. (стр. 53 Грамоты...). Въ този случай трѣба да си зададемъ слѣднитѣ въпроси: стояха ли въ срѣдата на XIII вѣкъ сърбитѣ въ книжовно и културно отношение по-високо отъ словѣнитѣ въ Македония, които по туй врѣме си служеха съ срѣднобългарската редакция? Могли ли сѫ сърбитѣ тогава да повлияятъ до такъва степень въ языково отношение на българската царска канцелария, щото послѣдната да изпъстри официалнитѣ си документи съ сърбизми? Може ли язикътъ на дубровнишкото оризмо или на търновския надписъ (или даже на боянския) въ 25-30 годишно растояние да прѣтърпи такива измѣнения, каквито се съглеждатъ въ вирпинския хрисовулъ? Културъ-историкътъ, безъ съмнѣние, ще отговори отрицателно. Нъ филолозитѣ заключаватъ: че дубровнишката грамота или оризмо „принадлежитъ къ *южно-македонской* школѣ писма, другая (Вирпиская) — къ *сѣверно-македонской*, resp. къ *западно-болгарской*“?!*)—Въ заключение ще кажемъ, прѣдъ видъ на всичко горѣизложено, ний считаме вирпинския хрисовулъ *за подправенъ*, слѣдъ като църквата св. Георги била прѣобърната въ мънастирь, когато вече сърбскитѣ крале въ сѣверна Македония станали обикновенно нѣщо, и когато сърбското языково влияние, вслѣдствие тѣхното властвуване тамъ, започнало да прониква съ по-голѣма интензивность. А туй не е могло да се извърши по-рано отъ срѣдата или даже края на XIV вѣкъ**).

---

*) Б. Цоневъ, въ „Класификация на българскитѣ книжовни паметници (София 1905 г.) дубровнишката грамота отнася къмъ търновскитѣ текстове съ забѣлѣжка, какво тя прави впечатление, че произлиза отъ Охридската правописна школа. На вирпинската грамота приписва *западно-българско* произхождение.

**) Понеже българскитѣ царе Иоанъ Александъръ и Иоанъ Шишманъ не сѫ владѣели нито Мракàта, нито земитѣ около рилския мънастирь съ него заедно, то ний не можемъ да считаме автентични грамотитѣ, дадени отъ тѣзи царе на мънастиря св. Никола и на св. Ивана Рилски. Що се отнася пъкъ до думитѣ „близъ раздуушенія“

Digitized by Google

Съ подправянето на хрисовула, мънастирската власть е гонила цѣлта да осигури прѣдишнитѣ си привилегии и ако може да придобие нови, главно отъ сърбскитѣ крале. (благочьстно бо іесть тако творити сѫтымь и правовѣрнымь царемь и кралемь, т. е. подаровати и понавлѣти и потврьждати съ оусрьдыемь. Тъй се говори въ хрисовула на редъ 106 и 107).

Както е извѣстно въ хилендарския мънастирь сѫ вършени фалшификации и съ сърбски грамоти и то още прѣзъ XIV или XV вѣкъ. Туй се доказа отъ изслѣдванията на г. проф. Д-ръ Іованъ Радонић въ „Летопис кн. 183, 1895 г. И до като нашиятъ хрисовулъ губи за винаги историческото си значение (съшъдшю царство ми вь Долѫмѣ земл҃ѣ), той запазва важността си въ всѣко друго отношение, нъ вече като паметникъ отъ края на XIV или началото на XV вѣкъ.

вмѣсто „бысть раздрушенія" както ний погрѣшно сме ги чели, както ни казва г. Ильинскій, ще забѣлѣжимъ, че възъ основа само на тѣхъ не направихме заключението си, какво рилскиятъ хрисовулъ билъ прѣписанъ, а на основание, че хрисовулътъ е прѣписанъ на съвършенно новъ пергаментъ, който не е „близъ раздрушенія". Ето какъ се описва отъ ученитѣ: „Хрисовулътъ е писанъ на хубавъ дълъгъ пергаментовъ листъ, който и сега още изглежда бѣлъ и свѣжъ, що показва, че хрисовулътъ дълго врѣме ще да е билъ негдѣ на сухо мѣсто скритъ, та не пострадали твърдѣ нито пергаментътъ нито писмото". (Приложение на „Църковенъ Вѣстникъ" кн. IV, V и VI стр. 117). Сѫщо и г. К. Иречекъ въ Пѫтувания по България на стр. 638 пише: „Тя (*грамотата*) *е добрѣ запазена* и изглежда, че въ врѣмето на турското нахлуване била е запазена може би въ Атонъ и слѣдъ това пакъ тукъ прѣнесена". Значи въ рилския мънастиръ сега се пази новия прѣписъ, направенъ отъ иеромонаха Партения, а не стария фалсификатъ, който билъ „*близъ раздрушенія*".

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

Digitized by Google

A.1 Ap 12,85
58
B8M48
V.2
PT.5-6
COP.2

Date Due

STANFORD UNIVERSITY LIBRARIES
STANFORD, CALIFORNIA
94305

Digitized by Google

Digitized by Google